

*Folia Humanistica
et Socialia*

Bölcsészet- és társadalomtudományi folyóirat

2. évfolyam

2. szám

2024

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Folia Humanistica et Socialia

Bölcészet- és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik évente kétszer

Főszerkesztő:

Birher Nándor Máté

Szerkesztőbizottság:

Berzeviczy Klára

Csigó Katalin

Hidas Zoltán

Kántor Zoltán

Kovács Bálint

Óze Sándor

Pintér Károly

Szakács Béla Zsolt

Tóth Tibor

Szerkesztőségi Tanácsadó Testület:

Andok Mónika, Beszédes József, Botos Máté, Dobos Károly Dániel, Hankovszky Tamás, Horváth Géza, Jernyei Kiss János, Juhász Márta, Karainé Gombocz Orsolya, Keszei András, Lőkös Péter, Medgyesy-Schmikli Norbert, Nemesi Attila László, Pálfalvi Lajos, Rosta Andrea, Rózsavári Nóra, Salát Gergely, Sárdi Csilla, Szigetvári Tamás, Türk Attila, Veszprémy László

Honlap:

<https://ojs.ppke.hu/index.php/fhs/>

Nyelvi lektor:

Nyitrai Mónika, Harding Noémi

Tördelés:

Harding Noémi

Kiadó:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Felelős kiadó:

Dr. Birher Nándor Máté dékán

ISSN 3004-1260

Tartalomjegyzék

Recenziók

- Jancsik Balázs: Книга о средневековом Крыме 5
- Judit Szigeti: Review: Horváth C. (2019). *Régészeti tanulmányok a Bodrogköz 10–11. századi településtörténetéhez* [Archaeological Studies on the Settlement History of the Bodrogköz in the 10th–11th Centuries]. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1). Magyarságkutató Intézet..... 9

Hallgatóink tanulmányai

- Jeffrey M. Baus: A Limited Choice: Religious Belief in Simak's *A Choice of Gods*13
- Erika Sajtós: First Dialect Retention of Mobile Speakers Regarding New Zealand English Vowels 25
- Lilit Saghatalyan: Citizenship Dynamics in the Soviet Borderlands: A Case Study of Armenians of Nakhichevan..... 35
- Józsa Anna Léna: Pedagógusok motivációja 2023-ban51

Oktatóink tanulmányai

- Takáts Mór Bendegúz: Modern régészeti dokumentációs módszerek alkalmazása a nagykövesdi középkori vár 2023-as feltárásán 65
- Ujváry Hedvig: Kisebb balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler működése alatt 75
- Zagyva Richárd: Vallásos jótékonykodás vagy keresztény küldetés: A lelkiesség érvényesülése az egyházi szociális-karitatív szervezeteknél91

Книга о средневековом Крыме

Рецензия: Türk A. (2023). *A Krím-félsziget régészete a késő antikvitástól a késő középkorig (Kr. u. 6–II. század) / The Archaeology of the Crimean Peninsula from Late Antiquity to the Middle Ages (6–11th centuries AD)*. (*Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 29 – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 7). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészettudományi Intézet, Martin Opitz Kiadó & Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport.

Jancsik Balázs

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

A Book on Medieval Crimea.

Недавно, в 2023 вышла из печати книга д.и.н. Аттилы Тюрка: *A Krím-félsziget régészete a késő antikvitástól a késő középkorig (Kr. u. 6–II. század) / The Archaeology of the Crimean Peninsula from Late Antiquity to the Middle Ages (6–11th centuries AD)*. В книге автор, который много раз организовал и совершил научные путешествия в Восточной Европе, в том числе и в Крыму, рассматривает средневековую и частично позднеантичную археологию полуострова. Стремление автора ясно: он много раз писал статьи и книги по теме Восточной Европы и венгерской истории и археологии перед завоеванием родины. Эта книга хорошо вписывается в его творчество.

Данная книга заполняет лауну, давно возникшую в венгерской археологии. Общеизвестный факт, что на историю Карпатского бассейна с давних пор влияют народы из степей Евразии. Древние венгры, потомки которых основали Венгерское королевство, также переселились в бассейн из Востока. Но сарматы, аланы, гунны, авары, а после венгерского завоевания печенеги, кипчаки и кавказские аланы (ясы) тоже переселились туда. Видим, что без осмысления истории евразийской степи невозможно понимать историю Карпатского бассейна. Но дело о том, что большинство венгерских исследователей раннего средневековья не может читать русскоязычную научную литературу. При этом на русском существуют значительные и основные сводные публикации (например: Макарова & Плетнева, 2003). Именно поэтому книга Аттилы Тюрка считается чрезвычайно важной.

Книга дает исторический и археологический обзор Крыма. История Восточной Европы и евразийской степи интересна. И этот полуостров занимал важную позицию в истории этого обширного региона. С того времени, когда греки основали их первые города здесь, Крым являлся одним из главных пунктов, где народы Восточной Европы могли контактировать с цивилизациями юга. В раннем средневековье часть Крыма была под контролем и влиянием Византии. Ранние венгры также связаны с Крымом. На сегодняшний день очевидно в венгерской науке, что территория „Etelköz”, известная по письменным источникам,

располагалась на средних частях современной Украины и Молдавии. Там жили венгры в средней и последней трети IX в. (Türk, 2023). По письменным источникам (ибн Руста и Гардизи) известно, например, что венгры часто посещали Крым для торговли с византийцами. По этим причинам венгерским ученым так важно познакомиться с археологией Крыма.

Здесь совместно существовали позднеантичная и потом византийская культура и культуры степных кочевников. И смесь этих культур: кочевники во стадии аккультурации и поселения, медленно ставшие христианами и земледельцами. Изучение этих процессов, аккультураций и других событий дает возможность более четко понять взаимодействие культур в других местах степной полосы, в том числе в Карпатском бассейне. С другой стороны Крым имел широкие контакты с другими районами Причерноморья: интенсивная торговля продолжалась со столицей империи, Константинополем, и другими городами Анатолии и Балкан. Города Крыма имели торговые контакты с севером тоже, как это и выяснится из письменных источников.

Книга разделяется на 3 главы с подразделами, не считая введение, заключение и рисунки. В введении мы получим обзор этой темы и объяснение, почему эта книга важна. Об этом я тоже писал выше.

Первая глава („A Krim-félsziget”) книги дает обзор о географии, античной и средневековой истории полуострова. Эта глава создает основу лучшего понимания истории и археологии Крыма, так как география всегда играла большую роль в процессе исторического развития. На южной части полуострова располагаются Крымские горы, и именно здесь было основано большинство греческих колоний. Та часть была в основном связана с цивилизациями Средиземного моря. На восточной части полуострова располагается Керченский полуостров. Та часть была связана со степью, Таманским полуостровом и Кавказом. Здесь было основано в античности Боспорское царство, игравшее значительную роль в истории степей и Кавказа. На северной части Крыма находится степь, и эта часть была в основном занята степными племенами. В описании общей истории Крыма автор отдельное внимание уделяет хазарам и болгарам, времени салтово-маяцкой КИО, так как эта общность занимала важное место в ранней истории венгров.

Во второй главе („A Krim-félsziget fontosabb lelőhelyei a közép-bizánci korban”) автор подробно рассматривает самые значительные памятники Крыма в средневизантийском периоде. Они в основном располагаются на горной части полуострова. Среди них особое место занимает византийский город Херсонес, на территории современного Севастополя. Город основан греками в VI в. до н. э. На конце II в. до н. э. он попал под власть Понтийского королевства, а потом под власть Боспорского царства. В конце античности принадлежал Римской империи, а потом, в раннем средневековье, Византийской империи, и считался одним из важнейших городов северной части Черного моря. Город пережил несколько

кризисов (например между VII–IX вв. н. э.), но остался важным местом района до XIII в. н. э. После этого итальянские торговцы, в руках которых оказалась торговля Черного моря в XIII в., основали свои новые пункты торговли, и поэтому экономика Херсонеса начала приходить в упадок. Около середины XV в. жизнь в городе Херсонес кончилась. Также значительным считается город Боспор (нынешний Пантикапей, современная Керчь), основанный греческими выходцами из Милета. Этот город стал столицей Боспорского царства, а потом был значительным византийским городом. Имел тесные контакты с Таманским полуостровом. После появления хазар в Европе и создания Хазарского каганата Боспор попал под власть хазар. В археологическом материале четко выделяется хазарский период (построили, например, белокаменную крепость). В X в. город снова заняла Византийская империя.

В истории и археологии Крыма тоже значительны так называемые пещерные города на горной части полуострова. Они похожи на памятники в Каппадокии. Пещерные города, храмы, монастыри и другие сооружения Челтер-Кобы, Чуфут-Кале, Эски-Кермена, Качи-Кальона, Кыз-Кермена, Мангупа, Тепе-Кермена итд. являются интересными и ценными историческими достопримечательностями Крыма. Эти города означают византийское влияние в горной части Крыма. Большинство из них укреплено в соответствии со стремлением Византийской империи укрепить свою северную границу. Однако их жители не были (или не были только) византийцами. Этническая карта Крыма в средневековье была пёстра. Во многих городах, описанных в этой главе, жили союзники или подданные Византии — аланы и готы, или же они основали эти города.

Третья глава („A szaltovói kultúrkör krími variánsának kérdése a bizánci peremkultúrák tükrében”) посвящена контактам Салтово-маяцкой КИО с Крымом. В этой главе находятся подразделы которые, на первый взгляд, только слабо принадлежат друг к другу. Они скорее самостоятельные статьи, чем подразделы одной главы. Но это естественно, потому что история и археология салтовской КИО и Крыма очень сложны. В первом разделе автор описывает проблему идентификации крымского варианта салтовской КИО и отдельно рассматривает различные районы полуострова. Во втором разделе третьей главы отдельное внимание посвящает вопросу болгарского присутствия в районе. Подводя итоги, автор суммирует, что болгарские памятники и материалы можно датировать с середины VIII в. на полуострове. В этом вопросе особое место занимает проблематика группы Тау-Кипчак. В третьем разделе он рассматривает отношения Хазарского каганата и северо-восточную часть Черного моря. Это подраздел с более широкой темой, чем предыдущие. В нём рассмотрены не только отношения с Крымом, но и археология Таманского полуострова с акцентом на городах Фанагория и Тмутаракань.

Последующий раздел посвящен могильнику Абрау-Дюрсо, эталонному памятнику Северного Кавказа, имевшему связи с Крымом. Этот памятник интересен для венгров тоже, потому что его последний этап характеризуется кремационными погребениями. Эти кремационные погребения в районе некоторые исследователи связывали с угорскими группами, переселившимися сюда в VIII в.¹ В следующем разделе возвращаемся в Крым. Автор рассматривает так называемую византийскую провинциальную культуру в контексте Крымского полуострова. В последних двух разделах автор делает более широкий обзор в Восточной Европе: в темах раннесалтовских пряжек (которые имеют византийские черты, значительная их часть была изготовлена в Крыму) и крепостей Дона VIII–X вв. (у которых также известны византийские архитектурные черты).

В конце каждой главы находится список научной литературы, с использованием которой можно глубже, с большей подробностью изучать археологию и историю района. И так как археология это визуальная наука, в конце книги находится 100 рисунков. Чрезвычайно важно для понятий научного текста видеть тот материал, о котором речь идёт в книге. Так как книга состоит из около 180 страниц, этот масштаб внушительный.

Таким образом, можно говорить что издана важная книга. Главная цель автора — дать подробное введение в историю и археологию Крыма с рассмотрением археологии соседних территорий — исполнилась. Прочитав данную книгу, исследователи и студенты получают важнейшую информацию о средневековой археологии и истории полуострова.

Библиография

- Макарова, Т. И., & Плетнова, С. А. (2003) (ред.). Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV–XIII века. (Археология). Наука.
- Türk A. (2023). Az Uráltól a Kárpátokig. Régészet és korai magyar történelem. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 30 – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 8 – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 30). Szegedi Középkorász Műhely.
- Успенский, П. С. (2015). Кремационные погребения Северо-Западного Кавказа VIII–XIII вв. как исторический источник. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.

¹ О кремационных погребениях Северо-Западного Кавказа см. Успенский, 2015.

Review: Horváth C. (2019). *Régészeti tanulmányok a Bodrogek 10–11. századi településtörténetéhez [Archaeological Studies on the Settlement History of the Bodrogek in the 10th–11th Centuries]*. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1).
Magyarságkutató Intézet.

Judit Szigeti

PPKE BTK Doctoral School of History, PhD student

Recenzió: Horváth C. (2019). *Régészeti tanulmányok a Bodrogek 10–11. századi településtörténetéhez. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1). Magyarságkutató Intézet.*

In 2019, Ciprián Horváth's book on the settlement history of the Bodrogek region during the 10th–11th centuries was published. The book is visually appealing, featuring colourful plates and a hardcover design, making it a pleasure for readers to handle. The images are of high quality, printed on premium paper, and effectively complement the text with a clear and well-organized layout.

The analysis of the selected archaeological sites in the volume was also carried out by Horváth in *Borsod, Abaúj és Zemplén megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírletei (The Conquest-Period and Early Árpád-Era Cemeteries and Burial Finds of Borsod, Abaúj and Zemplén Counties)* (Horváth, 2020). The present publication contains part of this more extensive work. The selected microregion's natural geographical description is presented in the summary chapter of the book.

The Bodrogek region, up until the late 19th century, could be regarded as a relatively closed unit. Its most pristine area was the Bodrog floodplain and the Bodrogek, historically referred to as “the island” (Horváth, 2019, 149–150).

The “Borsod Corpus” (Horváth, 2020) and the discussed book about the Bodrogek (Horváth, 2019), hereinafter referred to as “Bodrog Corpus”, both focus on regions where some experts suggest the existence of a 10th-century princely centre. This theory is supported by the exceptionally rich cemeteries in the area and the interpretation of certain grave goods as symbols of rank or authority. The most renowned cemeteries were unearthed near Karos (Révész, 1996; Révész, 2020, 434–436).

In his analysis of the Bodrogek, Horváth incorporates material from the Karos cemeteries, illustrating burial practices observed there with references and diagrams (Horváth, 2019, 159–169, figs. 1a–1b).

In 2022, Károly Mesterházy published an extensive review of Horváth's “Bodrog Corpus” volume as well as the entire series. He offered significant criticism regarding the analysis of the Kenézlő cemeteries, particularly highlighting the inaccuracies in the drawings and issues with the interpretation of the cemeteries (Mesterházy, 2022). According to Mesterházy, the drawings were likely made based on photographs, which is not the most fortunate method for representing objects (Mesterházy, 2022, 232).

The book is divided into six chapters (I–VI). The first five chapters present individual archaeological sites while the sixth chapter provides a settlement history summary. The selected five sites (Bodrogszerdahely-Bálványdomb; Bodrogvécs-Lecse, opposite the tavern; Kenézlő-Fazekaszug, site II; Sárazsadány-Akasztószér and Sárospatak-Baksahomok) are discussed within the framework of subchapters titled “Bevezetés” (“Introduction”), “Sírleírások” (“Grave Descriptions”) and “A temető értékelése” (“Evaluation of the Cemetery”). This structure is consistently applied throughout the book.

The sixth evaluative chapter is further divided into five subchapters, which are, in order: “A Bodrogeköz természetföldrajzi környezetete” (“The Natural and Geographical Environment of the Bodrogeköz”), “A Bodrogeköz 10–11. századi településtörténeti kutatásainak legújabb eredményei” (“Recent Results of 10th–11th-Century Settlement History Research in the Bodrogeköz”), “9–10. századi sírok, temetők a Bodrogeközben” (“9th–10th-Century Graves and Cemeteries in the Bodrogeköz”), “10–11. századi sírok, temetők a Bodrogeközben” (“10th–11th-Century Graves and Cemeteries in the Bodrogeköz”) and, finally, “11. századi sírok, temetők a Bodrogeközben” (“11th-Century Graves and Cemeteries in the Bodrogeköz”). The book concludes with the “Irodalomjegyzék” (“Bibliography”), “Táblák jegyzéke” (“List of Tables”) and a résumé in English.

In the “Introduction”, the author addresses the apparent contradiction between the content and the title of the book as well as the initial sense of missing information that arises when one considers how the settlement history of a region can be outlined, based solely on the burial finds from five sites. The author views this book as a preliminary study for a more comprehensive volume, which will present the 10th–11th century burial finds from all 42 known sites in the Bodrogeköz, written with great thoroughness and dedicated research (Horváth, 2020). Through the five carefully selected sites, with their varied finds and different chronologies, the author aims to present the analytical work already completed, which includes all the sites (and was already in the process of being published at the time the book was issued).

However, unresolved dissatisfaction remains as the author did not include material from settlements of the period in either this book or the forthcoming one covering the entire Bodrogeköz. The author justifies this omission by citing the uncertain dating of settlement materials and believes that burial finds provide more precise chronological possibilities than the often century-long dating intervals of settlements.

The author begins the presentation of each site with an “Introduction” subchapter, which discusses the geographical location of the sites and provides a historical overview of the research. This is followed by the “Grave Descriptions”, along with a list of appendices. Given the book’s promotional nature, this section stretches the format, and upon seeing the long list of appendices, the reader is naturally inclined to flip ahead. In my opinion, this section should have been presented in a catalogue at the end of the book.

Szigeti Judit: Review:

Horváth C. (2019). *Régészeti tanulmányok a Bodrogeköz 10–11. századi településtörténetéhez* [Archaeological Studies on the Settlement History of the Bodrogeköz in the 10th–11th Centuries]. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1). Magyarságkutató Intézet.

The subchapters evaluating the cemeteries are the great strength of the book, in which — based on the listed appendices and burial practices — the author attempts to date the cemeteries and outline the typology of the artefacts. Each of these subchapters is followed by plates of high-quality photographs of the objects, which, thankfully, were not placed in bulk at the end of the book. This arrangement makes the book clearer and easier to interpret. I should note that although the drawings of the objects are missing, the absence does not create a sense of dissatisfaction for the reader, as the high-quality photographs fully convey the material, texture and — thanks to their scale — also the size of the objects.

In the final chapter (VI) of the book, the author analyses the settlement history of the Bodrogeköz region in the 10th–11th centuries, including the cemeteries of 42 sites already collected and in the process of being published at the time of the reviewed book's publication. The author breaks down the analysed period into smaller chronological units and rightly also integrates the 9th-century “antecedents”, which he considers to be naturally fitting into this era. In the mid-2010s, several studies suggesting that a group settled in the area from the 860-s onward, continuously occupying the territory, were published. Although the author found no archaeological evidence of this early settlement, he does not dismiss the possibility. Additionally, the author addresses the presence of Slavs in the 9th century and their archaeologically verified traces.

Based on the grave finds, the author differentiates between “Magyars” and Slavs in the area, with the former referring to the group of people who settled in the region by the end of the 9th century. The author analyses the archaeological traces of the “Hungarians” in the Bodrogeköz, yet the field and researchers of this era have hardly reached a consensus on who we refer to as “Hungarians” and what their material culture was. Avoiding ethnic definitions, the author identifies settlement blocks, based on the density and absence of certain artefact groups, burial practices, site locations and artefact types. These blocks may potentially indicate different ethnic groups. A more in-depth examination of this will be a future task, for which the presented book provides excellent supplementary material.

Based on its appearance and content, the book is excellently suited to provide new data for the professional community. It also appeals to and is easy to read for those laymen who are not necessarily engaged in archaeology but interested in history, especially the early history of Hungarians.

Bibliography

- Horváth C. (2019). Régészeti tanulmányok a Bodrogköz 10–11. századi településtörténetéhez. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1). Magyarságkutató Intézet.
- Horváth C. (2020). Borsod, Abaúj és Zemplén megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 14). Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Magyar Nemzeti Múzeum & Martin Opitz Kiadó.
- Mesterházy K. (2022). Megjegyzések a honfoglalás kori corpus Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kötetéhez (recenzió helyett). TISICUM: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 30, 229–248.
- Révész L. (1996). A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1). Herman Ottó Múzeum & Magyar Nemzeti Múzeum.
- Révész L. (2020). A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13). Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Magyar Nemzeti Múzeum & Martin Opitz Kiadó.

A Limited Choice: Religious Belief in Simak's *A Choice of Gods*¹

Jeffrey M. Baus

ELTE Doctoral School of Literary Studies, PhD candidate

Korlátozott választás: A vallás megjelenési formái Simak *A Choice of Gods* című regényében.

Absztrakt: Bizonyos kontextusokban gyakran feltételezik, hogy az elmélet és a vallásos hit kölcsönösen kizárják egymást. Clifford D. Simak *A Choice of Gods (Istenek választása)* című műve azonban azt vizsgálja, ezek a területek hogyan keresztezik egymást a science fiction keretein belül. Ez a tanulmány megkérdőjelezi a hagyományos kritikai megközelítéseket azzal, hogy a vallási hitrendszerek episztemológiai elemzését szorgalmazza a tisztán szociológiai vagy antropológiai nézőpontok helyett. Az esszé Roy Clouser *The Myth of Religious Neutrality (A vallási semlegesség mítosza)* című művének isteni kategóriáira támaszkodva azt vizsgálja, Simak hogyan ábrázolja a spiritualitást és a hitet pogány szemszögből. Bár a regény a vallási hagyományok széles spektrumát mutatja be, az elemzés szerint Simak végül egy egységes pogány paradigma felé konvergál, amely a szereplőinek spirituális és episztemológiai pályáját alakítja. A szerzetesi robotok, őslakos figurák és más emberek — illetve a hit, az értelem és a misztikus tapasztalat iránti elkötelezettségük — elemzésével az esszé megvilágítja Simak intézményesített vallással szembeni kritikáját, továbbá annak felismerését, hogy a hit az ismeretlenre adott elkerülhetetlen válasz. Az *A Choice of Gods* így a vallás episztemikus funkciójáról és az emberi igazságkeresésről szóló spekulatív elmélkedésként jelenik meg az emberiség utáni jövőben.

Abstract

In certain contexts, it is often assumed that theory and religious belief are mutually exclusive. However, Clifford D. Simak's *A Choice of Gods* explores how these domains intersect within the framework of science fiction. This essay challenges conventional critical approaches by advocating for an epistemological analysis of religious belief systems rather than purely sociological or anthropological perspectives. Drawing on Roy Clouser's categories of the divine from *The Myth of Religious Neutrality*, the essay examines how Simak portrays spirituality and faith through a Pagan lens. While the novel presents a spectrum of religious traditions, the analysis argues that Simak ultimately converges on a unified Pagan paradigm that shapes the spiritual and epistemological trajectories of his characters. By analyzing monastic robots, Indigenous figures, and other humans — and their engagements with faith, reason, and mystical experience —, the essay elucidates Simak's critique of institutionalized religion and his recognition of faith as an inevitable response to the unknown. Thus, *A Choice of Gods* emerges as a speculative meditation on the epistemic function of religion and the human quest for truth in a post-human future.

I. Introduction

Clifford D. Simak (1904–1988) remains one of the most distinctive voices in 20th-century science fiction (abbreviated here as SF), often regarded as the father of pastoral SF. His career spanned over five decades, producing a body of work that continues to challenge readers and critics alike. Born and raised in rural Wisconsin, Simak's upbringing in the American Midwest profoundly shaped his literary imagination, with his work frequently

¹ The present paper is a shortened version of my MA thesis entitled *Religious Belief In Clifford Simak's A Choice Of Gods* (Pázmány Péter Catholic University, 2018).

reflecting a deep reverence for nature and a contemplative approach to technological progress and human evolution. Although Simak was not overtly religious, his writing frequently engaged with spiritual and existential questions, particularly at the intersections of faith, ethics, and cosmology.

Simak's importance is evident by his distinction as the third author to be awarded the title of Grand Master by the Science Fiction Writers of America in 1977, a prestigious honor that recognizes his significant and lasting contributions to the genre. His work often eschews the grandiose in favor of the intimate, emphasizing the ethical and philosophical dimensions of humanity's encounter with the unknown. Published in 1972, *A Choice of Gods* exemplifies Simak's contemplative approach to SF, offering an exploration of human identity, autonomy, and the divine in a future where Earth is largely abandoned by humanity. The novel centers on a mysterious event known as the Disappearance, which leaves Earth nearly deserted, compelling the remaining humans and sentient robots to grapple with the enigmatic Principle — an ancient cosmic entity at the center of the universe and the cause of the Disappearance — as they explore the themes of spirituality, technology, and cosmology.

In Lomax's analysis, *A Choice of Gods* is characterized as one of Simak's most "didactic" novels (Lomax, 1989, 137). Moreover, Simak himself explicitly designated it as his "final statement of values" (Ewald, 2006, 99). However, conventional critical approaches to religion in SF often focus on its sociological dimensions, neglecting the epistemological underpinnings that animate works like *A Choice of Gods*. Studies of religion in SF, such as those by Hrotic (2014) and Mendlesohn (2003), while valuable for their exploration of religion's external dimensions, inadvertently obscure the crucial epistemological elements. Similarly, Nahin's focus on Christian and theological themes neglects the broader spectrum of spiritual and other religious perspectives woven into the genre's fabric (Nahin, 2014).

Examining only the sociological aspects of religion — such as rituals and explicit doctrinal claims — risks oversimplifying the portrayal of religious belief in *A Choice of Gods* as merely a depiction of three distinct religions. While Simak appears to differentiate these religious traditions through varying rituals and beliefs, a closer analysis reveals a fundamental epistemological convergence. The characters, despite their different spiritual frameworks, share a common divinity belief. This suggests that, despite surface distinctions, the novel ultimately portrays a singular, multifaceted belief system — Paganism — which may inadvertently undermine the intended depiction of diverse religions.

This essay shifts from the conventional sociological approach often employed in critiques of religion in SF, adopting instead an epistemological perspective to explore the novel's treatment of the relationship between human knowledge, faith, and the divine. Utilizing Roy Clouser's concept of the divine from *The Myth of Religious Neutrality* (2005), this analysis critically examines the epistemological foundations of various belief systems, ultimately arguing that the novel portrays Paganism as the sole religious framework for interpreting cosmic mysteries.

2. The Divine

In *The Myth of Religious Neutrality*, Roy Clouser argues that understanding and explaining the world is inherently shaped by presuppositions that are fundamentally religious; there is no religiously neutral way of interpreting reality (Clouser, 2005, 13). He contends that religious belief across all traditions revolves around the acceptance of the divine, which he defines as any reality that exists independently and upon which everything else depends — a non-dependent reality (Clouser, 2005, 28).

Different religions ascribe divinity to various entities, such as deities, numbers, matter, the cosmos, or any perceived non-dependent reality. Clouser further posits that every theory-making process is influenced by an underlying assumption about what is considered divine per se (Clouser, 2005, 2). Consequently, even scholars who claim their theories are non-religious are, in effect, influenced by some form of religious belief. Essentially, everyone attributes divine status to something; the differences between religious beliefs lie in the specific entity granted this status. A thorough examination of Clouser's definitions of religious beliefs is essential for their subsequent application to Simak's novel. Clouser identifies three predominant types of religious belief based on how the divine is perceived in relation to the non-divine: Pagan, pantheist, and biblical.

Pagan belief views the divine as a part, aspect, force, or principle of the universe, often discerned through ordinary experience and reason. Even ostensibly secular beliefs, such as steady-state theory and Marxism, exhibit pagan elements by attributing divinity to aspects of the natural world, such as matter (Clouser, 2005, 58–61). Paganism, therefore, “allows the divine to be manifested in and as the material, whatever else it may be. But Paganism eschews any true hierarchy between the temporal and permanent, between the physical and spiritual, or between this world and the otherworld” (York, 2005, 162). In Paganism, the divine is viewed as an integral component or subset of the larger, continuous reality.

Though this essay centers on Paganism, a concise exposition of the other two predominant religious paradigms is beneficial before engaging in a deeper analysis of the novel. Pantheism, in contrast to Paganism, posits that all reality is a subdivision of the divine, which is infinite and all-encompassing. Traditions like Hinduism and Buddhism exemplify this belief, where the divine essence permeates all things, despite the illusory appearance of a non-divine reality. In these traditions, scripture serves not merely as a repository of truth but as a guide to mystical experiences that reveal the oneness of all things, allowing individuals to perceive the divine reality behind the veil of illusion.

The third form of religious belief identified by Clouser is the biblical type, characterized by a clear distinction between God and the universe he created. This monotheistic belief, rooted in Judaism and prevalent in Christianity and Islam, asserts a fundamental discontinuity between the Creator and his creation. Unlike Paganism, where the divine is immanent within the universe, or pantheism, where the universe is an extension of the divine, the biblical framework posits that God transcends the

universe. Consequently, knowledge of God is not attained through exploration of the universe or mystical experiences. While reason and experience play a role, understanding God primarily relies on divine revelation — specifically through scripture, such as the Bible — which elucidates God’s relationship with the world.

Examining what the novel’s characters deem unconditionally trustworthy reveals their chosen gods — those entities they regard as divine. Additionally, the epistemological hierarchies shaped by these beliefs, whether grounded in reason and empirical experience, mystical experience, or scriptural revelation, guide the characters’ understandings of truth.

3. Robot Religion

At first glance, Hezekiah’s character might appear to contradict the argument that all religious beliefs depicted in *A Choice of Gods* are fundamentally Pagan. As a robot-abbot adopting a Benedictine form of monasticism, one might initially categorize his beliefs under the biblical framework. However, the novel’s concluding line reveals the true nature of the robot-monks’ religion, describing God as a “kindly old [human] gentleman with a long, white, flowing beard” (Simak, 1977, 176). This depiction is not merely metaphorical or artistic, but rather a simulacrum of Hezekiah’s idealized image of humanity. This thoroughly immanent and anthropomorphic portrayal of God contradicts the biblical notion of a transcendent deity, situating Hezekiah’s beliefs firmly within the Pagan framework, where humanity is an integral part of the natural world. Contrary to certain interpretations, such as Ewald’s suggestion that Hezekiah critiques Christianity (Ewald, 2006, 101), it is more plausible to regard Hezekiah as a commentary on the dangers of irrational belief — a theme that extends beyond Christianity — since Hezekiah himself is not a Christian and does not represent any form of biblical theism.

Hezekiah’s religious beliefs and way of life are natural extensions of his conviction that God is human. The *raison d’être* of robots is to serve humans, as he states: “our function is to serve” (Simak, 1977, 90). This belief in the absolute superiority of humanity over robots is so ingrained that Hezekiah accuses himself of pride whenever he contemplates the possibility that robots might serve as spiritual substitutes for humans; to do so would elevate robots to the level of (human) God. Moreover, Hezekiah’s repeated use of the term “aping” to describe the imitation of humans by robots emphasizes the perceived evolutionary and hierarchical gap between the two species (Simak, 1977, 55, 87).

An analysis of Hezekiah’s use of the three epistemological methods — reason, mystical experience, and scripture — reveals the sources of his internal confusion. Although a robot would be expected to excel in logical reasoning, Hezekiah’s adherence to a belief that contradicts reason triggers his internal turmoil. Simak explores the concept of faith as belief without proof, rooted in experience yet not contrary to reason.

However, the novel underscores a significant tension between faith and truth within Hezekiah's belief system:

"Faith was something else; through the years their faith had deepened and been strengthened by their work, but the deepening of faith had not led the way to truth. Could it be possible, Hezekiah asked himself, that there was no room for both the faith and truth, that they were mutually exclusive qualities that could not coexist? Must faith be exactly that, the willingness and ability to believe in the face of a lack of evidence? If one could find the evidence, would then the faith be dead?" (Simak, 1977, 52)

The monastic robots' faith did not correspond with an increased understanding of truth, likely due to the nature of their work: "they had sat thus for years, dedicated to the task of collating and condensing down to elemental truths all that the creature, man, had written, all that he had thought and reasoned and speculated in the spiritual sense" (Simak, 1977, 88). This selective focus on spiritual knowledge, used to reinforce their humanized conception of God, impedes the monastic robots' pursuit of truth. The irrationality inherent in their anthropomorphic conception of God introduces distortions into their subsequent theories.

The fear of fanaticism, rooted in a lack of objectivity and the tension between faith and reason, was anticipated by Grandfather Whitney, the original keeper of the journal that forms the basis of *A Choice of Gods'* epistolary structure. When Hezekiah's community first requested the use of the old monastery, Whitney warned: "I greatly fear that if they continue at it (they have been at it, at the time of this writing, almost thirty years), they will not be able to maintain an objective attitude and may develop unthinking religious fanaticism" (Simak, 1977, 92). The monastic robots are hindered in their quest for truth and genuine knowledge because their faith stands in opposition to reason; they lack the objectivity necessary to reconcile their beliefs with reality. Hezekiah's religious belief, founded on the assumption that God is an old man, leads him to a crisis of faith whenever confronted with information that contradicts this assumption, leaving him riddled with doubt.

This fear of fanaticism, foreshadowed by the lack of objectivity and the tension between faith and reason, manifests in Hezekiah's internal conflicts as his beliefs begin to waver. As his rigid assumptions about the divine are challenged, the tension between doubt and faith intensifies, particularly during his mystical contemplations. Notably, Hezekiah's "flights of fancy" frequently coincide with moments of doubt, revealing a pattern in which his doubts are directly linked to an increase in these imaginative episodes. Reflecting on his contemplation of clouds and heaven, Hezekiah chastises himself for succumbing to romanticism, expressing puzzlement and shame at these recurrent daydreams: "He was puzzled and ashamed at these flights of fancy, at this romanticism, which he should have conquered long ago, but which, in the last few years (or so it seemed) had come welling more often to the surface" (Simak, 1977, 51). While

remarkable for a robot, these flights of fancy may represent the nascent stages of potential mystical experiences rather than mere aberrant daydreams. However, Hezekiah consistently severs himself from these sources of inspiration that could offer glimpses of truth. His deliberate disconnection from nature, symbolizing a denial of reality and a descent into fanaticism, contrasts with the later example of Evening Star, where the greatest potency emerges from unity with nature.

With reason and mystical experience explored as key epistemic methods in *A Choice of Gods*, attention must now turn to the third method: scripture. Although scripture, specifically religious texts like the Bible, is not prominently featured in the novel, its limited presence provides insight into the novel's treatment of belief systems. In fact, the Bible is mentioned only once, at a funeral (Simak, 1977, 136). In this instance, the reading of the Bible serves a customary and ritualistic function rather than a religious one rooted in belief. When examining the religious beliefs of John and the Indigenous characters, it becomes evident that the act of reading a variety of texts (including the journal) as sources of information and commentary functions epistemically as scripture, reinforcing their Pagan beliefs.

Despite his monastic habit and lifestyle, Hezekiah, in contrast to traditional biblical beliefs, does not rely on scripture to discern truths or revelations about God. Instead, his religious belief aligns with Paganism, centering on the personification of God as an elderly man. Hezekiah constructs a comprehensive belief system based on the flawed premise that the creator and sustainer of the cosmos is an old man with a white beard. Consequently, he struggles to reconcile other aspects of reality with this singular, anthropomorphic belief, including accommodating divergent human perspectives on the divine. His unwavering ignorance, bordering on the comical, functions less as a direct critique of Christianity and more as a cautionary tale, employing satire to warn against religious convictions that deviate from reason or empirical experience.

4. John's Religion

In *A Choice of Gods*, John Whitney, the grandson of the journal's initiator who departs Earth to explore space, embodies a rationalist/empiricist approach to religious belief. Aligned with Clouser's assessment that reason serves as the primary epistemological method within the Pagan paradigm — particularly evident in the Ancient Greek tradition (Clouser, 2005, 49) — John endeavors to use reason and empirical knowledge to comprehend his experiences. However, his encounter with the Principle, an enigmatic entity at the universe's center, challenges the limits of rational explanation, compelling him to rely on mystical experience and alternative forms of "scripture" to substantiate his understanding.

John describes the Principle as "a creature or an entity. It is simply something. A mass of intelligence, perhaps" (Simak, 1977, 66). The repeated use of "perhaps"

underscores the ambiguity and ineffability of the Principle's true nature. Lacking empirical corroboration, John engages in speculative reasoning about its origin and essence, suggesting that the Principle could be an ancient civilization that "managed to survive and that its intelligence evolved into the Principle" (Simak, 1977, 67). He further hypothesizes that the Principle functions not as the universe's creator but as its organizer, positing that a steady-state universe provides the necessary temporal framework for such an evolution: "Before it came into being the universe may have been chaotic. The Principle may be the engineering force that put it all to right" (Simak, 1977, 68). In this construction, chaos and matter preexist the Principle, situating the entity as an emergent part of natural reality rather than a transcendent creator, thereby aligning John's belief with the Pagan framework where the cosmos or matter itself is the ultimate, non-dependent reality.

While John's rational and intellectual faculties are prominent, his experiences with the Principle transcend logical and empirical boundaries, illustrating the inherent religious basis of his theorizing. Simak writes that John "sensed, scented, become aware of from far off, it has the smell of evil" (Simak, 1977, 64), employing sensory and paradoxical language to convey encounters beyond conventional perception and articulation. The phrase "smell of evil" is particularly noteworthy, as it conveys an intuitive, almost mystical apprehension or moral judgment rather than a literal sensory experience, highlighting the limitations of reason and language in capturing profound, transcendent phenomena.

John acknowledges the supra-rational nature of his belief, admitting, "I've had time to think of it, and I put it all together... Not a shred of proof, but it's fastened in my mind and I can't shake it free" (Simak, 1977, 68). This conviction, formed without empirical evidence or direct divine interaction, exemplifies a form of faith that arises from personal, transformative experience. His attempts to rationalize this understanding as external influence prove inadequate, revealing that his belief is deeply rooted in mystical experience.

Moreover, John's parapsychic abilities — to travel through space — serve as a crucial complement to his rational inquiries, acting as a conduit to heightened spiritual awareness rather than detracting from his logical reasoning. Unlike Hezekiah's blind faith predicated on unexamined acceptance, John's belief system emerges from an integrative process that encompasses both analytical thought and profound personal experience. This interplay of epistemological methods underscores Simak's nuanced exploration of belief, illustrating its complexity and resisting simplistic binaries between faith and reason.

In lieu of traditional sacred texts, John turns to writings that function analogously to scripture by providing trusted insights supporting his religious beliefs. Foremost among these is the journal initiated by his grandfather and continued by his brother Jason. Despite the Whitney family's atheistic lineage, the journal becomes an unex-

pected source of spiritual guidance and validation in their engagement with the Principle. Though devoid of conventional scriptural authority, this personal record assumes a quasi-sacred status, informing and reinforcing their emergent Pagan belief system.

Ironically, the journal's original intent to objectively document the phenomenon known as "the Disappearance" inadvertently contributes to the construction of new myths centered around the Principle (Simak, 1977, 73–74). Grandfather Whitney's speculative reflections and accounts of developing psychic abilities coalesce into foundational tenets for their nascent faith as the chosen ones "left behind" (Simak, 1977, 47). This development underscores the inherent human propensity to derive meaning and construct belief systems even from ostensibly empirical and rational endeavors, revealing the limitations of pure reason when confronted with extraordinary experiences.

Simak's portrayal of John Whitney thus complicates the characterization of him as a pure rationalist. While John employs scientific theories such as evolution and the steady-state model to hypothesize about the Principle's origins, his ultimate belief transcends empirical substantiation, anchored instead in profound mystical experience and personal conviction. The journal serves not as empirical proof but as a foundational text that illustrates the creation of a new religion, even one grounded in Pagan beliefs. This highlights the complex and interdependent nature of the epistemological methods at play in John's spiritual journey, where reason, experience, and narrative intertwine to shape a belief system rooted in how he perceives the natural world.

5. Indigenous Religion

Simak presents Evening Star, the "Leech Lake" tribe, and their chief, Horace Red Cloud, as exemplars of Indigenous religion in *A Choice of Gods*. Martin contends that everyday life for pre-colonial Native Americans was imbued with deep religious significance (Martin, 2001, 7). While the Leech Lake tribe in the novel is not strictly Native American, they "represent the ideal of harmony with nature" (Ewald, 2006, 101). However, Simak suggests that the Indigenous characters in the novel have transcended the religiosity and ritualism of their ancestors, a claim that warrants critical examination.

Jason's observation that "only the robots have kept the idea of Christianity and religion alive" (Simak, 1977, 136) signifies a profound disillusionment with institutionalized religion. Jason finds solace in the more personal and fluid spirituality embraced by Horace Red Cloud's tribe, which he believes "probably makes for a better practice and more common sense than the empty formalizations that other religions had become" (Simak, 1977, 136). This statement underscores Simak's implicit critique of traditional religious structures and his preference for a spirituality that harmonizes the spiritual and natural worlds. Moreover, Jason's recognition of Red Cloud's people's "highly personal" religion (Simak, 1977, 136) highlights his appreciation for a spirituality rooted in individual experience and connection to nature. Nonetheless, the Leech Lake

tribe retains numerous Pagan taboos and customs, indicating that their religious beliefs have remained relatively unchanged.

Horace Red Cloud's reflexive cleansing of his hands with smoke following his encounter with the concept of "the Principle" exemplifies the persistence of ritualistic practices within the tribe's evolving beliefs. While Horace initially dismisses these actions as "senseless little gestures" rooted in his ancestors' misguided faith in magic (Simak, 1977, 96), his subconscious reenactment of this purification rite illustrates the deep-seated nature of religious traditions, even when their rationale is questioned. This behavior parallels Hezekiah's irrational "fanaticism."

Furthermore, the tribe's profound distrust of robots, which Horace characterizes as "unclean, something that is repulsively foul and alien" (Simak, 1977, 7), highlights the enduring influence of their religious beliefs. This aversion to technology, especially that associated with the colonizing "white man" (Simak, 1977, 7), reflects the tribe's rejection of the materialistic and mechanistic values linked to the vanished society. Their insistence on remaining "free from technology" (Simak, 1977, 7), exemplified by their swift removal of trespassing robots, demonstrates their view of nature's sacredness and the resilience of their religious convictions in shaping interactions in the post-Disappearance world.

The introduction of Evening Star, a young woman who maintains a personal connection with a guardian tree spirit she calls Grandfather Oak, further highlights the persistence and challenges to traditional beliefs within the tribe. Her reliance on a talismanic doll as a link to her spiritual guardian contradicts societal norms that exclude women from such connections, marking her as an outsider. Horace Red Cloud's observation of "a certain strangeness in her" (Simak, 1977, 28) underscores the tribe's perception of Evening Star's unconventional spirituality.

Simak's depiction of Evening Star's unique spiritual gifts challenges Horace's dismissal of religion as "delusion" and "senseless" rituals (Simak, 1977, 96–97). Despite his skepticism, Horace acknowledges that Evening Star possesses "a strange quiet strength" (Simak, 1977, 28), hinting at the potential power of spiritual beliefs that transcend societal expectations. Evening Star's exceptional spiritual abilities, particularly her capacity to communicate with animals and plants, set her apart from the tribe and allow her to form a deep connection with David Hunt, an outsider but a fellow seeker of spiritual enlightenment. Together, they embark on a profound mystical experience that redefines their understanding of humanity's potential and the interconnectedness of all beings.

Evening Star's and David's shared journey culminates in an extraordinary act of compassion, where they grant a soul to an initially repulsive alien creature known as the "can of worms" (Simak, 1977, 39). This creature, which repulses others for its strange, ugly appearance, becomes beautiful through their ministrations "with a holy light"

(Simak, 1977, 126). This act of empathy and transformation underscores the novel's exploration of the capacity to transcend ordinary perception.

This experience leaves an indelible mark on Evening Star, allowing her to momentarily transcend her limitations and glimpse the universe's profound beauty and incomprehensible meaning. This shared mystical insight marks a turning point in her relationship with David and serves as a beacon of hope for humanity's potential for spiritual growth, compassion, and evolution toward something akin to the Principle.

Like John, Evening Star possesses a voracious appetite for knowledge, seeking enlightenment through the consumption of books. Her extraordinary telepathic abilities grant her a unique privilege — she can converse with the very pages of books, engaging in profound dialogues with the minds of the authors. This remarkable ability transcends the boundaries between animate and inanimate objects, allowing her to perceive the authors' thoughts and meanings directly, rather than relying solely on the written word (Simak, 1977, 58). While Simak does not explicitly reveal the insights gained from these telepathic interactions, it is plausible to infer that Evening Star's spiritual growth, as evidenced by her ability to resolve conflicts with David, stems from these profound encounters with the vast repository of human knowledge within the Whitney family library.

The emphasis on the unifying effects of mystical experience in Evening Star's story might suggest a pantheistic form of religious belief. However, Evening Star is guided by the pursuit of knowledge about distinct entities, consistent with Paganism, rather than seeking to discover the illusion of distinctions or the oneness of being, as in pantheism. Although Evening Star does not explicitly claim that any natural element has a non-dependent status, i.e., divinity, her religion can be categorized as Pagan for several reasons: her search for knowledge reveals truths of reality rather than its illusory qualities; individuality is maintained in her mystical experiences, and nature and humans themselves are deified (York, 2005, 22).

The Leech Lake tribe in *A Choice of Gods* are among the most powerful characters in the novel. Although Simak describes their religion as evolving beyond the traditions of the past, they still adhere to many customs, taboos, and more that contradict this supposed new orthodoxy. While Simak suggests that Indigenous religion has become more individualized, the spiritual practices depicted remain communal, as evidenced by their adherence to traditional beliefs and the universal rejection of technology (Simak, 1977, 152). Simak may have intended to depict a new, polymorphic religion for the tribe, but it remains Pagan, communal, and formalized in nature.

6. Conclusion

In *A Choice of Gods*, Clifford D. Simak attempts to weave a complex tapestry of religious belief; however, Paganism emerges as the underlying framework across diverse characters and contexts. Through the epistemological exploration of reason, mystical experience, and scripture, Simak reveals how each character's spiritual journey, whether that of a robot-abbot, a rationalist explorer, or an Indigenous leader, ultimately converges on a Pagan understanding of the divine as immanent within the natural world. This novel challenges conventional distinctions between faith and reason, suggesting that the quest for truth, whether through technology, mysticism, or tradition, inevitably leads back to a reverence for the interconnectedness of all life. Simak's narrative invites readers to reconsider the boundaries of religious thought, proposing that the sacred is not confined to the transcendent but is instead rooted deeply in the material world, shaping human identity and our relationship with the cosmos. Simak utilizes this novel to interrogate concepts of epistemology and the unknown, revealing that within the very fabric of these inquiries lie implicit answers.

Bibliography

- Clouser, R. A. (2005). *The Myth of Religious Neutrality: An Essay on the Hidden Role of Religious Belief in Theories*. University of Notre Dame Press.
- Ewald, R. J. (2006). *When the Fires Burn High and the Wind is From the North: The Pastoral Science Fiction of Clifford D. Simak*. Borgo Press.
- Hrotic, S. (2014). *Religion in Science Fiction: The Evolution of an Idea and the Extinction of a Genre*. Bloomsbury.
- Lomax, W. (1989). The "Invisible Alien" in the Science Fiction of Clifford Simak. *Extrapolation*, 30(2), 133–145. <https://doi.org/10.3828/extr.1989.30.2.133>
- Martin, J. W. (2001). Preface. In D. E. Stucki (Ed.), *The Land Looks After Us: A History of Native American Religion* (pp. 7–9). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195145861.002.0003>
- Mendlesohn, F. (2003). Religion and Science fiction. In E. James & F. Mendlesohn (Eds.), *The Cambridge Companion to Science Fiction* (pp. 264–275). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOLO521816262>
- Nahin, P. J. (2014). *Holy Sci-fi!: Where Science Fiction and Religion Intersect*. Springer.
- Simak, C. D. (1977). *A Choice of Gods*. Berkley Medallion.
- York, M. (2005). *Pagan Theology: Paganism as World Religion*. New York University Press.

First Dialect Retention of Mobile Speakers Regarding New Zealand English Vowels

Erika Sajtós

PPKE BTK Doctoral School of Linguistics, PhD student

Az első dialektus megtartásának vizsgálata külföldön élő új-zélandi beszélők kiejtésében.

Abstract: Jelen tanulmány az elsőként elsajátított dialektus megtartását vizsgálja külföldön élő új-zélandi beszélőknél az elől képzett, rövid magánhangzók esetében, melyek kiejtése stabil és szembeötlő jegye ennek a nyelvváltozatnak. Az akusztikai vizsgálat során az F1 és F2 értéket mértük három tartósan külföldön, és három, születése óta Új-Zélandon élő beszélőnél, majd összehasonlító elemzést végeztünk. Az eredmények azt mutatják, hogy a külföldön élő beszélők kiejtése megváltozik, azaz hasonló lesz az új lakóhelyükön használt sztenderd kiejtéshez. E folyamat során a vizsgált magánhangzók tipikus új-zélandi kiejtése kevésbé jellegzetessé válik, de nem tűnik el teljesen, és így egy, a sztenderdhez közelebb álló kiejtési forma jön létre, mely szignifikáns különbséget mutat a külföldön és Új-Zélandon élő beszélők formánsértékei között. Ez arra utal, hogy míg a beszélők alkalmazkodnak az új dialektushoz a beszélőközösségbe való könnyebb beilleszkedés érdekében, új-zélandi identitásukat is igyekeznek megtartani.

Abstract

The present study examines first-dialect retention in the speech of expatriate New Zealand speakers through the acoustic analysis of the short front vowels, a stable and salient feature of this variety. The F1 and F2 values were measured for three expatriate and three lifelong New Zealand residents, followed by a comparative analysis. The results show that expatriate speakers converge towards the target dialect by altering their pronunciation. In this process, the New Zealand realisation of these vowels is softened in their speech but does not disappear completely, resulting in a realisation closer to the standard pronunciation of the dialect of destination, with a significant difference between the formant values of expatriate and lifelong New Zealanders. The findings indicate that while the speakers accommodate to the new dialect which they are exposed to in order to fit in the speech community, they also aim to keep their original New Zealand identity, fulfilling two goals at the same time.

1. Introduction

Second-language and second-dialect acquisitions are widely researched topics nowadays due to the high geographic mobility of speakers. As Graddol (2006) states, the number of international migrants doubled between 1960 and 2000, and this tendency continues, resulting in changes in the linguistic mix of the target countries. Therefore, language contact situations are very common, providing the opportunity to do research on speakers' ability to acquire a second language. However, speakers often go to live and work in a country where a different dialect of the same language is spoken. Such situations lead to dialect contact and/or the acquisition of a second or new dialect.

So far, research has mainly focused on the process of how the new dialect is acquired, concluding that speakers adopt some new features rather than the whole linguistic system of the second dialect, and realisations vary across contexts (Walker, 2014).

However, only a few studies have examined the retention of features of the first dialect after acquiring the new one. One of them is Bowie (2000), who found that stable features of the first dialect are more likely to be retained than features that are undergoing change. The present study addresses this issue by investigating whether the pronunciation of the short front vowels of New Zealand English (NZE) is retained by mobile speakers after spending considerable time outside New Zealand, and we hypothesise that speakers retain the pronunciation of these vowels because these are well-established features of NZE.

The short front vowels were chosen for analysis because their pronunciation is different in NZE compared to other dialects of English, and these are stable and characteristic features of this variety. For the sake of simplicity, we refer to these vowels by using keywords from Wells' lexical sets: TRAP, DRESS and KIT. These lexical sets show the pronunciation of the English phonemes and represent the words that historically have the vowel in the keyword. The realisation of these vowels (explained in section 2.3) is examined in the speech of six male New Zealanders. At the time when the recordings were made, three of them had spent their whole lives in New Zealand, while the others had moved to other countries and lived there permanently. The first and second formant values of the vowels were measured by using the Praat software (Boersma & Weenink, 2022) to determine if there is a difference in vowel quality in the speech of expatriate speakers compared to lifelong residents of New Zealand.

Based on the results, it can be stated that speakers neither replace nor keep entirely the New Zealand pronunciation of these vowels. Rather, the typical New Zealand realisation is softened and less emphasised in the speech of expatriates compared to lifelong New Zealand residents but is still present in their speech. These findings support evidence from previous observations in this area, and the softening of these unique pronunciation features is probably due to accommodation, that is the speakers' effort to make communication effective in the new community. However, these features are not completely lost because the speakers also want to preserve their national identity.

2. Theoretical background and hypothesis

2.1. Previous Research

According to Evans Wagner (2012), in studies of second-dialect acquisition (SDA) regarding adults, researchers do not take the age factor into consideration, probably because adult speakers and even adolescents are well after the critical period of language or dialect acquisition. Therefore, there are individual differences like interspeaker variation in their speech but no different stages to compare in their dialect acquisition. In spite of the observed interspeaker variation in SDA, general patterns were found for social factors. Bigham (2010) claims that instead of making qualitative changes, speakers change the range of variation in their speech. Similarly, Nycz (2013a,

2013b) observes a gradient change towards the second dialect. Walker (2014) states that longer exposure to the second dialect results in greater accommodation to the second dialect and that simpler changes are easier to acquire for mobile speakers compared to complex phonological features. As can be seen from the above discussion, studies have mainly focused on how and to what extent the second dialect is acquired by mobile speakers, and research seems to be scarce on the retention of the first dialect. The existing literature includes the work of Evans and Iverson (2007), who examine the pronunciation of mobile speakers and find that speakers maintain their original accent but modify it slightly to adjust it to the new dialect. In addition, Bowie (2000) examines the speech of mobile speakers and finds that stable features of the first dialect are more likely to be retained than features that are currently undergoing change.

2.2. Communication Accommodation Theory

Accommodation is also relevant from our point of view. According to Giles and Ogay (2007), Communication Accommodation Theory (CAT) suggests that speakers are able to change their linguistic behaviour to make social distance smaller or greater based on their intentions. Convergence means that speakers change their communication in such a way that their speech becomes more similar to the people's speech around them. Converging to a common linguistic style makes it easier to fit into the community and also makes communication easier and more effective. Specifically, phonetic convergence, as Lewandowski and Jilka (2010) explain, is the process whereby the pronunciation of interacting speakers becomes similar. Acoustic measurements provide evidence that acoustic convergence affects prosodic as well as segmental features affecting vowel formants, vowel duration and the voicing of vowels among others. However, convergence is not without drawbacks because it might result in the loss of personal or social identity. As Trudgill (1986) points out, initially short-term adjustments may lead to long-term changes in one's pronunciation.

Based on the above findings, we chose a stable feature of NZE, the pronunciation of the short front vowels, and hypothesise that expatriate speakers retain this feature in their speech with the remark that we expect minor changes in the realisation of these vowels. To prove our hypothesis, this feature was examined in the speech of expatriate New Zealanders and speakers who spent their whole lives in New Zealand. For a better understanding, a short explanation of the examined pronunciation features is given in the next paragraph.

2.3. New Zealand English Short Front Vowels

As Hay et al. (2008) explain, settlers in large numbers started to arrive in New Zealand in 1840, after the Treaty of Waitangi was signed and British sovereignty over New Zealand began. Settlers arrived in three waves, with the majority coming from the British Isles in all three waves. According to Trudgill (2004), the British settlers brought relatively high tokens of TRAP and DRESS along with lower realisations. While these vo-

wels lowered later in England, the high realisation came out as the winner in the process of new-dialect formation in the first 50 years of the development of NZE. Trudgill et al. (1998) state that later, TRAP started to raise further, occupying the phonetic space of DRESS. It was followed by the raising of DRESS, which occupied the phonetic space of KIT, and as the last step, KIT centralised and became a schwa-like vowel. Therefore, to avoid overcrowding in phonetic space, the short front vowels underwent a vowel chain shift, which was a push-chain and consisted of three sequential steps. The vowel chart in Figure 1 below illustrates this process: the dashed-dotted line is TRAP raising, the dashed line is DRESS raising, and the dotted line is KIT centralisation.

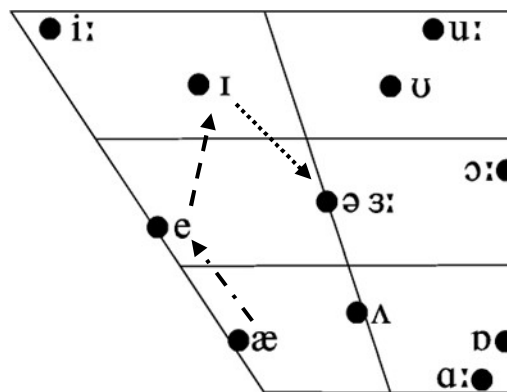

Figure 1: Short front vowel chain shift in NZE

As a result, in modern NZE, TRAP is pronounced as [ɛ], DRESS as [ɪ], and KIT [ə]. As Hay et al. (2008) explain, the pronunciation of the short front vowels is salient in NZE and also positively valued without any negative social connotation. Thus, the analysis of these vowels is ideal for the topic of the present study.

3. Methods

3.1. Data Collection

For the acoustic analysis, the speech samples of six male New Zealand speakers were collected. The speakers were divided into two groups as follows:

- Group 1: New Zealand speakers who had spent their entire lives in New Zealand;
- Group 2: mobile speakers of NZE who had left New Zealand and permanently settled in another country.

The following requirements were employed in both groups: (1) speakers were either born in New Zealand or moved there before the age of seven, the end of the critical period in language acquisition; (2) they were non-Maori New Zealanders because the pronunciation of Maori speakers might be influenced by their mother tongue, the Maori language; (3) they were adult speakers.

Speech samples for Group 1 were collected from contemporary New Zealanders. Informants were asked to speak about a random topic they chose, and a few alternatives

were provided to make their choice easier. There were three available male speakers in Group 1.

Speech samples for Group 2 were selected from the International Dialects of English Archive (IDEA), where speakers were also allowed to speak about a topic they chose, which makes the comparison between the two groups possible as speakers use the same register. Three male speakers met the requirements of Group 2 in IDEA.

Lifelong New Zealand speakers are referred to as LS, and expatriate New Zealand speakers as ES. In both groups, the speakers were named consecutively, such as LS1, LS2, etc. The relevant background data of the informants are provided in Table 1.

	Speaker no.	Place of birth	Age	Places of residence	Date of recording
Lifelong New Zealanders	LS1	Wellington, NZ	57	Wellington, NZ	2021
	LS2	Wellington, NZ	50	Wellington, NZ	2021
	LS3	Wellington, NZ	18	Wellington, NZ	2021
Expatriates	ES1	Christchurch, NZ	27	Johannesburg, South Africa; Illinois and Kansas, US	2004
	ES2	Darfield, NZ	36	London, UK; Sydney, Australia; Toronto, Canada	2007
	ES3	Gisborne, NZ	46	England, UK; Hong Kong, China; Sydney, Australia; California, US	2017

Table 1: Background data of the informants

3.2. Data Analysis

The analysis focuses on the realisation of the TRAP, DRESS and KIT vowels with special emphasis on differences between the pronunciation of speakers belonging to Groups 1 and 2. Words containing the vowels we examined were cut from the recordings, and the first and second formant values were measured by using the Praat (version 6.2.18) software (Boersma & Weenink, 2022). Point measurements were made at the steady state of the vowel around its centre and not close to its beginning or end to avoid the coarticulatory effects of the preceding or following sounds.

Only accented vowels were analysed because in NZE, there is no distinction between schwa and [ɪ] in unstressed syllables, and the analysis of such vowels would have led to false data in the case of the KIT vowel. Grammar words were also analysed if they were stressed. The phonemic context was variable and was not examined in detail, but vowels before [ɪ] were excluded because, as Wells (1982) and Hay et al. (2008, 20) point out, in NZE, /l/ tends to be dark and greatly influences the preceding vowel. Bauer (1986)

states that l-vocalisation is frequently observed after front vowels: TRAP and DRESS neutralise in favour of TRAP while KIT merges with /l/. At least four tokens per vowel were analysed, and the list of the words containing the relevant vowels is given in Table 2. The analysed vowels are highlighted in italics and bold.

	TRAP	DRESS	KIT
LS1	<i>hack</i> , chat, that, <i>angry</i>	<i>many</i> , went, <i>end</i> , <i>dead</i>	<i>him</i> , this, thing, <i>minutes</i>
LS2	<i>landmass</i> , has, <i>and</i>	forever, rest, <i>guess</i> , <i>left</i>	<i>specifically</i> , <i>live</i> , <i>kid</i> , Pacific, <i>living</i> , <i>building</i>
LS3	<i>family</i> , <i>dad</i> , <i>back</i> , <i>handcuffs</i>	<i>bend</i> , <i>getting</i> , <i>bedroom</i> , <i>ended</i>	<i>sister</i> , <i>big</i> , <i>picked</i> , <i>system</i>
ES1	that's, <i>sandwich</i> , <i>back</i> , <i>travelled</i> , <i>accent</i>	<i>seven</i> , went, then, <i>them</i>	<i>did</i> , <i>English</i> , <i>fifty</i> , <i>fishing</i> , <i>live</i>
ES2	<i>accent</i> , <i>passion</i> , <i>and</i> , <i>passionate</i>	<i>especially</i> , <i>everyone</i> , <i>everything</i> , went, <i>many</i> , <i>decoration</i>	<i>big</i> , <i>English</i> , <i>everything</i> , <i>history</i> , <i>live</i> , <i>piss</i> , <i>this</i>
ES3	<i>back</i> , <i>than</i> , <i>stands</i> , <i>catching</i> , <i>banned</i>	<i>memories</i> , <i>friends</i> , <i>then</i> , <i>definitely</i> , <i>left</i>	<i>big</i> , <i>kid</i> , <i>picks</i> , <i>lived</i>

Table 2: The list of words for the speakers with the analysed vowels in italics and bold

In order to reduce variation caused by the physiological differences in the speech organs of different speakers, the formant frequency values were normalised by using the Bark Difference Metric based on King Wui Leung et al. (2016). Thus, the Hertz values were converted into Bark, and comparisons between the two groups were made by using the converted Bark values.

3.3. The Scope and Limitations of the Study

It should be noted that in the analysis, the phonemic environment was not examined in detail, but as it was variable, it did not contort our results. Also, the length of the recordings did not allow for the extraction of an ideal number of tokens, making the results tentative, but a tendency regarding second-dialect retention can be shown. Thus, a quantitative analysis was possible, and the results provide an insight into the retention of features of the first dialect for mobile speakers. Finally, the comparison of the linguistic behaviour of male and female speakers was not possible as the available informants were all male speakers. To gain information about this aspect, more data collection is needed from female New Zealand speakers.

4. Results

In this section, the results of the analysis of lifelong and expatriate speakers are presented, with the formant values of the two groups in Tables 3 and 4 respectively.

Group 1	Speaker no.	TRAP		DRESS		KIT	
		Z1	Z2	Z1	Z2	Z1	Z2
Lifelong New Zealanders							
	SI5	4.92	12.55	3.79	13.20	5.10	10.78
	SI6	5.34	12.17	4.60	11.85	4.86	10.53
	S20	5.14	12.73	4.03	12.85	4.12	10.40
	Mean value	5.13 ****	12.48	4.03 ****	12.82	4.72 ***	10.56 ****

Table 3: Results of Group 1

(**** $p < 0.0001$ vs. TRAP Z1 in Group 2, **** $p < 0.0001$ vs. DRESS Z1 in Group 2, *** $p < 0.001$ vs. KIT Z1 in Group 2, **** $p < 0.0001$ vs. KIT Z2 in Group 2, *unpaired t-test*)

Group 2	Speaker no.	TRAP		DRESS		KIT	
		Z1	Z2	Z1	Z2	Z1	Z2
Lifelong New Zealanders							
	NZ6	6.04	12.65	5.31	13.61	5.21	12.30
	NZ8	7.48	12.70	5.75	13.05	6.01	12.83
	NZ19	6.12	12.99	5.86	12.88	5.22	13.28
	Mean value	6.48	12.79	6.67	13.14	5.55	12.78

Table 4: Results of Group 2

The first part of the analysis examined the realisation of the TRAP vowel, and based on the results, it can be stated that a statistically significant difference was found between Group 1 and Group 2 regarding the Z1 value ($p < 0.0001$). The lower Z1 value for speakers of Group 1 indicates that the TRAP vowel is higher in the speech of these speakers compared to Group 2. As for the Z2 value, there was no significant difference between the two groups.

The next part of the analysis examined the realisation of the DRESS vowel, and similarly to the TRAP vowel, a significant difference was found between the two groups concerning the Z1 value ($p < 0.0001$). The lower value in Group 1 shows that DRESS is a higher vowel in the pronunciation of these speakers compared to Group 2. In the Z2 value, a statistically significant difference was not found between the two groups.

The last part of the analysis examined the realisation of the KIT vowel, and a statistically significant difference was found between the two groups regarding both the Z1 ($p < 0.001$) and the Z2 values ($p < 0.0001$). Speakers of Group 1 have a lower Z2 value, which means that in the speech of these speakers, the KIT vowel is more centralised in comparison to Group 2. The lower Z2 value in the same group indicates that speakers of this group have a higher realisation of the KIT vowel than in Group 2.

5. Summary and Discussion

In summary, significant differences have been observed for all the three vowels we analysed. Thus, the results show that the short front vowels are pronounced differently in the two groups. The TRAP and DRESS vowels are still raised in the speech of expatriate speakers but to a lesser degree than for lifelong residents of New Zealand. Regarding the KIT vowel, its centralisation is stronger in the speech of lifelong speakers compared to expatriate speakers. Therefore, TRAP and DRESS raising and KIT centralisation were slightly suppressed but not lost when speakers had been permanently exposed to the second dialect. As these are salient features of NZE and rare in other dialects, both changes can be explained by accommodation, that is convergence towards the standard pronunciation of these vowels to make communication more effective as well as to express solidarity with the interlocutor and group membership in the new speech community.

Also, the pronunciation of KIT differs regarding vowel height as it is realised as a lower vowel in the speech of expatriate speakers with a smaller difference between the two groups. This change is probably due to the effect of the dialect of the destination country where the speakers settled, but it would be difficult to determine which dialect they converge towards because each speaker lived in several different locations. As this is outside the scope of this study, it was not investigated further. Regarding intraspeaker and interspeaker variation, minor differences were found for all three vowels, probably due to idiolectal differences.

6. Conclusion

The present study has examined the retention of unique and stable pronunciation features, more precisely, the realisation of the short front vowels in the speech of expatriate speakers of NZE. To investigate this issue, the acoustic analysis of the speech samples of three expatriate and three lifelong male New Zealand speakers was carried out, followed by a comparative analysis. Based on the results, it can be stated that TRAP and DRESS raising, along with KIT centralisation, are still present in the speech of expatriate speakers, but to a lesser degree compared to lifelong New Zealand speakers. These results are similar to those reported by Evans and Iverson (2007) in that essentially, the examined pronunciation features are maintained but softened. Therefore, they are less salient and closer to the standard pronunciation of the dialect of destination. The findings are also in accordance with Bowie's (2000) observations that stable pronunciation features of NZE are kept even after the speakers have been permanently exposed to other dialects of English. Following Trudgill (1986), the observed changes in pronunciation can be seen as mild but long-term alterations in the speakers' accents. Probably, two distinct factors of CAT are at work in such cases, namely convergence towards the dialect of the destination country of mobile speakers and the

intention to keep their original New Zealand identity. As a result, the characteristic pronunciation features of NZE do not disappear completely but are altered to some extent, and this way, both goals are fulfilled.

Acknowledgement

This study was conducted in the framework of project no. PPKE-BTK-KUT-23-2, supported by the Faculty of Humanities and Social Sciences of Pázmány Péter Catholic University.

Bibliography

- Bauer, L. (1986). Notes on New Zealand English Phonetics and Phonology. *English World-Wide*, 7(2), 225–258. <https://doi.org/10.1075/eww.7.2.04bau>
- Bigham, D. S. (2010). Mechanisms of Accommodation Among Emerging Adults in a University Setting. *Journal of English Linguistics*, 38(3), 193–210. <https://doi.org/10.1177/0075424210373542>
- Boersma, P., & Weenink, D. (2022). Praat: Doing Phonetics by Computer (version 6.2.18). [Software]. <http://www.praat.org/>
- Bowie, D. (2000). The Effect of Geographic Mobility on the Retention of a Local Dialect [Doctoral dissertation]. University of Pennsylvania.
- Evans Wagner, S. (2012). Age Grading in Sociolinguistic Theory. *Language and Linguistic Compass*, 6(6), 371–382. <https://doi.org/10.1002/lnc3.343>
- Evans, B. G., & Iverson, P. (2007). Plasticity in Vowel Perception and Production: A Study of Accent Change in Young Adults. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 121(6), 3814–3826. <https://doi.org/10.1121/1.2722209>
- Giles, H., & Ogay, T. (2007). Communication Accommodation Theory. In B. B. Whaley & W. Samter (Eds.), *Explaining Communication: Contemporary Theories and Exemplars* (pp. 293–310). Lawrence Erlbaum. <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect056>
- Graddol, D. (2006). *English Next: Why Global English May Mean the End of 'English as a Foreign Language'*. British Council.
- Hay, J., Maclagan, M., & Gordon, E. (2008). *New Zealand English. (Dialects of English)*. Cromwell Press.
- Lewandowski, N., & Jilka, M. (2019). Phonetic Convergence, Language Talent, Personality and Attention. *Frontiers in Communication*, 4(18), 1–19. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2019.00018>
- King Wui Leung, K., Jongman, A., Wang, Y., & Sereno, J. A. (2016). Acoustic Characteristics of Clearly Spoken English Tense and Lax Vowels. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 140(1), 45–58. <https://doi.org/10.1121/1.4954737>

- Nycz, J. (2013a). Changing Words or Changing Rules? Second Dialect Acquisition and Phonological Representation. *Journal of Pragmatics*, 52, 49–62.
<https://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.12.014>
- Nycz, J. (2013b). New Contrast Acquisition: Methodological Issues and Theoretical Implications. *English Language & Linguistics*, 17(2), 325–357.
<https://doi.org/10.1017/S1360674313000051>
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*. (Language in Society 10). Basil Blackwell.
- Trudgill, P., Gordon, E., & Lewis, G. (1998). New-Dialect Formation and Southern Hemisphere English: The New Zealand Short Front Vowels. *Journal of Sociolinguistics*, 2(1), 35–51. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00029>
- Trudgill, P. (2004). *New-Dialect Formation: The Inevitability of Colonial Englishes*. Edinburgh University Press. <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctv2f4vkzd>
- Walker, A. (2014). *Crossing Oceans with Voices and Ears: Second Dialect Acquisition and Topic-Based Shifting in Production and Perception* [Doctoral dissertation]. Ohio State University.
- Wells, J. C. (1982). *Accents of English. II: The British Isles*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511611759>

Citizenship Dynamics in the Soviet Borderlands: A Case Study of Armenians of Nakhijevan

Lilit Saghatelyan

PPKE BTK Doctoral School of History, PhD student

Állampolgársági dinamika a szovjet határvidéken: Esettanulmány Nakhijevan örményeiről.

Absztrakt: A tanulmány azt vizsgálja, a Szovjetunió peremterületein élő etnikai csoportok hogyan éltek meg a szociális jogukat. A szovjet korszak során a hatóságok nemzetépítési politikát folytattak, amely gyakran magában foglalta a határok kijelölését az etnikai vagy történelmi határok figyelembevétele nélkül. Következésképpen ez a megközelítés időnként többnemzetiségű régiók kialakulásához vezetett, amelyre Nakhijevan jó példa. A tanulmány jelentős mértékben hozzájárul a dél-kaukázusi régió tudományos megértéséhez, betekintést nyújtva a történelmi politikák, az etnikai dinamika és a kortárs kihívások bonyolult kölcsönhatásába az állampolgárság szociális jogai terén. A tanulmány, mivel archív anyagok csak korlátozottan állnak rendelkezésre, szóbeli történelmi tanúvallomásokra (oral history) támaszkodik, illetve a szovjet Nakhijevanban, szovjet Azerbajdzsán igazgatása alatt élő örmények esetére összpontosít. Annak alátámasztására, hogy az örmények történelmi kapcsolatban állnak Nakhijevannal, a tanulmány bevezeti a „történelmi állampolgárság” fogalmát. Azzal érvel, hogy a nakhijeváni örmények az állam teljes jogú állampolgárainak tekintették magukat, mivel a Szovjetunióban a szociális jogokat a társadalomba való beilleszkedés alapvető elemeiként határozták meg. Ezenkívül azt is állítja, hogy az örmények és azerbajdzsánok egy állam alatti együttélését elősegítette a „szovjet állampolgár” fogalma, és bizonyos kihívások ellenére az örmények beleegyeztek abba, hogy az azerbajdzsáni hatóságok fennhatósága alatt éljenek, keresve a lehetőséget, hogy a saját országukban, a történelmi szülőföldjükön élhessenek.

Abstract

The study investigates how ethnic groups in the peripheral regions of the Soviet Union experienced their social rights. Throughout the Soviet era, authorities implemented nation-building policies that often involved delineating borders without consideration for ethnic or historical boundaries. Consequently, this approach has occasionally led to the emergence of multi-ethnic regions, of which Nakhijevan is a good example. The study makes a meaningful contribution to the academic understanding of the South Caucasus region, offering insights into the intricate interplay between historical policies, ethnic dynamics and contemporary challenges in the realm of social rights of citizenship. Because of the limited availability of archival materials, the study relies on oral history testimonies and focuses on the case of Armenians residing in Soviet Nakhijevan under the administration of Soviet Azerbaijan. To demonstrate that Armenians have a historical connection with Nakhijevan, the study introduces the concept of “historical citizenship”. It argues that Armenians of Nakhijevan regarded themselves as full citizens of the state since, in the Soviet Union, social rights were defined as core elements for inclusion in society. Furthermore, it contends that the coexistence of Armenians and Azerbaijanis under one state was facilitated by the notion of the “Soviet citizen” and that, despite facing certain challenges, Armenians consented to live under the rule of Azerbaijani authorities, seeking the opportunity to reside in their historical homeland.

I. Introduction

Nakhijevan exemplifies the complexities of historical identity shaped by imperial ideologies. Situated in the South Caucasus, this region has been a crossroads of civilisations and empires throughout history. Its strategic location has made it a contested territory, leading to the imposition of various territorial ideologies by successive ruling powers. From the time of the Persian Empire to the Ottoman Empire, and later under the Russian Empire, Nakhijevan served as a buffer zone between competing regional powers (Ivanov, 2011, 20–21). This geopolitical significance not only shaped its territorial boundaries but also influenced its cultural, ethnic and political identity. Before the formation of the Soviet Union, Armenians constituted a significant portion of the Nakhijevan population (Hewsen, 2001, 226), primarily residing in rural areas and actively participating in the region's economy. However, the demographic makeup underwent significant changes after the Russian ascendancy, leading to a shift in ethnic dynamics. By the time of the Soviet era, Nakhijevan became a part of Soviet Azerbaijan (Ivanov, 2011, 20–21).

Drawing on oral history testimonies, this research not only provides a historical perspective on Nakhijevan but also establishes a compelling connection between citizenship, history and the peaceful coexistence of diverse ethnic groups within the Soviet framework. It delves into the intricacies of ethnic relations in Soviet Nakhijevan, exploring how the Soviet authorities managed to develop the interaction between Armenians and Azerbaijanis. Within the socialist state, citizens were encouraged to coexist harmoniously, fostering the notion of a shared Soviet identity. Despite being governed by Soviet Azerbaijan, Armenians in Nakhijevan considered themselves full citizens, rooted in their historical connection to the region. The unique status of Nakhijevan as a borderland played a crucial role in shaping the relationship between the two ethnic groups. Soviet authorities treated the region as a distinct territory, requiring special permissions for entry by those not born within its borders (Xojabekyan, 2002, 164). However, Armenians residing in Nakhijevan were exempted from these restrictions, underscoring their recognition as integral members of the Soviet state (Artyom, 2022).

During the middle period of the Soviet Union, from the 1950s, in the Armenian villages of Nakhijevan, where cultural life was absent and connections with Armenia and national events were lacking, Azerbaijani specialists such as shepherds, agronomists, nurses and doctors were dispatched. Consequently, Azerbaijanis came to hold prominent positions in rural areas, with a few families multiplying into five or six or more within a span of just a few years. As Armenian sources assume, these circumstances gradually compelled local Armenians to leave their native places “of their own free will”; therefore, the sources call them victims of a white or bloodless massacre (Ayvazyan, 2005, 13). The turning point came with the onset of a national movement in Nagorno-Karabakh in 1988, leading to Nakhijevan being entirely devoid of Armenians today.

2. Methodology

I selected oral history interviews as a way to uncover specific details that are not recorded in written sources. This choice of methodology is influenced by the limited availability of archival materials caused by political interference in the region. In addition, French historian Phillippe Joutard (1993) states that studying modern migrations nowadays requires first-hand accounts from the emigrants. It is important to note that the interview subjects are Armenians who lived under Azerbaijani rule during the Soviet Union, and all of them belong to the middle age group, reflecting on the middle period of the Soviet era.

The focus of this paper is the rights of citizenship, and it examines how Armenians experienced their social rights in Soviet Nakhijevan. Given that there was little published information from Soviet Armenia about Nakhijevan at that time, and physically, I do not have access to the Republic of Nakhijevan because of personal reasons, using oral history methodology proved useful in conducting this research. It is also significant because an argument often used against research on the history of minorities and the poor is the perception that these groups leave little behind that can be used for historical study (Thomson, 1999, 26).

An additional point to highlight is that my oral history research covers both female and male perspectives. During the interviews, I observed that women had described their daily lives with great enthusiasm. It is important to recognise that gender can impact what individuals remember when engaging with narrators in oral history interviews: what holds significance for one gender may not be as noteworthy for the other. Women have traditionally been encouraged to express their emotions, so it makes sense that they would remember them more vividly than men (Raleigh Yow, 2005, 50).

All the Armenians I interviewed are historical actors and eyewitnesses of events that happened during those years, and I acknowledged and assured the research's anonymity. Therefore, the texts do not include any identifying information or names. I decided to maintain their anonymity although I had verbal consent to reveal their identities or status. The research was conducted in the Republic of Armenia in the summer of 2022, and it covers eight in-depth interviews in Armenian.

2.1. A Brief Historical Background

The lack of territorial coherence can disrupt how territorial states, social groups and individuals perceive geographical boundaries. An interesting example is the differing historical accounts presented in textbooks of Greek Cypriot and Turkish Cypriot schools, used to legitimise their respective political agendas (Chao & Martin, 2024). In the same wake, both Armenians and Azerbaijanis have historical claims on the Nakhijevan region. It is crucial to recognise the significance of history in shaping their current political objectives when discussing their historical backgrounds. Azerbaijanis focus on

constructing a national identity and establishing heroes and legends to foster strong ethnic unity. Conversely, Armenians seek justice for the deported Armenians of Nakhijevan as a means of addressing their suffering and lack of representation in that region.

Historically, political and geographic borders have been employed to exclude and separate “in-groups” from “out-groups”, with the former enjoying citizenship privileges and community membership responsibilities while the latter are affiliated with different communities and may pose a potential threat (Olivas Osuna, 2024, 205). Malcolm Anderson (1996, 35) argues that territorial ideologies may have poor historical roots despite using history to support them. Stateless nations or ethnic communities that assert political independence frequently create a territorial ideology and historical identity. In local circumstances, these territorial ideologies form and develop into strong tools of political mobilisation. Disadvantaged people, negatively impacted by economic and political change, rely on them as a tool to shift the balance in their favour. In this sense, weak and vulnerable populations are more likely to support territorial ideologies.

I contend that the territory of Nakhijevan represents one of many border regions shaped by distinct historical phases. Nakhijevan was originally part of historical Armenia and retained this status until the outbreak of World War I (Ayvazyan, 2017, 8). The Russian imperial initiative to alter the demographic composition played a crucial role in establishing a core for the Armenian community and strengthening their territorial presence on historical lands (Ter-Matevosyan, 2023, 679). However, following a decision by the Soviet Union, Nakhijevan was incorporated into the Azerbaijan Soviet Socialist Republic in the early 1920s. The Azerbaijan Soviet Socialist Republic was established on 28 April 1920, when the 11th Army of the Bolshevik Red Army invaded the country, and later, it joined the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) (Balayev, 2013, 19). The following telegram was issued to Soviet Armenia by Soviet Azerbaijan: “As of today the border disputes between Armenia and Azerbaijan are declared re-solved. Mountainous Karabakh, Zangezur and Nakhijevan are considered part of the Soviet Republic of Armenia” (Croissant, 1998, 18). Thus, on 28 July 1920, the Red Army occupied Nakhijevan, which Turkey later acknowledged as Soviet territory governed by Soviet Azerbaijan. On 16 March 1921, Turkey and Russia signed a treaty on the status of Nakhijevan, without the Armenian side, and placed the territory under the protection of the Republic of the Azerbaijani Soviet Socialist. This was a result of the Soviet Union’s “divide and rule” policy (Ivanov, 2011, 20–21).

Article 5 of the 1923 Treaty of Kars¹ stated that the Nakhijevan exclave was an autonomous region within Azerbaijan despite the fact that its citizens were predominantly Azerbaijanis and, as such, belonged to the same ethnic group as the majority of Union Republic residents. On Nakhijevan’s territory, the Armenian SSR had further claims, none of which were approved by the Treaty (Balayev, 2013, 19). Armenian

¹ For the text of the Treaty in French and Ottoman Turkish, see <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/5243b3c2-eb6a-46b0-80b2-e22fea233a8c>.

nationalists believed that giving Nakhijevan to Azerbaijan was a “historic injustice” (Cornell, 2011, 37). Despite the dissolution of the Soviet Union, it remained an exclave of the Republic of Azerbaijan. Presently devoid of Armenian inhabitants, they still regard Nakhijevan as their historical homeland (Laura, 2022).

A total of 50,209 Armenians, or 40% of Nakhijevan’s population, were recorded as living there on 1 January 1916 by the Caucasian calendar for 1917. By the 1915 massacres, this number had increased because of the influx of refugees from the Ottoman Empire and Yerevani guberniya. There were 6,300 Armenians living in Sharur, with a large Armenian population, as of 1915 (Ivanov, 2011, 20–21). Nakhichevan had 11,276 Armenians in 1926, but only 9,519 (6,7%) in 1959, 5,828 (2,9%) in 1970, and 3,406 (1,42%) in 1979. Finally, only 1.5% of Armenians were living there in 1988. The Christian Armenians left for Armenia, and as a result, the Azerbaijani “Nakhichevanization” was successfully carried out (Hewsen, 2001, 226).

The issue of this borderland appears to have diminished in contemporary discourse as Nakhijevan has undergone effective homogenization and lacks active political discourse from the Armenian perspective seeking claims to this territory. Multiple factors contribute to this situation. Due to the widespread perception that every border and borderland should be viewed as unique, the theoretical focus on borders and border regions has been dismissed for a long time. Studies of border regions and societies eliminate misconceptions that the terms “state” and “society” or “state” and “country” are inevitably interchangeable or coterminous. Any state’s border marks serve as an arbitrator and unifier of intricate geopolitical, political and social conflicts (Anderson & Liam, 1999, 595).

I link another contributing factor with the issue of territoriality. Territoriality is “a spatial strategy to affect, influence, or control resources and people, by controlling area”. This type of enforcement “uses area to classify and assign things” and operates by limiting access to and from designated regions (Sack, 1986, 21–34). The question of whether and to what extent state borders are currently undergoing a historic transition is directly affected by the complex nature of territoriality (Anderson & Liam, 1999, 595). As this borderland became part of Soviet Azerbaijan and continues to be an exclave of Azerbaijan, Azerbaijan earned the privilege over the region’s territoriality.²

2.2. Defining the Concept of Citizenship from Social Perspective

The formal status of being a member of a political or legal institution, along with the associated rights and obligations, has historically constituted the core of citizenship. This fundamental conception of citizenship dates back to the classical era and evolved from two broad conceptions that originated in ancient Greece and Imperial Rome. These conceptions later developed into what are now known as “republican” and “liberal” interpretations of citizenship (Bellamy, 2015). Various facets of citizenship can be

² See https://nakhchivan.preslib.az/en_b1.html#17.

distinguished and selectively emphasised; the prominence of a particular facet in a given context is contingent upon historical antecedents and prevailing economic and political circumstances (Yalçın-Heckmann, 2012, 1736).³ To conduct this study, I explore the alternative concept of citizenship, specifically from a social standpoint. To understand how Armenians in Soviet Nakhijevan viewed their citizenship, it is important to approach citizenship through a social democratic lens.

Citizenship in non-democratic and totalitarian systems is often perceived as merely a nominal designation, leading to individuals with this status being viewed more like subjects than true citizens (Herzog, 2012, 792). During the Soviet era, the social dimension of citizenship played a significant role in exercising citizens' rights within the state. The socialist state brought a set of material and social rights, but these were rights without citizenship. Abolition of private property and denial of the right to free association had largely emptied civil rights of their meaning in Soviet style communities. Given the passive nature of "elected" official entities, political rights proclaimed in constitutions were primarily formal. What remained were universal social rights, which ensured some equality in mediocrity and served as one of the foundations of people's subordination to the all-powerful paternalistic state (Heinen, 1997, 583). Soviet nationality policy inadvertently fostered the formation and strengthening of ethnic identities, leading to increased unity among the predominant national groups (Suny, 1990, 6). This policy facilitated the "reconstruction of an ethnic identity that encompasses the entire nation" (Saroyan, 1988, 220). I argue that the implementation of shared citizenship rights has made feasible the coexistence of multiple ethnicities in the Nakhijevan region. Armenians and Azerbaijanis, two competing ethnic communities, have been able to develop a sense of belonging to the state because of these citizenship privileges.

Citizenship in the USSR, like post-imperial citizenships in France and Great Britain, was layered on top of national citizenships. While political rights were limited, substantial social rights, including the right to education, were granted. These rights were distributed differently based on class, ethnicity and position within the party hierarchy (Cooper, 2018, 107). Golfo Alexopoulos (2006, 488–489) studies citizenship as a weapon of control used by the government apparatus to keep out people who were seen as a threat to the system, to ensure loyalty to the regime and to promote the identity of a Soviet citizen. He investigates how the Soviet Union's stratification of citizens with full rights operated from the 1920s to 1938 and states that one distinctive aspect of Soviet rule was the ability to separate citizenship rights from citizenship itself: one might have the title of a citizen, while not experiencing all the rights and protections that are associated with it. He also suggests that since the formation of the Soviet Union, besides

³ An international research group has conducted research utilising this conceptual framework in the context of the South Caucasus region. One outcome of these investigations was the completion of a PhD dissertation by Milena Baghdasaryan.

the category of “citizens with full rights”, there also existed categories of “persons without citizenship”, “citizens stripped of all rights” and “citizens lacking certain rights”. I propose that Armenians in Soviet Nakhijevan were “citizens lacking certain rights”.

Another important aspect is that the Soviet Union upheld its citizens’ ethnic identities, which in Soviet terms referred to personal “nationality” and subsequently made a distinction among the citizens. Starting from 1932, “nationality” was registered in citizens’ internal passports (Simonsen, 2005, 211). Thus, nationality has come to be seen as an eternal, rigid characteristic of birth, as opposed to pre-Soviet more fluid, religious or ethno-religious identities, thanks to the practice of nationality registration in citizens’ passports, which persisted until the early 1990s in Russia and some former Soviet republics (Simonsen, 2005, 211). Additionally, this technique has promoted a number of ethnic or national identities, including new ones. The state managed or produced ethno-national identities of its citizens through registration of personal nationality, supporting processes of nation-formation based on religious, tribal or other identities (Saroyan, 1996, 403). It is significant to note that Armenians residing in Nakhijevan were identified as “Armenians” in their passports. This could be attributed to the autonomous status of Nakhijevan. In contrast, other smaller groups such as Kurds, Lezgins, Talyshed Avars or Meskhetian Turks were listed as “Azerbaijanis” in their passports (Dudwick, 1996, 439). Nakhijevani Armenians were particularly conscious of their minority status within the ethnically dominant Azerbaijan during the Soviet era because of discriminatory policies and limited prospects for regional advancement. Citizenship has been employed to “reinforce existing identities” (Agarin & Karolewski, 2015, 137).

2.3. Ethnic Coexistence in the Soviet Union

The borders of the Soviet republics were not based on geographical features and did not serve the functional needs of Soviet administration. Instead, they were drawn to align with the ethnic makeup of local populations, ensuring that the titular nations of each republic had a numerical majority (Hajda & Beissinger, 1990). The ethno-federal strategy enabled the dominant ethnic group’s representatives to exert control over administrative decision-making in their Union republics, with somewhat reduced influence in autonomous republics and even less so in autonomous regions.⁴ This meant that the political leadership of ethnically defined territories within the Soviet Union had greater privileges in governing local affairs compared to other subjects of the federation (Csergő, 2002). Thus, the Soviet authorities emphasised the concept of internationalism, promoting the idea that people of different nationalities could live and work together harmoniously within the framework of the socialist state. The government highlighted the supposed unity and friendship among the Soviet states, presenting the Soviet Union as a multinational federation where diverse ethnic groups coexisted

⁴ Autonomous oblast (AO) in Russian.

peacefully. Stalin's phrase "friendship among the peoples" has been used since 1935 to describe the connection between Soviet nations (Gerhard, 1991).

Arman (2022) emphasised:

"The ordinary people did not discriminate among themselves. Discrimination was imposed by the elites. Even in the last period, local Turks⁵ helped Armenians to cross the Yeraskh border. The population lived with their usual daily worries."

This statement elucidates that during their coexistence in the Soviet Union, Armenians and Azerbaijanis shared common daily experiences, fostering a sense of unity as a community. Hasmik (2002) noted that they did not perceive significant differences between themselves until certain challenges emerged, such as the rise of nationalist movements:

"It was very good during the Soviet Union because I was a citizen of the Soviet Union. People were equal, and they lived equally. My grandmother, for example, used to come to Yerevan; the Turk said: 'Dear sister, what can you bring from Yerevan?' My grandmother used to buy it. After the Karabakh movement, the Turks were furious. In 1988, Nakhijevan was finally depopulated. But there were helpers from the Turks; they told us in advance to go; it would not be good. My father did not manage to get something out because he helped each of the villagers."

In the Soviet Union, despite the endeavours to foster a unified Soviet identity, the recognition of cultural rights was deemed imperative. Individuals and diverse ethnic groups within the Soviet Union were entitled to partake in their cultural practices, use their native languages, and observe their traditions. However, the extent to which these rights are upheld and exercised has varied across different regions and has evolved over time (Stalin, 1953, 65–66). Armenians were not deprived of their cultural rights during this period. Although churches were often closed in Soviet times, Armenians still managed to uphold certain religious celebrations. Additionally, they were able to organise cultural events in collaboration with Azerbaijani individuals. Elina (2022), who was born in the village of Aza in Nakhijevan and is 64 years old, recalled her upbringing in the region. Despite not pursuing higher education due to financial constraints after completing her school, she highlighted the ability of her community to maintain its customs and traditions:

"It was a kolkhoz from the beginning, then in 1973, it became the collective farm village. Every year, on the Sunday after 20 June, we used to celebrate Vardevor.⁶ We gave a concert with Armenians and Turks. The opening was when we performed the Hayastan-Azerbaijan song, but they did not forbid us to hold Armenian events."

⁵ It is interesting to mention that all Armenians do not discriminate against Turks and Azerbaijanis. They refer to them as one nation.

⁶ Vardavar is an Armenian festival, for which see <https://folkdancefootnotes.org/culture/special-occasions/vardavar-%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D5%BC-armenian-summer-water-fest/>.

Elina's mention of performing the "Hayastan-Azerbaijan song"⁷ underscores the shared cultural values between the two nations, highlighting mutual respect and collaboration. Living together within one community fostered the development of shared linguistic elements, with Armenians adopting certain words from Azerbaijani vocabulary. The term "kirva"⁸ serves as a prominent example of this linguistic exchange. Moreover, collaborative efforts in work settings did not impede the maintenance of a stable and relatively peaceful coexistence between the two ethnic groups.

Laura (2022) provided vivid examples of the everyday interactions she had with Azerbaijanis, delving deeply into the concept of discrimination among ethnic groups. She emphasised that despite having close friendships and maintaining intimate relationships with Azerbaijanis, Armenians were careful not to blend with Turks. They maintained a cautious approach, recognising that they could not become a unified brotherhood or integrate into a single nation-state:

"I had a Turkish friend named Sevda; we were very close. Her brother Salei, when we went to the village, would meet us in his car, take us wherever we wanted; we were very close. Actually, at one point, he got angry with me. I did not invite her to my wedding; my wedding was at my uncle's house; mama said that it would be a shame to invite a Turk. She [Sevda] herself got married in Baku; she wanted me to be a bridesmaid. We have been to a lot of Turkish weddings; we also went to Bayram, but at that time, our grandfathers said that even if a Turk were a raisin, do not put it in your pocket. The elder Turks did not give much trouble. Our Turks helped us to cross the border. Until 1988, we considered ourselves more Armenians, with full rights, because we judged ourselves healthier, and now, we do not know whether we will get home safe or not."

Despite their caution towards Turks and the maintenance of internal boundaries, it is intriguing to analyse certain key aspects. Laura mentioned the term "our Turks", indicating a level of familiarity and acceptance towards the Azerbaijanis they coexisted with. This suggests that over time, the Turks developed a sense of kinship or connection with their Azerbaijani neighbours, meaning that the concept of kinship is not solely tied to blood relations but also extends to the neighbours with whom they shared their daily lives. Through prolonged proximity and shared experiences, their relationships with Azerbaijanis became even closer than those with distant relatives.

This follows the argument that Soviet nation-building policy succeeded within some period. People could live together and, despite some conflicts, could share their daily life matters. Even the sentence "we considered ourselves more Armenians, with full rights, because we judged ourselves healthier, and now, we do not know whether we will get home safe or not" (Laura, 2022) proves that for ordinary people, it did not seem much difference what political status they bore, or what their citizenship was. In most

⁷ See <https://www.youtube.com/watch?v=OlrUMTUPpSU>.

⁸ See <https://ganjalyanyura.wordpress.com/2016/08/26/kirva/>.

cases, people would prefer to live in peace and preserve their national identity, and it seems that they succeeded in doing so at that time. Hasmik (2022), who considers herself a Zok, which is an indigenous Armenian community that uses the Zok language, a typical dialect spoken in seven regions of Nakhijevan, also agrees that two nations could live together in a nation-state, and it is clear from her narrative that not only Armenians but also Azerbaijanis wanted to keep their close relations:

“The Turks used to call my father ‘kardash’. We have a dialect; I am pure Zok. Zoks live in seven districts. Let us say that *hac* is pronounced *hoc*. The TV was in Turkish. Once, I fell and broke my nose because of them [the Turks]. My neighbour told me to go and tell my mother about Zeinab’s concert; I ran and fell. It had nothing to do with being a Turk; since she was an artist, everyone was listening. I also participated in Turkish weddings. The Turks used to come and bake bread for us. Baking bread was another ceremony; there must have been 7–8 people. The bread was baked throughout the year. They sat down from 6 in the morning and baked bread, then they gave it to everyone. Every day, they gave fresh bread to your household.”

Marianna (2022) noted that their relationships with the teachers were positive. She observed that there was no apparent tension or discrimination among the students:

“We did not learn Turkish at school, but we had a Turkish algebra teacher; he was a good person. In the 80s, Azerbaijani was introduced as a language. We studied Russian and English in our school years. The English teacher came and went from the city of Nakhijevan every day.”

It is crucial to note that tensions began to escalate due to actions taken by local authorities, which subsequently impacted the daily interactions between ethnic groups. Azerbaijani individuals were often appointed to high-ranking positions within the state administrative system, while Armenians were not afforded similar opportunities. Despite instances where Armenians and Azerbaijanis coexisted peacefully, there were certain villages where residents opted to maintain distance from Azerbaijani counterparts, leading to minimal interaction between the two groups.

Laura (2022) recounted a case where, despite Azerbaijanis being granted certain privileges, Armenians were able to assert their rights to reside within their own community:

“If you were a little stronger, you could go to them and complain. My mother, for example, was strong; she could carry her words. My father worked as a driver on a collective farm. Once, the Turks wanted to harass my father: he was driving a new car; they cut off the front of the car; they wanted to hit him; my mother said that when Aliyev was coming, I would lean against the car with my bare feet and tell him: ‘Look, what your nation is doing’. So many policemen came to our house, apologised and told me not to do such a thing. My mother said: ‘I will complain that you are discriminating between nations’. My mother said: ‘Look, if something like this happens again, I will write a letter’.”

It shows that Armenians were not afraid of claiming their rights. Even they were living side by side with Azerbaijanis, and sometimes there were some ethnic problems. An interesting point here is that the local Azerbaijani people were also afraid of Armenians, though they were given some privileges, and when they were threatened (“I will complain, you are discriminating between nations” [Laura, 2022]), they tried to maintain peaceful relations with their neighbours. Thus, Armenians considered themselves full Armenians despite being controlled by the local Azerbaijani authorities. This is important for claiming the rights of integration into the community. They were aware of the system operating in the Soviet Union. So, claiming to protect their rights is a means of feeling full citizens of the state. People used citizenship as a tool for their daily survival.

The policy against ethnicity was developed by the authorities. Arman (2022) mentioned “Azerbaijan had a special policy: in order to work in state institutions, you had to know Azerbaijani”. This was a nationalistic approach towards other nations and caused further discrimination between nations. After the establishment of Soviet order in Azerbaijan and Armenia, the Azerbaijani authorities created difficulties for Armenians from exile to return to their ancestral homes. Among the many such anti-Soviet and anti-constitutional decisions of the Azerbaijani authorities, the decision made in 1922 should be emphasised. The June 24 telegram of Musabekov, the Chairman of the People’s Committee of the Azerbaijan SSR, reported that the “mass entry of the population to the borders of Azerbaijan” is prohibited by the decision of the Central Executive Committee of Azerbaijan (Ayvazyan, 2005, 13).

Artyom (2022), born in 1962 in Znaberd village of Nakhijevan, highlighted the restricted access to the territory of Nakhijevan. Crossing the border zone required permission, indicating that Nakhijevan, being considered a borderland, received special treatment. As Soviet Nakhijevan was under the jurisdiction of Soviet Azerbaijan, entry to its territory was tightly controlled. Even Armenians born in other parts of Soviet Armenia were required to obtain permission and present written documentation at the checkpoint:

“We had Soviet passports. In our passports, there was a sign stating our status. To enter the territory of Nakhijevan, there was a military post that checked: if you did not have that document, they did not let you in, or you had to get permission from the passport department because there were strong weapons in Nakhijevan. It was a border city; it was not small; with the military, the population was approximately 250,000–300,000.”

Boris (2022) pointed out that within the state organising system, Armenians could attain certain positions, but the more privileged roles were often given to Azerbaijanis:

“Armenians had positions, but second or third positions. During the Soviet Union, you were considered a full Armenian, but they prevented you in every way possible. Once, when my uncle was going in a truck, the drunk Turks cut his way; my uncle got out alone. There were ten of them; he beat all of them; they complained to the police. The police asked, among them, how many were Turks and how many

were Armenians. When he found out that one Armenian beat ten Turks, he said he had done well.”

Workplaces in Soviet times can highlight the idea of equality among nations. What Marianna (2022) mentioned, that is “Our schoolchildren were taken to harvest, and the Turks were brought from the neighbouring village, too”, is a clear statement that the Soviet policy was not discriminating between nations. This was done to preach brotherhood and solidarity in the community (Gerhard, 1991).

Therefore, national problems between Armenians and Azerbaijanis started to arise gradually in the middle of the Soviet period and developed intensively up to its collapse. Soviet Azerbaijan developed a special policy so that Armenians would leave their homeland. The first victims of the white massacre were the Armenians of Astapat village left behind by the Great Patriotic War, who gradually moved to Yerevan. The people of Astapat were followed by some Armenians from the cities of Nakhijevan and Julfa. Then, starting from the 1940s, the number of Armenian schools in Nakhijevan began to decrease. Armenian departments of Nakhijevan Pedagogical College, Medical Technical College and Armenian Theater, for example, were closed. Thus, in the 1950s, the emigration of Armenians became a common phenomenon (Ayvazyan, 2005, 13).

As the Armenian population began to decrease in the region of Nakhijevan, Armenians continued to regard themselves as full citizens of Soviet Nakhijevan until the nationalistic approach of Soviet Azerbaijan became increasingly prominent in the final decades of the Soviet Union. Furthermore, individuals born in Nakhijevan received special consideration. Despite these shifts, there were no conflicts or military actions between the ethnic groups, and ordinary people did not complain about living alongside one another as neighbours. Over time, they developed a shared identity as part of a unified community, greatly influenced by the concept of “Soviet citizens”.

3. Conclusion

The research focused on the Armenians residing in Nakhijevan. Choosing oral history interviews as the primary source, it depicted the middle period of the Soviet Union since the interviewees were middle-aged people. Additionally, the research incorporated Armenian and Russian sources to facilitate a comprehensive and multidimensional examination of Soviet Nakhijevan. The interviews were conducted in Armenian in the Republic of Armenia.

The research analysed the concept of citizenship from a social perspective, particularly within the framework of the Soviet Union, where social rights were deemed fundamental for inclusion in society. The focus on Soviet Nakhijevan was chosen due to its historical evolution as a borderland region, heavily influenced by specific historical stages, with the Soviet era leaving a profound impact on its trajectory. During this period, Nakhijevan attained the status of an Autonomous Soviet Socialist Republic

under the auspices of Soviet Azerbaijan, thereby being regarded as an exclave due to its lack of a direct border with Azerbaijan. Consequently, governance in Soviet Nakhijevan was administered by local Azerbaijani authorities.

This borderland serves as a focal point for the construction of a historical identity intertwined with territorial ideologies, as both Armenians and Azerbaijanis claim its territory. Presently, Armenians refrain from asserting rights over this region in political discourse, a trend that persisted during the Soviet era as well. Soviet Armenia avoided publishing articles on Soviet Nakhijevan, likely due to adherence to Soviet ideologies and concerns about potential ethnic tensions between the two nations. Consequently, archival sources on the topic of Nakhijevan are scarce. Nevertheless, some Armenians continue to produce literature and scholarly works exploring the cultural and territorial history of Nakhijevan.

Armenians perceive Nakhijevan as their historical homeland due to the profound sense of belonging instilled by being born there or having lived in the region for a significant period of time. Conversely, Azerbaijani authors have written numerous books and articles, particularly during and after the Soviet era, emphasising Nakhijevan as the ancestral land of the ruling Aliyev family. The objective of the study was to elucidate the historical citizenship of Armenians in Soviet Nakhijevan. The concept of historical citizenship suggests that Armenians maintained a historical connection with Nakhijevan, and the social rights they experienced within the Soviet Union were linked to their historical ties to the region. Moreover, the nationality of Armenians was registered as “Armenians” in their passports, though Nakhijevan was part of Azerbaijan, and other smaller ethnic groups, such as Lezgins, Talyshed Avars or Meskhetian Turks, were registered as “Azerbaijanis” (Dudwick, 1996, 439).

The research through oral history interviews revealed that during the Soviet period, Armenians in Nakhijevan regarded themselves as full citizens of the region under the framework of “Soviet citizenship” even though facing discrimination within the state administrative system by local Azerbaijani authorities. Despite these challenges, Armenians maintained positive relationships with the ordinary people of Nakhijevan and actively participated in the region’s economic activities. Their interactions were characterised by a shared daily life and common customs, fostering potential for peaceful coexistence and unity. Ultimately, Armenians in Nakhijevan opted to live under the governance of Soviet Azerbaijan, thereby preserving their historical citizenship in their historical homeland.

This small, forgotten and distant region is extremely significant in the daily life and politics of the South Caucasus. Today, it is relevant from a geopolitical, historical, social and psychological standpoint. It is a good ground for social science theory studies since, as my research shows, citizenship and state membership have social implications. The research conducted on historical citizenship in this region has the potential to contribute valuable insights that can be applied to other peripheral areas of the Soviet

Union. This work will hopefully be integrated into larger research endeavours in the future, thereby expanding its applicability and relevance to broader academic discourse.

Sources

- Arman (2022). Oral History Interview with Arman by Lilit Saghatelyan.
 Artyom (2022). Oral History Interview with Artyom by Lilit Saghatelyan.
 Boris (2022). Oral History Interview with Boris by Lilit Saghatelyan.
 Hasmik (2022). Oral History Interview with Hasmik by Lilit Saghatelyan.
 Laura (2022). Oral History Interview with Laura by Lilit Saghatelyan.
 Marianna (2022). Oral History Interview with Marianna by Lilit Saghatelyan.

Bibliography

- Agarin, T., & Karolewski, I. P. (2015). *Extraterritorial Citizenship in Postcommunist Europe*. Rowman & Littlefield.
- Alexopoulos, G. (2006). Soviet Citizenship, More or Less: Rights, Emotions, and States of Civic Belonging. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 7(3), 487–528. <https://doi.org/10.1353/kri.2006.0030>
- Anderson, J., & O'Dowd, L. (1999). Borders, Border Regions, and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33(7), 593–604. <https://doi.org/10.1080/00343409950078648>
- Anderson, M. (1996). *Frontiers, Territory and State formation in the Modern World*. Polity Press.
- Ayvazyan, A. (2005). *Nakhijevan in 1905 and 1918–1919 in the Fire Chain Survival Battles*. Published by the author. [In Armenian].
- Ayvazyan, A. (2017). *Nakhijevan, Natural Illustrated Encyclopedia (2nd rev. ed.)*. Published by the author. [In Armenian].
- Balayev, B. (2013). *The Right to Self-Determination in the South Caucasus: Nagorno Karabakh in Context*. Lexington Books.
- Bellamy, R. (2015). Historical development of citizenship. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. III (2nd ed., pp. 643–649). Elsevier.
- Cooper, F. (2018). *Citizenship, Inequality, and Difference: Historical Perspectives*. (The Lawrence Stone Lectures). Princeton University Press.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. M. E. Sharpe.
- Croissant, M. P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Praeger.
- Csergő Zs. (2002). Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate About the Postcommunist State in Romania and Slovakia. *East European Politics and Societies*, 16(1), pp. 1–29. <https://doi.org/10.1177/0888325402016001002>

- Dudwick, N. (1996). Nagorno-Karabakh and the Politics of Sovereignty. In R. G. Suny (Ed.), *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia* (rev. ed., pp. 427–440). University of Michigan Press.
- Hajda, L., & Beissinger, M. (1990). *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Westview Press.
- Heinen, J. (1997). Public/Private: Gender – Social and Political Citizenship in Eastern Europe. *Theory and Society*, 26(4), Special Issue on Recasting, 577–597.
- Herzog, B. (2012). The Paradoxes of Citizenship Removal: Soviet and Post-Soviet Citizenship. *East European Politics and Societies*, 26(4), 792–810. <https://doi.org/10.1177/0888325412453482>
- Hewsen, R. H. (2001). *Armenia: A Historical Atlas*. The University of Chicago Press.
- Ivanov, V. (2011). Dearmenizacii Nakhidjevana v XX v. In V. A. Zakharov (Ed.), *Nakhidjevan v XX – nachale XXI vekov: nekotoriye fakti* (pp. 18–59). *Russkaya Panorama*. [In Russian].
- Jiang, Ch., & Velde, M. van der (2024). In Pursuit of a Good Life: Understanding Spatial Mobility After Border Changes – the Cases of Crimea and the India-Bangladesh Enclaves. *Journal of Borderlands Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/08865655.2024.2307604>
- Olivas Osuna, J. J. (2024). Populism and Borders: Tools for Constructing “The People” and Legitimizing Exclusion. *Journal of Borderland Studies*, 39(2), 203–226. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2085140>
- Raleigh Yow, V. (2005). *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Sciences* (2nd ed.). AltaMira Press.
- Sack, R. D. (1986). *Human Territoriality: Its Theory and History*. (Cambridge Studies in Historical Geography). Cambridge University Press.
- Saroyan, M. (1988). Beyond the Nation-State: Culture and Ethnic Politics in Soviet Transcaucasia. *Soviet Union/Union Soviétique* 15(2–3), 219–244.
- Saroyan, M. (1996). Beyond the Nation-state: Culture and Ethnic Politics in Soviet Transcaucasia. In R. G. Suny (Ed.), *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia* (rev. ed., pp. 401–426). University of Michigan Press.
- Simon, G. (1991). *Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society*. Westview Press. <https://doi.org/10.4324/9780429044168>
- Simonsen, S. G. (2005). Between Minority Rights and Civil Liberties: Russia’s Discourse over “Nationality” Registration and the Internal Passport. *Nationalities Papers*, 33(2), 211–229.
- Stalin, J. (1953). *The Foundations of Leninism*. Foreign Languages Publishing House.

- Suny, R. (1990). The Revenge of the Past: Socialism and Ethnic Conflict in Transcaucasia. *New Left Review*, 1(184). <https://newleftreview.org/issues/i184/articles/ronald-suny-the-revenge-of-the-past-socialism-and-ethnic-conflict-in-transcaucasia>
- Ter-Matevosyan, V. (2023). From Transcaucasia to the South Caucasus: Structural and Discursive Predicaments in Armenia's Regional Integration. *Journal of Borderlands Studies*, 39(4), 677–696. <https://doi.org/10.1080/08865655.2023.2200782>
- Thomson, A. (1999). Moving Stories: Oral History and Migration Studies. *Oral History*, 27(1), 24–37.
- Xojabekyan, V. (2002). Population, Reproduction and Migration of Armenia. National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. [In Armenian].
- Yalçın-Heckmann, L. (2012). Re-thinking Citizenship in the South Caucasus. *Europe-Asia Studies*, 64(9), Special Issue: Many Faces of the Caucasus, 1724–1738.

Pedagógusok motivációja 2023-ban

Józsa Anna Léna

PPKE BTK Vitéz János Tanárképző Központ, alumna

Motivation of Educators in 2023.

Abstract: I am researching the motivations of educators. Why does one become a teacher, an early childhood educator or a kindergarten teacher? Why do they not leave this field even when the conditions are less than favourable? When will it be so bad that they quit and find another profession? What is a salary that would be satisfying for them? What are the difficulties they have to face during work? I asked more than 500 educators questions like these and more, looking for answers.

Absztrakt

A pedagógusok motivációit kutatom. Miért lesz valaki tanár, tanító vagy óvónő? Miért nem hagyja el a pályát még akkor sem, ha a körülmények nem kedvezőek? Mi az a pont, amikor mégis felmond és új munkát keres? Mennyi fizetéssel lenne elégedett? Mi okozza a legnagyobb problémát a munkája során? Ezeket és ezekhez hasonló kérdéseket tettem fel több mint 500 pedagógusnak, válaszokat keresve.

1. Bevezetés

A jelen tanulmány¹ témája a pedagógusok motivációja: Miért lesz valaki pedagógus? Miért nem? Miért hagyja el a pályát valaki, és más miért nem? Miért éri meg 2023-ban Magyarországon pedagógiával foglalkozni? Megéri-e egyáltalán?

Tavaly 75.175 általános iskolai, 33.478 gimnáziumi, technikumi és szakmunkás-képzőben dolgozó pedagógus, illetve 30.957 óvodapedagógus volt Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2022/2023-as adatai szerint. Az összes pedagógust beleszámolva 147.199 fő oktatott valamilyen formában Magyarországon. A 2022/2023-as tanévben kb. 1.852.000 ember vett részt a köznevelés, a szakképzés és a felsőoktatás különböző képzéseiben. Magyarországon, a hivatalos statisztikák szerint, egy tanárra 10,6 diák jut, ami jobb, mint az EU-s átlag, ami 12,1 gyerek (Halász, 2023).

Kevesen jelentkeznek pedagógusképzésre; a jelentkezők közül még kevesebben kezdik el a pályát, és nekik csak a töredékük marad a szakmában hosszabb ideig. A KSH adatai szerint 2019-ben közel 4.100 betöltetlen pedagógus állás volt az országban, ami 2023-ban, az iskolakezdésre 7.620-ra nőtt.

2. Hipotézisek megfogalmazása

Feltűnő tendencia, hogy ugyan sok pedagógus nem hagyja el a pályát az alacsony fizetés és a rossz munkakörülmények miatt, mégis eltántorítanak a fiatalokat a szakmától.

¹ A *Pedagógusok motivációja 2023-ban* című szakdolgozatom átdolgozott, kivonatolt változata.

Kutatásom részben arra irányul, mi ennek a kettősségnek az oka. Ezzel kapcsolatban a hipotéziseim a következők:

H1: Akik nem váltanak szakmát, a kötelességtudatuk miatt nem teszik.

H2: Megfelelő anyagi háttér/támogatás kell ahhoz, hogy pedagógus lehessen az ember.

H3: A státusztörvény nem okozott volna ennyi ellenérzést, ha lényegesen nagyobb fizetéssel járna, mint amit eddig kaptak a pedagógusok.

3. A témához kapcsolódó korábbi kutatások

Míg Magyarországon sokkal kevésbé kutatott téma, hogy mentális értelemben milyen pedagógusnak lenni, külföldön már több mint 50 évre visszamenőleg vannak adataink ilyen jellegű felmérésekről és kutatásokról.

Rebecca J. Collie (2014) a disszertációjában mélyrehatóan foglalkozott a témával. A 603 tanárt és tanítót bevonó kutatást a kanadai British Columbia területén végezte, amelyből kiderült, hogy a résztvevőknek a tanítással töltött átlagideje 15,8 év, az átlagéletkora pedig 44 év volt., s a megkérdezettek 76%-a nő.

A felmérésben résztvevők egy 60 kérdésből álló kérdőívet kaptak, amelyen mindenhol egy 1-től 7-ig terjedő Likert-skálán kellett jelezniük, hogy az adott dolog hogyan befolyásolja a jólétüket mint tanárok. Ezt definiálta is a kérdőív: a tanári jólét (*well-being*) azt jelenti, a tanár nyitottan, aktívan és egészségesen tud működni. A válaszlehetőségek pedig a következők voltak: 1 – negatívan); 2 – leginkább negatívan; 3 – inkább negatívan, mint pozitívan; 4 – se nem negatívan, se nem pozitívan; 5 – inkább pozitívan, mint negatívan; 6 – leginkább pozitívan; 7 – pozitívan.

A disszertáció emellett még rengeteg aspektusát mérte egy pedagógus életének és a tanár azzal való elégedettségének. Vizsgálta a stresszt (*stress*) („Mennyire tartja stresszes munkának a tanítást?”), illetve a munkával való megelégedettséget (*job satisfaction*) (1 – soha nem vagyok elégedett, 7 – mindig elégedett vagyok). A virulás/virágzás (*flourishing*) mérésénél több szempontot is figyelembe vett: a kitöltő szerint van-e értelme (*meaning*) az életének és annak, amit csinál; vannak-e támogató kapcsolatai (*supportive relationships*); érdeklődik-e és aktívan részt vesz-e a munkája minden területén (*engagement/interest*); úgy érzi-e, hogy hozzáad a többiek munkájához (*contributing to others*) hogy kompetens (*competence*) a munkájában; jó embernek tartja-e magát (*being a good person*); optimistán fogja-e fel az életét és a helyzetét (*optimism*), illetve azt érzi-e, hogy tisztelik (*feeling respected*).

A szerző rengeteg információhoz jutott a kutatás során, melyek közül azt emelném ki, miszerint a tanári jólétre a diákokkal való kapcsolat, a velük való foglalkozás (*relations with students in my class*) volt a legjobb hatással, míg a legrosszabbal/legnegatívabban a kötelező tanítás utáni bennmaradás, illetve az extra munkaórák (*staying late after work for meetings and activities*).

Eric Richter, Rebecca Lazarides és Dirk Richter, a Potsdami Egyetem kutatói a 2021-ben megjelent tanulmányuk elején kifejtik a tolás–húzás elméletét (*push-pull theory*). A *push* egy kényszerítő erőt jelent, legyen szó döntésről, cselekvésről vagy másról. Ezt a folyamatot általában negatívan éli meg az, akit „tolnak”. Ezzel szemben a *pull* olyan tényező, amely a folyamatban való részvételre invitál, amit az adott személy leginkább pozitívan él meg. A kutatás specifikusan a tanárokat és tanítókat oktató személyekre (például egyetemi oktatókra) fókuszált, mivel ez egy ritkán vizsgált csoport, s azt találták, három fő oka van annak, hogy valaki tanárokat oktató pedagógus (*teacher educator*) legyen: Az első a „felfedezés és újragondolás” (*exploration and reinvention*) tematikája, ami főleg a másra való vágyás, az iskolai közoktatásból történő kiszakadást foglalja magában. Ezek az oktatók sok esetben először gyerekeket tanítanak, és aztán mennek át főiskolára vagy egyetemre tanítani. A második okot a „kulcsemberek” (*key figures*) adják, vagyis olyan barátok, példaképek, ismerősök, akik motiválják őket a váltásra, vagy arra, hogy rögtön felnőttek képzésével foglalkozzanak. A harmadik pedig a „tanulási vágy” (*desire to learn*). Sokszor egyszerűen a továbbképzés, a még több ismeretanyag elsajátítása vonzza a tanárokat képző oktatókat a felsőoktatás felé. Nagyon gyakori példa volt, hogy a közoktatást túl korlátozónak találták, és emiatt a felsőoktatás relatív szabadságába menekültek. Tanítani szerettek, ezért nem hagyták ott a pályát.

A tanári motivációt és az azt befolyásoló tényezőket dr. Muhammad Tayyab Alam és Sabeen Farid (2011) vizsgálta. A kutatásuk célja az volt, hogy megtalálják a tanárokat motiváló fő tényezőket és javaslatokat tegyenek a pedagógusok motiváltságának és mentális egészségének javítására Ravalpindiben (Pakisztán). 10 iskolából összesen 80 tanár vett részt a kutatásban, akiknek egy 58 kérdésből álló kérdőívet kellett kitölteniük egy 15 napos határidővel. A kérdőív első része rögtön arra irányult, hogy tényleg szerettek-e volna tanítani a válaszadók. Olyan kérdéseket tettek fel, mint például „Saját elhatározásából választotta-e a tanári hivatást?” („Did you select teaching profession on your own choice?”) és „Szeretett-e volna más szakmát választani?” („Did you want to go to any other profession?”). Arra a következtetésre jutottak, hogy habár voltak olyanok, akik csak azért lettek tanárok, mert máshová nem nyertek felvételt (22%), illetve olyanok, akikre nyomást gyakoroltak (12%), a legtöbben (80%) mégis tényleg tanítani szerettek volna, továbbá a pedagógia területén konkrét célokat megvalósítani kívánó oktatók is akadtak (63%).

A második rész a gazdasági és társadalmi aspektusokat vette figyelembe, amelyek közül a szakdolgozatot szempontjából leginkább a tanári fizetésekkel való megelégedettség releváns. Az alábbiakban ezzel kapcsolatban emelnék ki néhány kérdést és választ:

„Méltányosnak tartja-e a fizetését?” („Do you have a reasonable salary?”): A megkérdezettek 24%-a felelt igennel, míg 80%-uk úgy gondolja, hogy a bérük nem tükrözi a munkába fektetett időt és energiát. 4%-uk szerint méltányos fizetést kapnak, de azt mégsem tartják elégnek, ahhoz képest, mennyit dolgoznak, tehát az értelmezésem szerint mégsem méltányos a bérük.

„Elégséges-e a jövedelme az alapvető anyagi szükségleteinek kielégítésére?” („Is your income sufficient to meet your basic financial requirements?”): A kitöltők 23%-a szerint igen, és 25% meg is van elégedve a családja anyagi helyzetével. Fontos azonban megemlíteni, hogy a válaszadók 54%-a nem egyedüli kenyérkereső a családban, illetve 46%-uk nagyobb családban is él, ahol több házaspár is dolgozik (például a házaspár mindkét tagjának testvérei és a családjaik is egy fedél alatt élnek velük).

„Hatással van-e az alacsony jövedelem a tanári munkájára?” („Does the low income affect your teaching work?”): A válaszadók 64%-a gondolja úgy, hogy igen, és ez az arány hasonlóan magas a saját kutatásomnál is.

A harmadik rész az önbizalmat vizsgálta. Olyan kérdéseket tettek fel, amelyekből kiderül, miként látja magát a tanár: Hogyan gondol rá szerinte a társadalom? Megbecsülve érzi-e magát? Meg van-e magával elégedve? A családja tiszteli-e azért, amit csinált? Van-e valamilyen fizikai betegsége, ami problémát okoz neki a munkájában? Habár a megkérdezett pedagógusok összességében pozitívan vélekednek magukról, és inkább megbecsülve érzik magukat, mint sem, csak 24%-uk volt elégedve a saját teljesítményével.

A negyedik rész a tanár–diák kapcsolatra és a tantermi szorongásérzetre fókuszál. A kitöltőknek csak a 28%-a érez szorongást a tanteremben, és mivel a megkérdezett 80 tanár a gyerekekkel való kapcsolatáról pozitívan vélekedik, nem elsősorban a gyerekek miatt stresszes vagy feszült.

Az ötödik szakaszban foglaltakra, azaz a kollégákkal való kapcsolatra az én kérdőívem is kitért. A felmérésben 80% válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Ön szerint több képességgel rendelkezik, mint a kollégái?” („Do you think you have more abilities than your colleagues?”), 75% gondolja úgy, jól kijön a többi pedagógussal, és csak 23% szerint irigyek rá a kollégái.

Az utolsó, hatodik rész a vizsgastressz és -eredmények tanárookra gyakorolt hatására fókuszál. Itt nemcsak a pedagógusok számonkéréséről van szó, hanem leginkább a diákokéről, a felmérőik a dolgozataik és a vizsgáik eredményeiről. A megkérdezettek 80%-a érezte már úgy, hogy őt hibáztatják egy rosszul sikerült dolgozat miatt, de csak 34%-uk gondolja azt, hogy hibázott. A kitöltők 16%-a szerint a tanárokat a képességeiknek megfelelően kellene ösztönözni, míg 50% úgy érzi, a felmérők jó eredménye alapján kéne több juttatást adni. Valójában ezzel nagyon könnyen vissza lehetne élni, ami pedig így senkit sem motiválna. Egy problémás osztály például sosem lesz olyan sikeres, mint egy jobb tanulókból álló, s ezáltal a tanár megítélése sem lenne objektív.

Alam és Farid (2011) tanulmánya egyrészt azért fontos, mert sok helyen érinti az általam is vizsgált tényezőket, másrészt pedig nagyon jól leírja, mik lehetnek hatással a pedagógusok motivációjára és munkamoráljára.

4. A kutatási eszköz bemutatása

Egy 16 kérdésből álló kérdőívet állítottam össze, az alábbi hármas felosztással:

Az első szakasz rövid, feleletválasztós kérdéseket tartalmazott, ahol csak egy-egy választ lehetett bejelölni. Ezekkel a kérdésekkel a kitöltőkre vonatkozó alapvető és általam fontosnak tartott adatokat szerettem volna összegyűjteni. Hét kérdés tartozott ide, melyből hat kötelezően megválaszolendő volt. A megadott pedagóguskategóriákba (óvodapedagógus, tanító, tanár, egyetemi oktató, pszichológus, gyógypedagógus) nem tartozóknak rövid szöveges válasz formájában lehetőséget biztosítottam rá, hogy leírják, milyen beosztásban dolgoznak.

A második szakasz, amelynek a „Munkahelyi viszonyok” címet adtam, öt kérdése közül négyre egy 1-től 6-ig terjedő Likert-skálán kellett választ adni. Itt elsősorban a munkahelyi körülményekre, a kollégákkal való kapcsolatra és a munkaszeretetre voltam kíváncsi. Az 5., hosszú szöveges választ igénylő kérdés („Miért szerettek/Miért nem szerettek pedagógusként dolgozni?”) megválaszolása nem volt kötelező.

A harmadik szakasz, a „Személyes élmények” négy különböző típusú kérdésből állt, és az utolsó kivételével mindegyik kötelezően megválaszolendő volt. A kitöltőknek először egy 1-től 6-ig terjedő skálán kellett értékelniük, hogy mennyire érzik magukat kiegészítettnek, majd a nehézségekre kérdeztem rá. Az itt megadott válaszlehetőségek közül bármennyit választhattak a kitöltők. A harmadik kérdésnél csak egy választ lehetett megjelölni, mivel azt szerettem volna megtudni, melyik problémát tartják a legfontosabbnak. Végül az egyéb véleményüket is leírhatták egy hosszú szöveges válasz keretében, de ez már nem volt kötelező.

5. A kutatási adatok elemzése

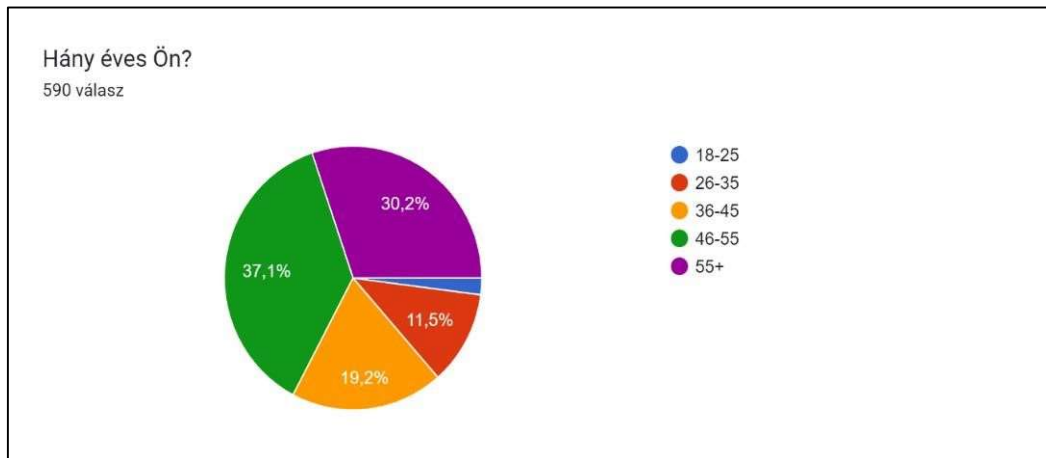
A kérdőívet összesen 590-en töltötték ki 2023 októbere és novembere között. A kérdőívet online osztottam meg, ami különböző pedagógusoknak szóló Facebook-oldalakon, valamint az ismerősi körömben is terjedt. A kérdőív kérdései, a rájuk érkezett válaszok, illetve az ezekből levont következtetések a következő oldalakon kivonatolva olvashatók.

5.1. Demográfiai adatok

A kitöltők 92%-a (543 fő) nő és 8%-a (47 fő) férfi, ami természetesen eltér a KSH által közölt értékektől (85-15%).

A válaszadók számának megoszlását életkoronként is vizsgáltam, amihez öt sávot határoztam meg. Ennek eredményeként elmondható, hogy a 18–25 éves korosztályba a kitöltők 2%-a (12 fő) tartozik, a 26–35 éves korosztályba a 11,5%-uk (68 fő), a 36–45 éves korosztályba a 19,2%-uk (113 fő). Ezt összesítve látható, hogy a 18–45 évesek aránya/száma (32,7% [193 fő]) nem éri el az összes válaszadó pedagógus felét, de majdnem a harmadát teszik ki. A 46–55 éves korosztályt jelölték meg a legtöbben, összesen 37,1% (219 fő), ami önmagában nagyobb, mint az előző három kategória

összesen. Végül, de nem utolsósorban az 55 év felettiak a kitöltők közel egyharmadát adják, 30,2%-kal (178 fő) (1. ábra).

1. ábra: Az 590 kitöltő életkor szerinti megoszlása (forrás: saját szerkesztés [2024])

Az adatok alapján úgy tűnik, a pedagógustársadalom elöregedőben van, ami azt jelenti, a jelenlegi pedagógusoknak 10 éven belül az egyharmada, míg 20 éven belül a kétharmada nyugdíjba megy. Ez egybevágh más kutatásokkal és az MTA adataival is:

„A pedagógustársadalom korfája a Magyar Tudományos Akadémia oktatási kiadványa szerint 2008 és 2018 között az idősebbek felé tolódott el: az 50-59 éves tanárok aránya 27-ről 35 százalékra, a 60 évesnél idősebb pedagógusoké pedig 2-ről 9 százalékra nőtt. Ezzel párhuzamosan viszont a 30 évesnél fiatalabb tanárok aránya 9-ről 6 százalékra, a 30-39 éves korcsoporté pedig 27-ről 18 százalékra csökkent.” (Pálos, 2022)

5.2. A pedagógusok szakmai háttérének bemutatása

A kérdőívem 5. kérdésére adott válaszok (2. ábra) segítségével a pedagógusoknak a 2023-ban hatályos jogszabályok alapján megfogalmazott életpályamodellben elfoglalt helyét vizsgáltam, s a következő eredményt kaptam: A válaszadók 3,4%-a (20 fő) gyakornok; a kitöltők között ők voltak a legkevesebben, ami nem meglepő, hiszen ez az időszak tart a legrövidebb ideig, és ezt követően kötelező a Ped. I-be lépni.

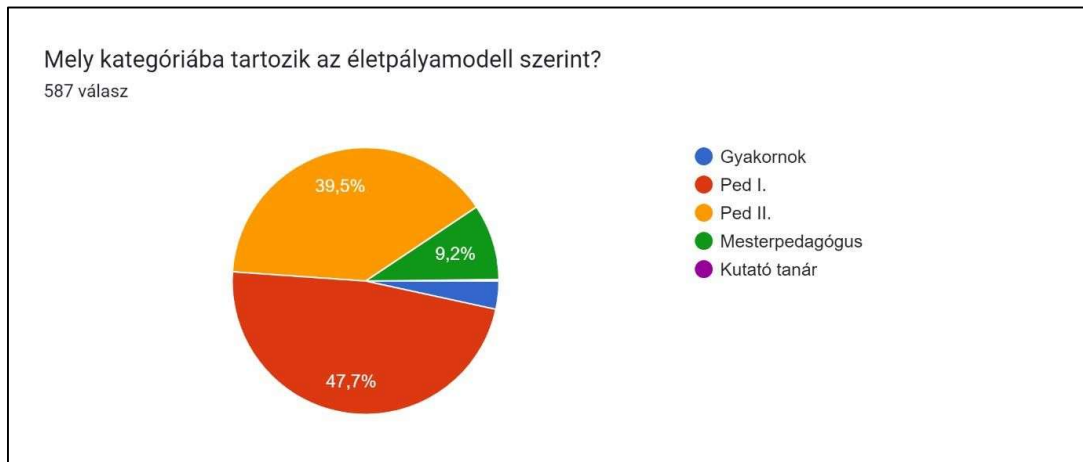
A következő — egyben legnagyobb — csoportot a Ped. I. kategóriába tartozók (47,7% [280 fő]) alkotják.

A Ped. II. kategóriába a válaszadók 39,5%-a (232 fő) jelölte magát, ami habár egyáltalán nem kis arány, többre számítottam, mint a Ped. I. kategória létszáma.

Ezt követően viszont zuhannak a számok, hiszen a mesterpedagógus kategóriába már csak a kitöltők 9,2%-a (54 fő) tartozik, és csak 1 fő (0,2%) mondta, hogy kutatótanár, pontosabban egyetemi tanár.

Elképzelhetőnek tartom, ha anyagilag megérné feljebb lépni az életpályamodell lépcsőin, akkor sokkal többen tennék meg, és ezek az arányok máshogy néznének ki,

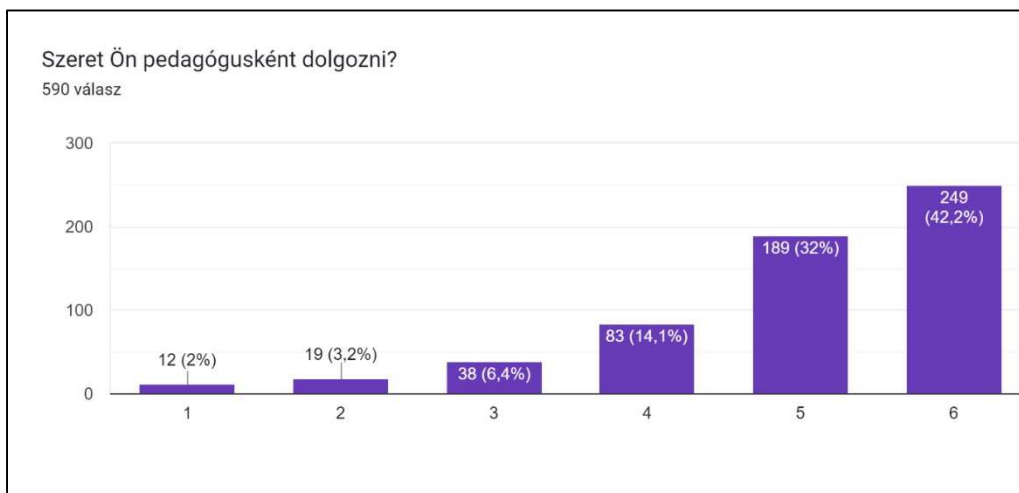
hiszen a kitöltők több mint kétharmada 46 év feletti, ami bőven elég, pályán eltöltött évet feltételez a következő szint meglépéséhez.

2. ábra: A kitöltők életpályamodellel szerinti megoszlása (forrás: saját szerkesztés [2024])

5.3. A pedagógusok motivációja

A kérdőívben két kérdés kapcsolódott a pedagógusok belső motivációjához. Az egyik arra vonatkozott, hogy a kitöltő mennyire szeret pedagógusként dolgozni, s ennek megválaszolása egy hatfokozatú Likert-skálán történt (3. ábra). A válaszadók 74,2%-a az 5-öst vagy a 6-ost jelölte meg a skálán, és ez alapján a munka szeretete lehet az egyik legutolsó támpillérje a pedagógus pályán való maradásnak.

3. ábra: A kitöltők megoszlása aszerint, hogy mennyire szeretnek pedagógusként dolgozni (forrás: saját szerkesztés [2024])

A másik, motivációra vonatkozó kérdés nyitott volt, amelyre pozitív és negatív válaszok egyaránt nagy számban érkeztek. Nagyon sokszor előfordult, hogy a kitöltők nem egy konkrét „szeretem”-et vagy „nem szeretem”-et adtak meg válaszként, hanem jóval árnyaltabban fogalmaztak. A leggyakrabban elhangzott válaszokból készítettem egy

szófelhőt (4. ábra), amelyen a zöld mondatok a pozitív véleményeket, a pirosak pedig a negatívakat mutatják.

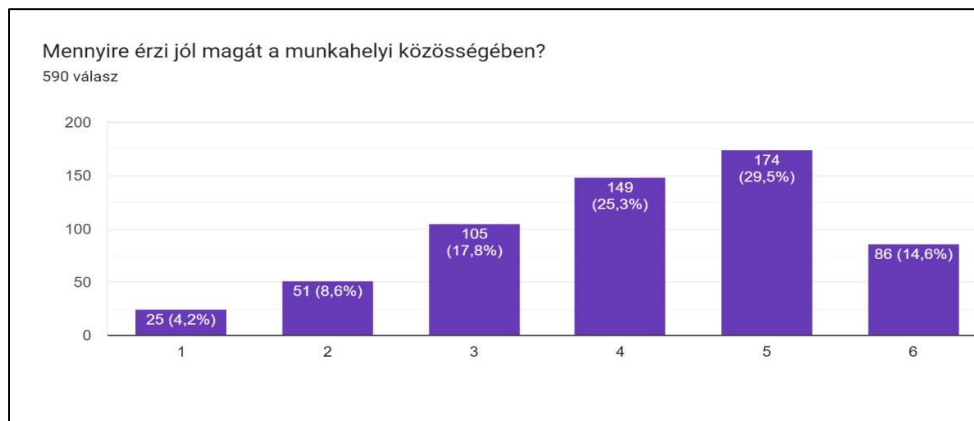

4. ábra: A motivációra vonatkozó leggyakrabban előforduló válaszok (forrás: saját szerkesztés [2024])

5.4. A pedagógusok munkahelyi megbecsülése

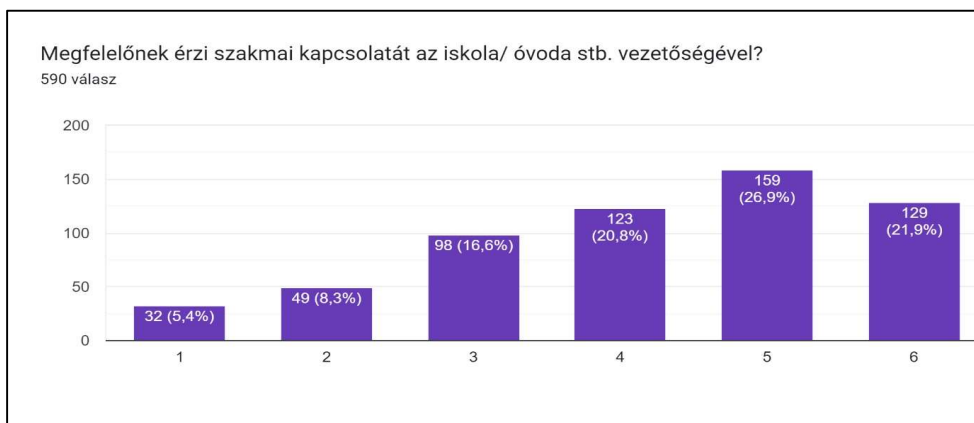
A munkahelyi közösség, amelyben sok időt/munkaórát töltünk, nagyon meghatározó a tekintetben, hogyan érezzük magunkat a munkahelyünkön. A témához három kérdés kapcsolódott, és a megkérdezettek egy hatfokozatú Likert-skálán jelölték meg a válaszaikat.

Elsőként arra kérdeztem rá, a pedagógus mennyire érzi jól magát a munkahelyi közösségben. A válaszok megoszlása azt mutatja, hogy a megkérdezettek 14,6%-a (86 fő) elégedett csak maximálisan (jelen kérdőívben a 6-os válaszlehetőség), de amint az az alábbi diagrammból (5. ábra) is egyértelműen kiderül, a válaszadók összességében jól érzik magukat a munkahelyükön.

5. ábra: A válaszadók megoszlása aszerint, hogy mennyire érzik jól magukat a munkahelyükön (forrás: saját szerkesztés [2024])

Általánosságban a jó munkakapcsolat hosszútávon a munkavállalók megfelelő munkavégzésének a kulcsa. A kitöltők válaszai alapján nincs nagy probléma az intézményvezetők és a pedagógusok közötti szakmai kapcsolatban (6. ábra).

6. ábra: A kitöltők megoszlása aszerint, hogy mennyire érzik megfelelőnek a szakmai kapcsolatukat az intézményük vezetőjével (forrás: saját szerkesztés [2024])

Egy 2023-as *Investopedia* cikk szerint a munkahelyi zaklatásból (elsősorban nem szexuális zaklatásról van szó) sem a munkavállalónak, sem a munkáltatónak nem származik előnye (Fowler, 2023). Az a munkavállaló, aki a munkahelyén lelkileg bántalmazva érzi magát, gyakrabban lesz beteg, ezáltal pedig kevesebb munkát végez, és nagyobb eséllyel fog felmondani, illetve másik munkahelyet keresni, amivel a vetélytársak malmára hajtja a vizet. A közoktatás hatalmas pedagógushiánnyal küzd, így nem sok iskola teheti meg (ha van olyan egyáltalán), hogy elveszítsen akár egy tanárt is. Hosszú távon tehát a munkahelyi zaklatás a motiváció csökkenéséhez vezet, ami egy pedagógusnál még nagyobb probléma, mint más munkahelyen, hiszen egy motiváció nélküli pedagógus nem fog tudni megfelelően tanítani (főleg nem óvodában vagy alsóban), ami kihat a gyerekekre is.

A blokkhoz tartozó utolsó kérdéssel arra kerestem választ, a tanárok mennyire érzik magukat egyenrangú félnek a pedagógus-munkaközösségben. A kitöltők 33,4%-a (197 fő) érzi úgy, hogy maximálisan egyenrangú tagja a közösségnek, míg 26,3% (155 fő) tekinti magát közel maximálisan egyenrangúnak, és mindössze 5,1% (30 fő) felelte azt, hogy egyáltalán nem érzi magát egyenrangú félnek (7. ábra). Ezek a válaszok számomra meglepőek voltak, mivel a munkám és a gyakorlatom során gyakran szembesültem azzal, hogy a pedagógusok nem jöttek ki jól egymással, „klikkesedtek”.

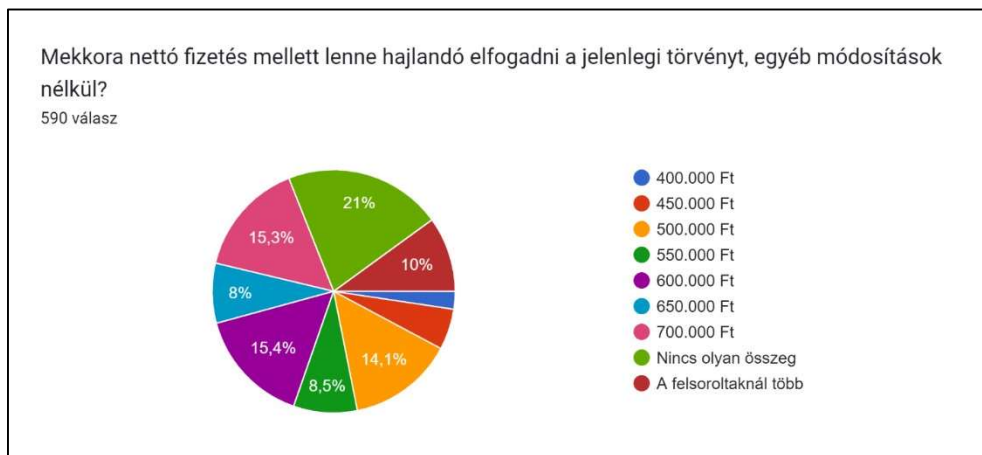
7. ábra: A kitöltők megoszlása aszerint, hogy mennyire érzik magukat egyenrangúnak a pedagógiai közösségükben (forrás: saját szerkesztés [2024])

5.5. A pedagógusok anyagi megítélése

A jelenlegi pedagógusbéreket a 2023. évi LII. törvény szabályozza. A kutatásomban azonban elsősorban arra kerestem a választ, hogy mekkora nettó fizetést szeretnének a gyakorló pedagógusok (8. ábra).

Ennél a kérdésnél 9 válaszlehetőséget adtam meg, melyek közül a legalacsonyabb érték 400 ezer forint volt, méghozzá azért, mert a törvénymódosítással a Ped. I. szinten várható nettó fizetés ~ 320 ezer forint, és nem akartam sokkal nagyobbat megadni a legkisebb választható összegnek. A válaszok a következőképpen alakultak: A 400 ezer forintos nettó fizetést 2,4% (14 fő) jelölte be, a 450 ezrest 5,4% (32 fő). Ez még mindig csak ~130 ezer forinttal több, mint az új Ped. I-es nettó bér. Az 500 ezer forintos nettó fizetést 14,1% (83 fő) tartaná elfogadhatónak, az 550 ezrest 8,5% (50 fő), a 600 ezrest pedig 15,4% (91 fő). Ez a tendencia azt mutatja, hogy a válaszadók inkább a százezerre végződő számokat preferálták, amit az is alátámaszt, hogy a 650 ezer forintos nettó fizetést csak 8% (47 fő) jelölte meg, míg a 700 ezrest 15,3% (90 fő). Ezek alapján a megadott fizetési sávok közül egy tized százalékkal a 600 ezer forintos nettó bér „nyert”. A második helyen szorosan a 700 ezres fizetés áll, míg a harmadik helyre az 500 ezer forintos került. A felsoroltaknál több bért csak a válaszadók 10%-a (59 fő) kérne, míg

21% (124 fő) nyilatkozta azt, hogy semmilyen fizetésemelés fejében sem fogadná el az új törvényt. Ezt a választ jelölték meg a legtöbben a kitöltők közül.

8. ábra: A kitöltők megoszlása az általuk elfogadhatónak tartott nettó fizetés szerint (forrás: saját szerkesztés [2024])

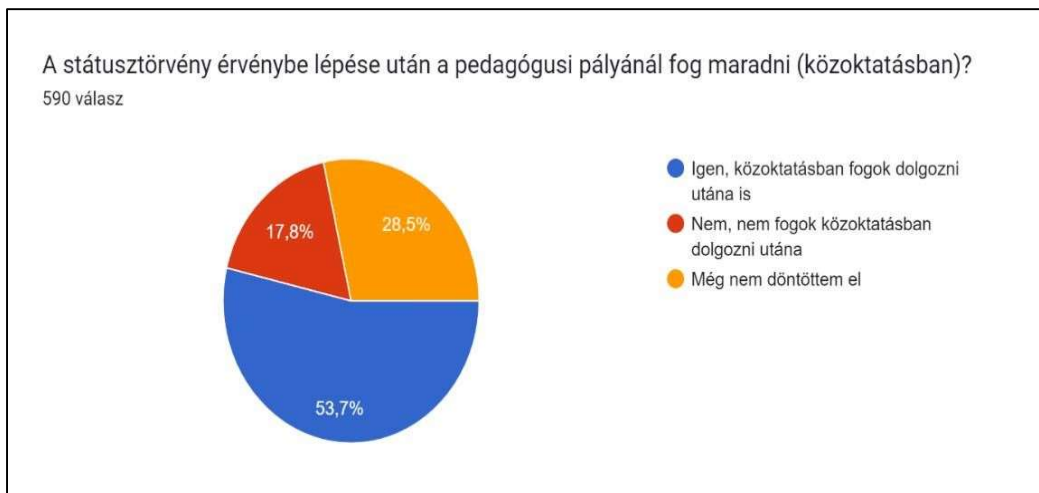
Azzal, hogy kb. minden ötödik kitöltő — keressen bármennyit — nem tartja elfogadhatónak a státusztörvényt, egyértelművé vált, hogy habár a fizetés hiánya (vagyis annak alacsony összege) komoly problémát jelent a pedagógusoknak, nem ez okozza a fő gondot.

5.6. A pedagógusok jövőbeli tervei

Azt is szerettem volna megtudni, a státusztörvény bevezetése után az oktatásban dolgozó pedagógusok hogyan képzeli el a jövőjüket, azaz a pályán fognak-e maradni, avagy sem (9. ábra). E kérdés megválaszolásával kapcsolatban a kutatás őszinteséget feltételez, mivel a válaszadóknak sem a nevüket, sem az e-mail-címüket, sem egyéb személyes adatot nem kellett megadniuk. A pedagógusok legnagyobb része (53,7% [317 fő]) igennel válaszolt, tehát feltételezhető, hogy ők a pályán fognak maradni.

A bizonytalanok, azaz a kérdést még nem eldöntők csoportjánál (28,5% [168 fő]) kiemelném: mivel a válaszadók legnagyobb része a felmondási periódust (2023. szeptember 15–29.) követően töltötte ki a kérdőívet, tisztában voltak vele, hogy már csak az új törvényben meghatározott feltételek szerint tudnak felmondani, ha mégis így döntenének.

A kitöltők 17,8%-a (105 fő) válaszolta azt, hogy el fogja hagyni a pályát a státusztörvény miatt. Ez az arány a teljes pedagógustársadalomhoz képest nem tűnik valóságnak.

9. ábra: A kitöltők megoszlása a felmondásra adott válaszaik alapján (forrás: saját szerkesztés [2024])

6. Hipotézisvizsgálat

Három hipotézissel indultam neki a kutatásnak, melyek közül kettő bizonyítást nyert, míg egyet se megcáfolni, se bizonyítani nem tudtam.

H1: Akik nem váltanak szakmát, a kötelességtudatuk miatt nem teszik.

Ennek az első hipotézisnek a bizonyítása a kifejtős válaszokra épül. E feleletek között rengeteg volt a „szeretem a gyerekeket”, „a gyerekek miatt csinálom” és a „szeretek gyerekekkel foglalkozni” típusú válasz, ami azt mutatja, minden nehézség ellenére a gyerekek és az oktatás iránt érzett felelősség-, illetve kötelességtudat tart sok pedagógust ma is a pályán. Ehhez kapcsolódóan idéznék néhányat a válaszok közül:

- „Azért szeretek, mert minden egyes foglalkozásom után látom, hogy a gyermek mennyit fejlődött, a gyermekek élvezettel dolgoznak az óráimon, kreatív tudok lenni a hivatásomban.”
- „Azért szeretek, mert ez a hivatásom, jelenleg nehezen tudom elképzelni magam más munkakörben. Ehhez értek, ezt szeretem.”
- „Szeretem a gyerekek érdeklődését felkelteni, imádom, ha unják az órát, és be tudok dobni valamit, ami miatt ismét csillogó szemmel figyelnek, szeretem, hogy megkeresnek a problémáikkal.”

H2: Megfelelő anyagi háttér/támogatás kell ahhoz, hogy pedagógus lehessen az ember.

Ez a második hipotézis nem nyert teljeskörű bizonyítást, ugyanis, habár felmerült (nem is egyszer), hogy kevés a pedagógusok fizetése, és a kitöltők között voltak is olyanok, akik kifejezetten említették, hogy a családjuk anyagi támogatása nélkül nem tudnának megélni, a kérdésekre adott válaszok nem bizonyították be egyértelműen, hogy anyagi támogatás/stabil anyagi háttér nélkül nem lesz valaki pedagógus. A kutatás esetleges megismétlésekor rákérdeznék az élettárs/házastárs szakmájára, illetve a

körülbelüli fizetésére is, mert szerintem ez nagy szerepet játszik abban, hogy valaki pedagógus marad(hat)-e. Az alábbi három kérdés alátámaszthatná vagy rációfolthatna a hipotézisre:

1. Ön egyedül él, vagy élettárral/házastárral stb.?
2. Mi a szakmája az Ön élettársának/házastársának stb.?
3. Jelölje meg, melyik sávba esik az Ön házastársának nettó keresete!
200–300 ezer, 300–400 ezer, 400–500 ezer, 500–600 ezer, 600–700 ezer,
700–800 ezer, 800 ezer+

H3: A státusztörvény nem okozott volna ennyi ellenérzést, ha lényegesen nagyobb fizetéssel járna, mint amit eddig kaptak a pedagógusok.

Ez a harmadik hipotézis szintén bizonyításra került, elsősorban a 7. kérdésre adott válaszok alapján. Itt, habár a kitöltők 21%-a százaléka azt jelölte meg, hogy a fizetéstől függetlenül nem lenne hajlandó elfogadni az új törvényeket, a kitöltők 79%-a meghatározott bér fejében kiegyezne a törvénymódosítással. Ezek az összegek azonban mind magasabbak voltak, mint a jelenleg megígért nettó fizetés, így nem meglepő, hogy most alig találunk elégedett, a törvényeket nem kifogásoló pedagógust. A további kérdésekhez kapcsolódó válaszok révén is bizonyossággal kijelenthető, hogy nem a kevés fizetés okozza a legfőbb problémát a pedagógusok életében.

7. Jövőbeli kutatási tervek

Miközben a szakdolgozatomat készítettem, folyamatosan újabb és újabb ötleteim támadtak, hogyan lehetne ezt a témát továbbvinni. Rengeteg külföldi tanulmányt találtam, amelyek alapján mélyreható kutatást tudnék végezni, amihez legalább két évre lenne szükségem. Sokkal több kérdésből álló kérdőívet állítanék össze, több szakaszra bontva, felhasználva az Alam és Farid (2011) által alkalmazott hat témakört. Ezenkívül két hónapnál hosszabb kitöltési időt hagynék, a kérdőívet egyesével kiküldéném az iskoláknak, és mivel a mostani felmérés során csak egy egyetemi oktató töltötte ki a kérdőívet, a felsőoktatásban tanítókat külön is megkeresném. Érdeemes lenne továbbá vármegyénként is megnézni a pedagóguskérdést, illetve összehasonlítani a fővárosi eredményekkel.

Ezt követően a kutatást egy északi országra (például Luxemburgra) is kiterjeszteném, ahol a pedagógusi fizetés lényegesen magasabb, és összevetném a kapott eredményt a magyar adatokkal. Ez habár több évig is eltarthat, szerintem hasznos lenne megnézni, mi az, ami mindenhol probléma, és mi az, ami csak nálunk.

Irodalomjegyzék

- Alam, M. T., & Farid, S. (2011). Factors Affecting Teachers Motivation. *International Journal of Business and Social Science*, 2(1), 298–304.
- Collie, R. J. (2014). *Understanding Teacher Well-Being and Motivation: Measurement, Theory, and Change Over Time*. University of British Columbia. <https://doi.org/10.14288/1.0165878>
- Fowler, J. (2023). Financial Impacts of Workplace Bullying. Investopedia, június 14. <https://www.investopedia.com/financial-edge/0712/financial-impacts-of-workplace-bullying.aspx>
- Halász N. (2023). Idén többen jelentkeztek osztatlan tanárképzésre, mint tavaly, de így is nagy kérdés, ki fog tanítani pár év múlva. Telex, 2024. május 24. <https://telex.hu/belfold/2023/05/24/felvi-adatok-jelentkezesek-tanari-szak-egyetemek>
- Pálos M. (2022). Pedagógus-krízis: harmadannyi pályakezdő, nagy lemorzsolódás, idősödő tanárkar. G7, január 19. <https://g7.hu/elet/20220119/pedagogus-krizis-harmadannyi-palyakezdo-nagy-lemorzsolodas-idosodo-tanarkar/>
- Richter E., Lazarides, R., & Richter, D. (2021). Four Reasons for Becoming a Teacher Educator: A Large-Scale Study on Teacher Educators' Motives and Well-Being. *Teaching and Teacher Education*, (102), 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103322>

Modern régészeti dokumentációs módszerek alkalmazása a nagykövesdi középkori vár 2023-as feltárásán

Takáts Mór Bendegúz

PPKE BTK Régészettudományi Intézet, egyetemi tanársegéd

Application of Modern Archaeological Documentation Methods During the 2023 Excavation of the Medieval Castle at Nagykövesd.

Abstract: The first systematic archaeological excavation of Nagykövesd Castle was conducted in 2023 by the Institute of Archaeological Sciences and the Archaeological GIS Laboratory of Pázmány Péter Catholic University, in collaboration with the Barsi Museum and the Community Archaeology Association — the research aimed to gather reliable data for the reconstruction and conservation of the castle. Traditional excavation methods were complemented with modern techniques, including 3D photogrammetry, drone surveys and QGIS-based mapping. The excavation uncovered late medieval structures in the upper castle, while non-invasive surveys identified traces of roads and collapsed walls. Digital technologies such as high-resolution 3D models ensured precise documentation and supported the interpretation of the findings. The excavation demonstrates how traditional and modern methods can effectively complement each other in archaeological research.

Absztrakt

A nagykövesdi vár első régészeti feltárását 2023-ban végezte a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete és Régészeti Térinformatikai Laboratóriuma a Barsi Múzeummal, illetve a Községi Régészeti Egyesülettel együttműködésben. A kutatás célja a vár rekonstrukciójához és konzerválásához szükséges megbízható adatok gyűjtése volt. A hagyományos ásatási módszereket modern eszközökkel, például 3D-fotogrammetriával, drónos felmérésekkel és QGIS-alapú térképezéssel egészítettük ki. Az ásatás során a felső vár késő középkori épületei kerültek feltárásra. A roncsolásmentes felmérések utak és leomlott falak nyomait is kimutatták. A digitális technológiák, például a nagyfelbontású 3D-modellek használata pontos dokumentációt biztosított és segítette a feltárt jelenségek értelmezését. Az ásatás jól példázza, hogyan egészíthetik ki egymást a hagyományos és modern módszerek a régészeti kutatásban.

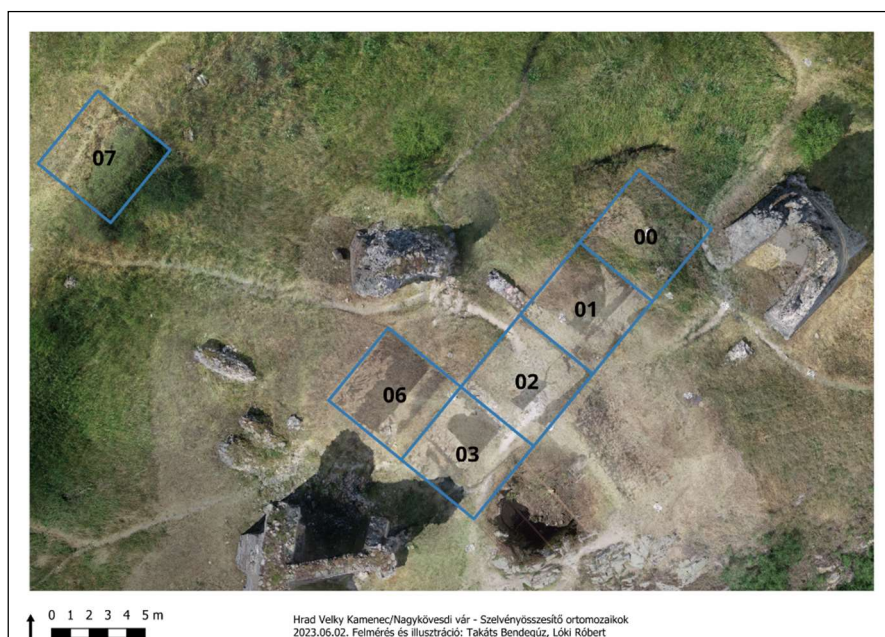
I. Bevezetés

2023 tavaszán kezdődött meg a nagykövesdi középkori vár régészeti feltárása,¹ amelyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete és Régészeti Térinformatikai Laboratóriuma a lévai Barsi Múzeummal, illetve a Községi Régészeti Egyesülettel együttműködve végzett. A Comitatus Energia Zrt. megrendelésére indított kutatás célja a vár rekonstrukciójához és romkonzerválásához szükséges hiteles adatok gyűjtése volt. A helyszínen korábban nem folytattak régészeti vizsgálatokat, és más modern beavatkozások nyoma sem volt megfigyelhető, így a terület kiváló állapotban maradt meg a feltárásokhoz. A roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazása a kutatás teljes időtartama alatt kiemelt fontossággal bírt.

¹ A feltárás dr. Rácz Tibor Ákos vezetésével zajlott.

Az ásatás során a hagyományos régészeti dokumentációs módszereket modern technológiákkal ötvöztük. A 3D-fotogrammetria, a távirányított légi jármű (Remotely-Piloted Aircraft System, RPAS) alapú légifelmérések és a QGIS-alapú digitális térképezés segítette a terepi munkát, illetve az adatok interpretálását. E tanulmány célja ezeknek az alkalmazott módszereknek a bemutatása.

A feltárást a vár teljes területét lefedő RPAS-alapú felmérés, majd a DJI Phantom 4 Pro+ típusú drón kamerarendszerével készített fényképsorozat 3D-fotogrammetriai² feldolgozása előzte meg. A 2023. május 1. és június 2. között zajló tavaszi szezoni fő célja a felső vár alaprajzának pontos feltérképezése és rétegtani viszonyainak tisztázása volt, hogy ezek a helyreállítás alapjául szolgálhassanak. Az alsó vár területén kisebb léptékű kutatások zajlottak a külső várfal és az esetleges gazdasági épületek feltérképezésére. A felső várban egy 5×5 méteres szelvényháló került kialakításra (1. ábra), melynek szelvényei összefüggő rendszert alkottak az álló falcsontok környezetében, lehetővé téve a rétegek és falak kapcsolódásainak nagyobb területen történő dokumentálását.

1. ábra: A szelvényháló (készítette: Lóki Róbert és Takáts Mór Bendegúz)

A tavaszi szezoni során hat szelvényt nyitottunk meg, amelyekből négy a vár nyugati oldalának egy késő középkori épületgyűttesét tárta fel. A kutatás során sikerült azonosítani az épület három helyiségét, valamint dokumentálni az egyes járószintek és falszakaszok egymáshoz való kapcsolódásait.

Ortografikus nézeteket és domborzati modelleket készítettünk, amelyek a várdomb terepviszonyainak, illetve az épületek maradványainak georeferált ábrázolását biztosították. A vár északi részén egy potenciális bástyát és a külső fal vonalát

² A légi régészeti georeferáláshoz és ortofotók készítéséhez lásd Verhoeven et al., 2012, 2061–2062.

azonosítottuk. A szelvények kiosztásánál fontos szerep jutott az előzetes légifelmérés-alapú 3D-modellnek,³ amelyen a felszínen is látható falmaradványokhoz pontosan illeszkedő kiosztást tudtunk létrehozni. A szelvények közül a 0. szelvény a felső vár északnyugati részén, a kaputorony közelében helyezkedett el, ahol egy északkelet-délnyugati irányú főfal maradványait sikerült azonosítani. Az 1. szelvény a 0. szelvény délkeleti oldalán került kitűzésre, az ott található falcsonkok feltérképezése céljából. A 2. szelvény az épület belső terét vizsgálta, míg a 3. szelvény az omladékos területeket keresztezte. A 6. szelvény, amely a 3. szelvény délnyugati részén helyezkedett el, rétegződött feltöltődései révén a vár történetének egészét tükrözte. Az alsó vár területén egyetlen szelvényt nyitottunk meg, amely az ottani építészeti maradványok sajátosságait vizsgálta.

2. A talajradaros felmérés összefoglalása

Talajradaros méréseket végeztünk⁴ a nagykövesdi várhegy kijelölt területein, figyelembe véve a domborzat egyenetlenségeit. A várdomb csúcsán a domborzati viszonyok miatt kizárólag csak a georeferált, nagyfelbontású 3D-modell különböző verzióira, elsősorban a digitális magasságmodellre és ortomozaikra alapozó mérésekre volt lehetőség, talajradarosra nem. A vizsgálatok 160 és 450 MHz-es antennákkal, 0,5 méteres profiltávolsággal, párhuzamos vonalvezetésben történtek. Összesen hat felmérésére került sor (2. ábra):

- *1-es és 2-es terület:* az alsóvár északi részén, egy viszonylag sík területen, amely a várba vezető ösvényt keresztezi.
- *3-as terület:* a keleti teraszon, a vár és a kúria közötti füves részen, részben a murvás út mentén.
- *4-es terület:* a magasabban fekvő terasz, amely szintkülönbség miatt nehezen mérhető.
- *5-ös terület:* a vár északi oldalán, a templom közelében, ahol egy vízmosás és törmelékes foltok találhatóak.
- *6-os terület:* az 5-ös területre merőlegesen halad, de az első három méter adatai nem voltak értékelhetők.

³ A módszerhez lásd Barszcz et al., 2021, 2–4.

⁴ A talajradaros mérés Lóki Róbert koordinálásával történt. A módszerhez lásd Conyers, 2023, 11–15.

2. ábra: A talajradaros felmérés összesítő térképe
(készítette: Lóki Róbert és Takáts Mór Bendegúz)

A mérések alapján több anomáliát sikerült azonosítani, amelyek közül néhány régészeti szempontból is értékes lehet. Az 1-es és 2-es terület találkozásánál, illetve a 4-es és 6-os területen olyan közettörmelékek figyelhetők meg, amelyek egykori utak nyomaira utalnak. A viszonylag sekély, mégis markáns anomáliák falként való azonosítása kizárható; a nyomvonaluk, a metszetben adott képük alapján útként határozhatók meg. Az 5-ös területen lévő törmelékes folt természetes eredetűnek tűnik, míg a 3-as és 4-es területen közművek nyomai mutathatók ki.

Az alsóvár nyugati részén talált két erősebb jellegű anomália lehetséges falmaradványokra is utalhat; elképzelhető, hogy ezek a felső várból származó leomlott falszakaszok. A kijárt ösvény mentén megfigyelt jelek azonban a felszíni használat vagy akár az alsó feltárt szelvényben megfigyelt alapkőzet felgyűrődésének nyomai is lehetnek.

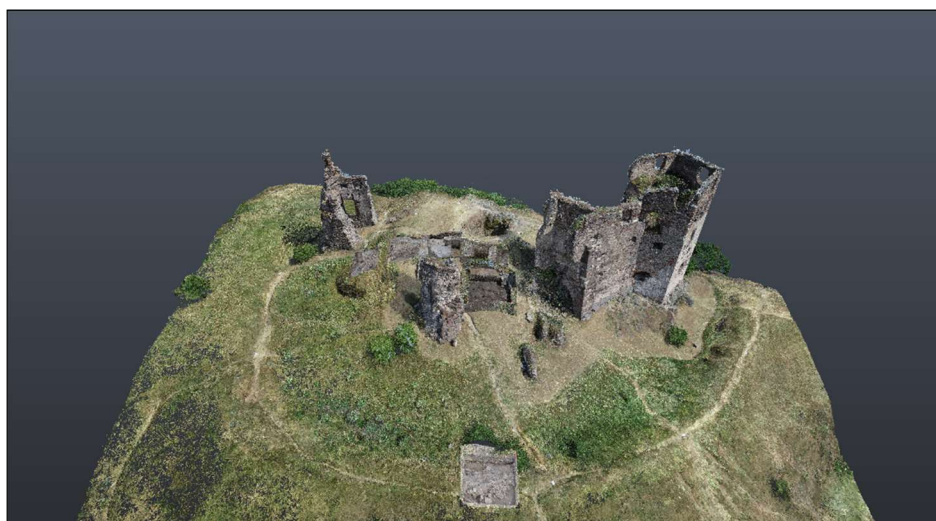
A sziklás alapkőzet felett, egy viszonylag keskeny humuszrétegben az alapkőzet egyenetlenségei és az esetlegesen a kőzetre fektetett/ráépített falmaradványok néhány alsó kősorának elkülönítése szinte lehetetlen feladat.

3. 3D-fotogrammetria

A terepi adatgyűjtés során a 3D-fotogrammetriai számítások elvégzéséhez szükséges átlapoló fényképsorozat készítése DJI Phantom 4 Pro⁵ RPAS-eszköz segítségével történt, míg a 3D-modell georeferálásánál használt földi mérőpontok bemérése Leica Viva GS15⁶ vevővel és CS15⁷ kontrollerral rendelkező GNSS-szel.

A nagykövesdi ásatás teljes területét lefedő fotogrammetriai modellekhez⁸ az Agisoft Metashape Professional⁹ szoftvert használtuk. Minden szelvény jelentős állapotváltozásáról, valamint új sztratigráfiai egységek megjelenéséről nagyfelbontású, kézikamerás 3D-modell készült, amelyek ezután egy közös koordinátarendszerben kerültek georeferálásra, s így egységes dokumentációt biztosítottak a feltárás minden szakaszában. A szelvényekről továbbá pontfelhő, tömegmodell, digitális magasságmodell, nagyfelbontású textúra, ortomozaik és szintvonalas térkép is készült.

A szelvényekben kihelyezett 12 bites markereket Leica FlexLine TS10 manuális mérőállomással mértük be az EPSG::5514 kóddal rendelkező S-JTSK (Súradnicový systém jednotnej trigonometrickej siete katastrálne) rendszerben. Ez a pontosság különösen fontos volt a modellek hitelességének és az ortomozaikok precizitásának biztosításában.¹⁰

3. ábra: A vár 3D-felmérése egyesítve a szelvénymodellekkel
(készítette: Takáts Mór Bendegúz)

⁵ Lásd <https://www.dji.com/hu/phantom-4-pro-v2>.

⁶ Lásd https://leica-geosystems.com/-/media/files/leicageosystems/products/datasheets/leica_viva_gs15_ds.ashx?la=en.

⁷ Lásd <https://leica-geosystems.com/hu-hu/products/total-stations/controllers/leica-viva-cs15-and-cs10>.

⁸ A fotogrammetriai modellekről a régészetben lásd Marín-Buzon et al., 2021, 1–4.

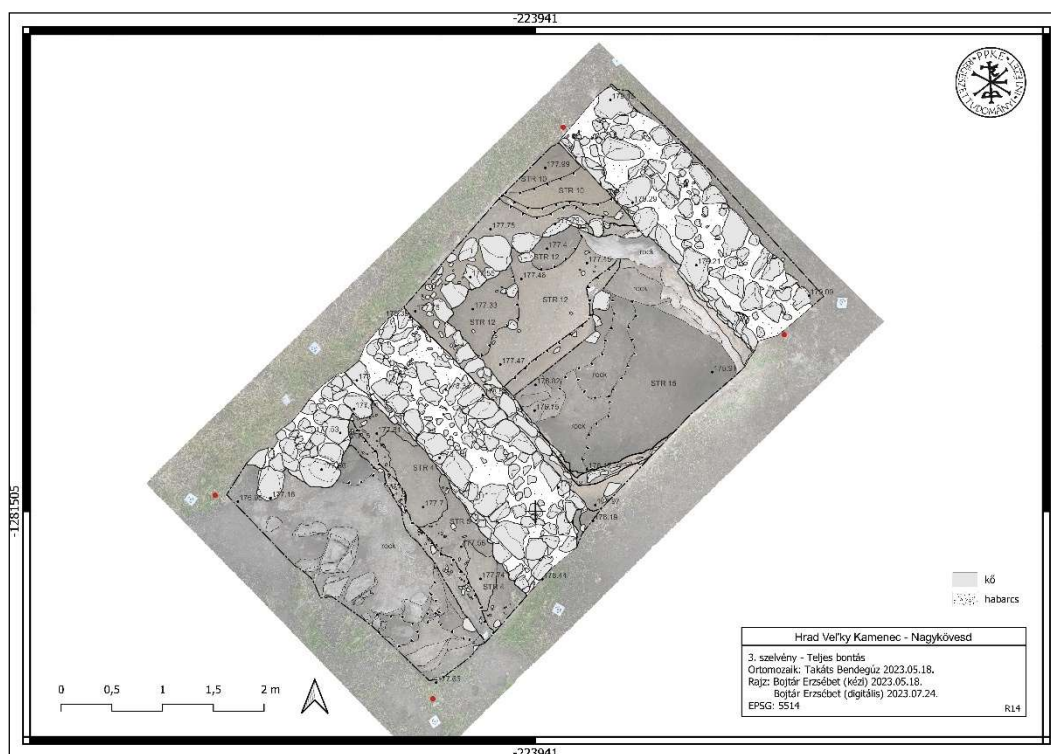
⁹ Lásd <https://www.agisoft.com/features/professional-edition/>.

¹⁰ Ehhez lásd Doneus et al., 2011, 83–84.

A modellek nem csupán a régészeti jelenségek térbeli elhelyezkedésének pontos dokumentálását tették lehetővé (3. ábra), hanem jelentős időmegtakarítást is eredményeztek. Az ortomozaikok például szinte teljes mértékben helyettesítették a kézi felszínrajzokat, mivel a legtöbb esetben csak egy, a fényképeken, valamint a feldolgozott 3D-modelleken is jól kivehető, egyértelmű határokkal rendelkező réteget kellett dokumentálni. Ez a megközelítés nemcsak gyorsabbá, hanem pontosabbá is tette a teljes dokumentációs folyamatot, különösen a szeles dombtetőn, ahol a szalagmérések sok esetben pontatlannak bizonyultak. A feltárás természetéből adódóan gyakran előforduló jelenség volt a több új sztratigráfiai egység egyidejű 3D-dokumentálása is. Ilyen esetekben terepi jegyzetek készítése javasolt, amelyre a gyors, papíralapú vázlatrajz mellett a nagylátószögű kamerákkal felszerelt tablettel vagy okostelefonnal előállított fényképek kiváló lehetőséget biztosítanak, s ezek által könnyedén illusztrálhatók az összetett régészeti jelenségek határai is. Erre különösen a változó fényviszonyok miatt van szükség, tudniillik a szelvények 3D-modellezéséhez szükséges fényképsorozat készítése során kifejezetten gyakori jelenségnek számít a fényviszonyok gyors, drasztikus váltakozása. Az erős napsütés hatására nehezebben állapíthatók meg a rétegelválások határvonalai, továbbá az árnyékos-napsütéses felszínek, illetve az objektumok és metszetsfalak váltakozása is lassíthatja, egyes esetekben pedig kifejezetten megnehezítheti az utófeldolgozást. Ezek kiküszöbölésére az okoseszközökkel készített, fényképalapú vázlatrajzokon és gyorsjegyzeteken érdemes megjelölni a 3D-modellhez kihelyezett markerek pozícióit és azonosítóit. A tavaszi szezon során automatikus markerfelismeréssel dolgoztunk, ehhez azonban szükséges volt, hogy a kihelyezett markerek felületét semmi se akadályozza. A hirtelen megváltozó időjárási körülmények esetén, leggyakrabban közvetlen napsütés megjelenésekor a közelben lévő fűszálak, bokrok, kövek és szelvénykarók árnyékot vethetnek, vagy akár a közeli meddőkről átfújó földszemcsék is megállíthatják a fekete-fehér kontraszton alapuló, automatikus markerazonosítási folyamatot. Ilyenkor manuális markerazonosításra van szükség, amely során gyakran a modelltér vagy a nyersanyag alapján nem lehet egyértelműen kivenni a markerek sorszámát, így a terepi jegyzetek a rétegek shapefile-alapú digitalizálását megelőzően, már a modellkészítéskor is értékes adatokat biztosíthatnak.

A modellezés egységes minőségének szempontjából kulcsfontosságú az optimális fényviszonyok biztosítására való törekvés, a fényképek átfedéseinek megtervezése, illetve a megfelelő módon és beállításokkal történő fényképezés. Utóbbihoz az alacsony fényérzékenység (ISO) és a leggyorsabb záridő kombinálása szükséges, méghozzá úgy, hogy a mélységélességi tartományt átlagosan az f8–f10 érték között maradjon (Pérez Ramos & Robleda Prieto, 2015, 202–203). Gyakori volt a természetes fények vakurendszerrel történő kiegészítése. Az árnyékos metszetsfalaknál és a mély szelvényeknél kevés fény juthat be a dokumentálandó részekre a mélységélességi tartomány, a záridő és az alacsony ISO-érték tartása mellett, így derítő funkcióként rendszervakukkal egészítettük ki a sötét metszetsfalakról gyűjtött képsorozatokat. Ez különösen fontos

olyan esetekben, ahol finom felszíni eltéréseket kell dokumentálni, például a réteg-váltások vagy a kisebb szerkezeti anomáliák azonosítására. Felszí-nenként átlagosan két-három órás terepi munkát tudtunk megspórolni a hagyományos rajzdokumentáció kiváltásával, ami a szezon során több munkanapnyi feltárási időt tett lehetővé. A digitálisan készült, 3D-fotogrammetrián alapuló rajzok (4. ábra) pontosabban rögzítik a valós régészeti jelenségek pozícióit, különösen olyan szeles időjárás körülmények között, mint amilyen a nagykövesdi várdomb csúcsán tapasztalható.

4. ábra: Ortomozai és digitális felszínrajz
(készítette: Takáts Mór Bendegúz és Bojtár Erzsébet)

4. GIS

A feltárás, valamint az utólagos feldolgozás során a régészeti jelenségek digitalizálására használt fájl típus a fő térinformatikai szoftverek (például a QGIS,¹¹ ArcGIS,¹² AutoCAD Map 3D¹³) által támogatott shapefile volt. A tavaszi szezonban gyűjtött adatok megjelenítésére, szerkesztésére és összesítésére is a QGIS 3-mat alkalmaztuk. A leggyakrabban kezelendő térbeli adatok¹⁴ közé tartozott minden mérőállomás és GNSS által bemért X, Y, Z koordinátával rendelkező mérőpont, az ásatási szelvények kitisztított felületeiről készített digitális magasságmodell (DEM), ortomozai és szintvonalas

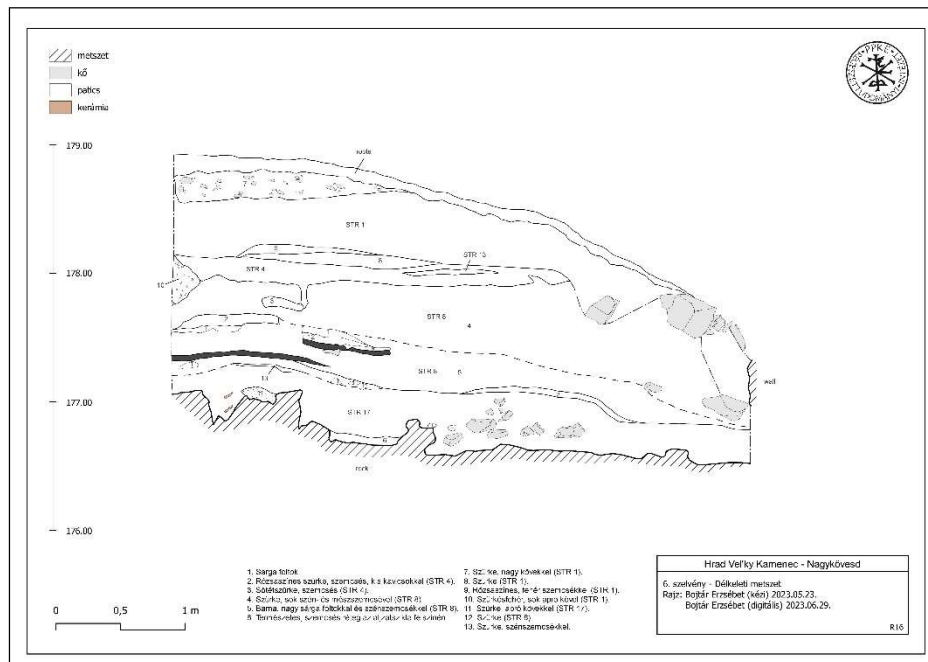
¹¹ Lásd <https://www.qgis.org/>.

¹² Lásd <https://www.arcgis.com/>.

¹³ Lásd <https://www.autodesk.com/hu/products/autocad/included-toolsets/autocad-map-3d>.

¹⁴ Ezekhez lásd Dell'Unto & Landeschi, 2022, 30.

shapefile, továbbá a szelvényfalakról generált, nagyfelbontású metszetek léptékhelyes kezelése, digitalizálása és kiértékelése (5. ábra).

5. ábra: Digitális metszetráaj (készítette: Bojtár Erzsébet)

A DEM-ek kiemelten fontosak voltak az ortomozaikokon megfigyelhető szintugrások értelmezésében, mivel a modell nélküli feldolgozást is segítették. Ez különösen hasznos lehet sírhelyek dokumentációjánál, ahol a finom felszíni eltérések alapján azonosíthatók a jelenségek — bár a nagykövesdi vár esetében ilyen típusú régészeti leletek nem kerültek elő.

5. Összefoglalás

A nagykövesdi vár ásatásának dokumentációja során alkalmazott korszerű technológiák a Régészettudományi Intézet és a Régészeti Térinformatikai Laboratórium nemzetközi projektjeiben szerzett tapasztalatokon (Takáts, 2019; Gering et al., 2017) alapulnak, illetve értékes gyakorlati útmutatót nyújtanak más, hasonló jellegű projektek számára. A fotogrammetria, a térinformatikai feldolgozás és a talajradar alkalmazása nem csupán hatékonyabbá tette az adatgyűjtést, hanem új szemléletet hozott a régészeti jelenségek értelmezésébe, jelentősen hozzájárulva a kutatás tudományos eredményeihez és gyakorlati megvalósításához.

Irodalomjegyzék

- Barszcz, M., Montusiewicz, J., Paśnikowska-Łukaszuk, M., & Sałamacha, A. (2021). Comparative Analysis of Digital Models of Objects of Cultural Heritage Obtained by the “3D SLS” and “SfM” Methods. *Applied Sciences*, 11(12), 5321. <https://doi.org/10.3390/app11125321>
- Conyers, L. B. (2023). *Ground-Penetrating Radar for Archaeology* (4th ed.). Rowman & Littlefield.
- Dell’Unto, N., & Landeschi, G. (2022). *Archaeological 3D GIS*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003034131>
- Doneus, M., Verhoeven, G., Fera, M., Briese, Ch., Kucera, M., & Neubauer, W. (2011). From Deposit to Point Cloud – A Study of Low-Cost Computer Vision Approaches for the Straightforward Documentation of Archaeological Excavations. *Geoinformatics*, (6), 81–88. <https://doi.org/10.14311/gi.6.11>
- Gering, A., Pecchioli, L., Dehner, M., & Takáts B. (2017). 3D Archaeological Field Recording in Ostia. *Kermes: Restauro, Conservazione e Tutela del Patrimonio Culturale*, 30(107), 26–32.
- Marín-Buzón, C., Pérez-Romero, A., López-Castro, J. L., Ben Jerbania, I., & Manzano-Agugliaro, F. (2021). Photogrammetry as a New Scientific Tool in Archaeology: Worldwide Research Trends. *Sustainability*, 13(9), 5319. <https://doi.org/10.3390/su13095319>
- Pérez Ramos, A., & Robleda Prieto, G. (2015). 3D Virtualization by Close Range Photogrammetry Indoor Gothic Church Apses. The Case Study of Church of San Francisco in Betanzos (La Coruña, Spain). *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 40(5/W4), 201–206. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-5-W4-201-2015>
- Takáts B. (2019). Applying the Most Recent Technologies in Archaeological and Architectural Documentation at Margat. In P. Edbury, D. Pringle & B. Major (szerk.), *Bridge of Civilizations: The Near East and Europe c. 1100–1300* (pp. 23–34). Archaeopress. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxrqq04h.6>
- Verhoeven, G., Doneus, M., Briese, Ch., & Vermeulen, F. (2012). Mapping by Matching: A Computer Vision-Based Approach to Fast and Accurate Georeferencing of Archaeological Aerial Photographs. *Journal of Archaeological Science*, 39(7), 2060–2070. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.02.022>

Kisebb balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler működése alatt

Ujvári Hedvig

PPKE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet, egyetemi docens

Smaller Ballet Performances at the Hungarian Royal Opera House during Gustav Mahler's Tenure.

Abstract: The scholarly examination of Gustav Mahler's tenure in Budapest (October 1888–March 1891) has primarily focused on his roles as artistic director and conductor as well as the compositional history of his *Symphony No. 1*. However, following the inauguration of the Hungarian Royal Opera House in 1884, the ballet repertoire, along with operas, was transferred from the National Theatre to the Hungarian Royal Opera House, warranting further investigation into this aspect of his directorship. This study aims to shed light on the reception history of two lesser-known ballets, *A négy kérő* (*The Four Suitors*) and *A párisi festők* (*The Parisian Painters*), which have so far remained on the periphery of academic discourse. The analysis relies exclusively on reports and reviews published in contemporary Hungarian and German-language press in Budapest.

Absztrakt

Gustav Mahler budapesti működésével (1888. október – 1891. március) kapcsolatban elsősorban zeneigazgatói és karmesteri tevékenysége, illetve az *I. szimfónia* keletkezéstörténete áll a kutatói érdeklődés középpontjában. A Magyar Királyi Operaház megnyitását követően, 1884-ben azonban az operák mellett a balettrepertoár is átkerült a Nemzeti Színházból a dalszínházba, így ezek vizsgálata szintén indokolt. Az alábbi tanulmány két kisebb, mindeddig a kutatás perifériájára szorult balett, *A négy kérő* és *A párisi festők* fogadtatástörténetének a bemutatására vállalkozik. Forrásként csupán a korabeli fővárosi magyar és német sajtó híradásaira lehetett támaszkodni.

I. A megkésett nemzeti táncjáték

A 19. században a magyar nemzeti táncjáték a nemzeti identitás és a függetlenségi törekvések fontos kulturális kifejeződése volt, bár a fejlődése sokáig késlekedett. Míg Erkel Ferenc már a század közepén megteremtette a magyar nemzeti opera alapjait, a balett és a táncjáték terén csak az 1830-as években kezdődtek bizonytalan próbálkozások, mint például Heinisch József *A haramiabanda* című „magyar pantomim”-ja. Ez a mű különböző zenei forrásokat ötvözött: a verbunkos és népzenei elemek mellett Beethoven hatása is érezhető volt benne. A szabadságharc bukása és az azt követő neoabszolutista időszak azonban jelentősen visszavetette a nemzeti törekvéseket, így a táncművészet terén is hosszú stagnálás következett. Az 1840-es és 1850-es évekből ugyan Doppler Ferenc *Ilka vagy a huszártoborzó*, valamint Aranyváry Emília *Toborzók* című alkotása említhető, de ezek nem hozták meg a kívánt áttörést. A magyar színpadi tánc évtizedekig csupán Erkel operáinak jeleneteiben kapott helyet (Vályi, 1956a; Kerényi, 1979; Major, 1987, 25; Ujvári, 2023b).

A fejlődés lehetősége a Magyar Királyi Operaház megépülésével érkezett el, amely méltó környezetet biztosított a magyar táncjáték számára (Gelencsér, 1984; Staud, 1984;

Tallián, 2001). Sztojanovits *Csárdás* című műve a nemzeti táncjáték egyik mérföldkövének számított (Ujvári, 2023b). A darab sikerét a különböző zenei és táncelemek harmonikus ötvözése biztosította: a verbunkos stilizáció, a reformkori dalok, az európai zenei hatások és a nemzetiségi táncok mellett az olasz koreográfiai megoldások is jelentős szerepet játszottak. Ez a gazdag, operettekre emlékeztető sokszínűség nagy közönségsikert eredményezett. Az 1891-ben bemutatott *Vióra* premierje már a magyar nemzeti táncművészet diadalának tekinthető, amelyet a *Pesti Hirlap* a magyar génusz győzelmeként ünnepelt. A nemzeti tematika, az autentikus néptáncbetétek és a magyar intendáns által támogatott előadás mind a korabeli magyar kultúra szimbolikus eseményévé emelték a bemutatót (Ujvári, 2023b).

A nemzeti táncjáték kialakulása és jelentősége a magyar társadalom történeti és kulturális folyamataiba ágyazódik. A 19. század polgárosodási törekvései, a nemzeti függetlenség visszaszerzésére tett kísérletek és azok kudarcai egyaránt hatással voltak a művészeti ágak fejlődésére. Miközben a magyar zeneművészet Liszt, Erkel, Bartók és Kodály révén nemzetközi szinten is kiemelkedett, a balett területén nem alakult ki hasonló ív. A magyar táncművészet nem tudta megtalálni saját autonóm identitását; a bécsi minták hatása alatt állt, miközben a nemzeti elemek csak ritkán jelentek meg. A 19. század végére azonban a nemzeti táncművészet iránti társadalmi igény egyre erősödött. A néprajzi gyűjtések és bemutatók, mint az 1896-os millenniumi kiállításon szervezett parasztfalu és táncprodukciók, szintén a nemzeti táncok kulturális fontosságát hangsúlyozták. Az Operaházban színre vitt két balett, a *Csárdás* és a *Vióra* már eredeti néptáncbetéteket is tartalmazott, amelyeket vidékről hozott táncosok adtak elő, hitelesítve a művek nemzeti jellegét (Körtvélyes, 1966, 34–35; Ujvári, 2023b).

A nemzeti táncjáték fejlődése számos kihívással nézett szembe. A szabadságharc bukása után a művészi törekvések visszaesése, a népies műzene stagnálása, valamint a budapesti Operaház belső konfliktusai és olasz gyökerű balettmesterei mind akadályozták a magyar színpadi táncművészet megerősödését. A kiegyezést követően a magyar társas- és báli táncok, mint a palotás, a körmagyar és a csárdás, fokozatosan veszítettek a jelentőségükből. Mindezek ellenére az 1890-es években bemutatott nemzeti balettek, köztük a *Csárdás*, a *Vióra* és a *Dárius kincse*, a szerény lehetőségek közepe is fontos állomást jelentettek a magyar táncjáték megújulásában (Maác, 1992, 11; Ujvári, 2023b).

A 19. század végére a magyar nemzeti táncjáték a nemzeti identitás és a kulturális önállóság szimbólumává vált. Bár fejlődése számos akadályba ütközött, a műfaj jelentősége abban áll, hogy a magyar zene és tánc nemzeti karakterét őrizte meg és mutatta be a közönségnek, ezzel hozzájárulva a nemzeti kultúra megerősödéséhez (Gelencsér, 1984, 153–154).

Az alábbiakban a balettrepertoár, illetve a balettbemutatók táblázatos áttekintése olvasható:

Balett címe	Budapesti bemutató	Bécsi bemutató
	Nemzeti Színház ¹	
<i>Coppélia</i>	1877	1876
<i>Naila</i>	1880	1878
<i>Rococo</i>	1880	1876
<i>Satanella</i>	1882	1870
<i>Renaissance</i>	1883	1879
	Magyar Királyi Operaház	
<i>Bécsi keringő</i> ²	1885	1885
<i>Excelsior</i> ³	1887	1885
<i>(Neversi Mária)</i>	(1888) ⁴	

1. táblázat: A balettrepertoár Gustav Mahler előtt és alatt

Alkotók ⁵	Cím	Bemutató és/vagy új produkció az Operaházban
Corradi, Casimiro Smeraldi, Cézár	<i>A négy kérő</i>	1888. november 22.
Bayer, Josef Haßreiter, Joseph L: Haßreiter és Gaul, Franz	<i>A babatündér</i> ⁶	1888. december 13. (Bécs: 1888. október. 4. – 1944)
Sztojanovits Jenő és Steiger Lajos Mazzantini, Lajos ⁷	<i>Új Rómeó</i>	1889. április 16.
Strebinger, Matthias Mazzantini	<i>A párisi festők</i>	1889. október 20. (Bécs: 1858)
Bayer, Josef Haßreiter / Mazzantini L: Haßreiter és Gaul	<i>Nap és föld</i>	1889. december 21. (Bécs: 1889. november 19. – 1927)
Schmidt, Hermann Mazzantini (előtte: Campilli, Frigyes)	<i>Robert és Bertram</i>	1890. január 26. (Bécs: 1869 előtt)
Sztojanovits Jenő Mazzantini L: Mazzantini és Záray Samu	<i>Csárdás</i>	1890. december 7.
Szabados, Károly Mazzantini	<i>Vióra</i>	1891. március 14.

2. táblázat: Balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler működése alatt

¹ Vályi, 1956b; Ujvári, 2024a.

² Ujvári, 2023a.

³ Ujvári, 2023c.

⁴ Egyszer volt műsoron.

⁵ Noha a tánc világában a műveket a koreográfus(ok) alapján jegyzik, a korabeli bírálatok zeneszerző-centrikusak, ezért a tanulmány a kevésbé megszokott zeneszerző-koreográfus sorrendet követi, a librettista pedig csak akkor van külön (L) feltüntetve, ha nem azonos a koreográfussal.

⁶ Ujvári, 2024b.

⁷ A hazánkban huzamosabb ideig dolgozó külföldi táncművészek neve gyakran magyarosított formában szerepelt a színlapokon, illetve az újságok híradásaiban, így a Mazzantini Lajos/Luigi ugyanúgy előfordul, ahogy például a Smeraldi Cézár/Cesare vagy Campilli Frigyes/Federico is.

2. A négy kérő

Antalik Károly (1889), a *Pesti Hirlap* referense⁸ szerint a Magyar Királyi Operaházban az elmúlt években tapasztalt viszontagságok Beniczky Ferenc intendánsi kinevezésével,⁹ racionális gazdálkodásával, a leépítésekkel, az átszervezett ügyvitellel (két színház adminisztrációját egyesítette) szinte köddé váltak, és minden a helyére került. Az adminisztráció vezetőjeként nem akart belefolyni a művészeti kérdésekbe; erre a feladatra hosszas keresés, majd sok potenciális jelölt visszalépését követően megtalálta Gustav Mahlert (Gedeon & Máthé, 1965; Roman, 2010; La Grange, 2020). Meglátása szerint Mahlerben ott volt a munkája iránti lelkesedés, a határtalan munkakedv, a fáradhatatlan letterő, a töretlen akaraterő, s mindehhez kellő céltudatosság is társult. Néha ugyan túlságosan heves; „kíméletlen erélye talán sérteni fogja néha a személyeket, de hasznára lesz az ügynek. Sőt hasznára vált már is” (Antalik, 1889, 5). Érkezésekor a programját három szóban foglalta össze: munka, munka, munka, s így is állt neki a ház művészeti vezetésének:

„Az operaház szinpadai helyiségeiben szokatlan sürgés-forgás támadt. Énekesek és énekesnők, akik azelőtt heteken át sem néztek a színház felé, mert soha sem volt dolguk, egyszerre 2-3 szerepet kaptak kiosztva; a színház előcsarnokában levő nagy fekete tábla, melyre a próbákat szokták kiírni, egyszerre kicsi lett a sok följegyzés számára; a szinpad, a próbatermek, az igazgatói szoba, az egész ház kora reggeltől késő estig visszhangzik az énektől. És ez így megy minden nap, a vasár- és ünnepnapot sem véve ki.” (Antalik, 1889, 5)

Az eredmény két hónap után önmagáért beszélt: három opera- és két balettbemutatót tartottak (*Gyöngyhalászok; Mari, az ezred lánya; A granadai éji szállás; A négy kérő; A babatündér*). A balettet illetően a referens nem rejtette véka alá, hogy a helyzet sajnálatos, amiért egyértelműen a balettmestert nevezte meg felelősként:

„[...] nem fojthatjuk el sajnálkozásunkat ballétünk hanyatlása fölött. Nem a személyzet létszámának apadását értjük, hanem azt a fegyelmezetlenséget, azt a pongyolaságot, mely a ballétnél egy idő óta uralkodik és mely néha a legbotrányosabb ide-oda ugrádozásban nyilvánul. Nézze csak végig valaki például a »Bécsi keringő« mostani előadását és hasonlítsa össze a két év előttivel: látni fogja az óriási különbséget a kettő közt. Úgy látszik, a balettmesterben van a hiba. Talán itt is üdvös volna a személyváltás.” (Antalik, 1889, 5–6)

Az *Excelsior* hazai premierjét (1887) követően (Ujvári, 2023c) egy kisebb, csekély érdeklődést kiváltó balett, *A négy kérő* került színpadra.¹⁰ A magyarországi bemutatója 1888. november 22-én volt; két hét alatt ötször adták, majd a hatodik alkalom (1889. február 22.)

⁸ A korabeli zenekritikusokhoz lásd Ujvári, 2022.

⁹ Beniczky Ferenc (1833–1905): főispán, országgyűlési képviselő, belügyi államtitkár, 1888-tól az állami színházak kormánybiztosa, majd 1889-től 1891. február 1-jéig intendánsa.

¹⁰ A 19. század elején Potsdamban játszottak már azonos című darabot: „Die vier Freier, Divertissement vom Königl. Balletmeister Telle” (Winkler 1819, 217).

után le is vették a műsorról (OperaDigitár). A zenéjét Casimiro Corradi¹¹ (Corradi Kázmér) szerezte, a koreográfiát pedig Smeraldi¹² készítette. A darab cselekménye nagyon egyszerű: négy kérő, egy francia, egy spanyol, egy cseh és egy magyar verseng a szép Leontine kezéért, akik közül ő a magyar udvarlót választja. A balett Kreutzer *A granadai éji szállás* című, Bécsben már 1834-ben játszott operájával együtt került színre (1. ábra).

1. ábra: A Vár-színház¹³ 1888. december 7-i műsora *A granadai éji szállással* és *A négy kérővel*
(forrás: *Fővárosi Lapok*, 1888. december 7., 2489)

Míg a hazai kritika az operát fajsúlyának megfelelően kezelte, a táncjátékról, illetve annak szerzőjéről szinte lekezelően írt:

„Az opera után »A négy kérő« című ballet járta, valami Corradi [!] Kázmértől. Báli kaland, jobban mondva egy német, egy hollandi és egy spanyol kérő kikoszarozása egy délceg magyar ifjúért. Banális zenére ugrál az álarcos, jelmezes csoport. De

¹¹ Casimiro Corradi (1834–1905): olasz hegedűművész, karmester. 1886–1887-ben (pontosan december 26-ától február 28-áig) az úgynevezett Carneval Stagione keretében a genovai Theater Carlo Felice-ben balett-karmesterként működött; Manzotti *Sieba* című balettjét dirigálta (n.n., 1887, 259, Genua, 8 Dec.). 1889-ben Genovában, az akkor alakult városi zenekar, a hatvantagú Banda *municipale* karmestereként tevékenykedett, előtte pedig Sestri Ponentében látott el hasonló feladatot (n.n., 1889f, 867, Genua, 24. September; lásd továbbá: <http://www.filarmonicasesestre.com/ENG/storia.php>).

¹² Cesare Smeraldi (1845/6–1924) 1886-ban került a Magyar Királyi Operaházba; Campilli Frigyes mellé szerződötték táncosként és balettmesteri pozícióba.

¹³ A budai Várszínház 1886-tól a közös intendatúra révén a Nemzeti Színház és az Operaház játszóhelyeként szolgált.

kedvünk telhetett Müller Katalin^[14] kisasszony kecses pas-jaiban és ropogós magyar csárdásában, melyet Zsuzsanics Emilia^[15] kisasszonynyal járt az Allaga¹⁶ zenéjére. Meg is ismételtették. Bravourral táncolta Smeraldi balletmesterrel a hollandi kettőst is. A balletecskét hevenyészve vették elő. A nagy számú, közönségnek tetszett ez is.” (szk, 1888, 2380)

A *Nemzet* ítése is jelentéktelennek értékelte a darabot:

„Ez igen simpla egy mű. Zenéje igénytelen; drámai tartalma pedig még annál is kevesebb. De hiszen nem is praetendálja a tartalmat, hiszen a színlapon is csak úgy van adva, mint »táncgyeveg«. Ez egyvelegben egész különleges szépen tánczolt Müller Katalin kisasszony, kit a négy kérő ostromol. Entrée-ját kellő bravourral járta; két character-tánczában pedig jelentékeny hatást tett. A kérők: Zsuzsanics (magyar), Smeraldi (hollandi?), Kürthy^[17] (spanyol) és Pini^[18] (francia), szintén tetszésben részesültek.” (n.n., 1888c)

A *Pester Lloyd* csupán néhány sort szánt a táncműnek *A granadai éji szállással* foglalkozó írása végén. A cselekmény egymondatos ismertetőjét követően annyit jegyez meg, hogy a *divertissement*¹⁹ zenéjét „Corradi kevésbé találóan állította össze” (Beer, 1888).²⁰ A hölgynek hét *divertissement*-t kellett táncolnia, amelyek lényegében akadályokat jelentettek, de a szívet végül a hetedik, magyar jelölt nyeri el.

Herzfeld Viktor (1888, 1) a kispolgárság által olvasott *Neues Pester Journal*ban hasonlóképp látta: az olasz eredetű balett szép kiállítású, tetszetősen vitték színre (2. ábra), és legnagyobb erénye, hogy rövid. Cselekménye rendkívül egyszerű: a négy udvarló közül a fiatal özvegy kezét a délceg magyar huszár nyeri el, majd egy fürge csárdással pecsételik meg a két szív egymásra találását. A közönség az igénytelen újdonságban nem lelte nagy örömét.

A *Budapester Tagblatt* szakírója, vélhetően Steiger Lajos,²¹ direkt módon fogalmazott: noha a darabot Bécsben többször adták, nálunk mérsékelt fogadtatásban volt része. Zenéje „szintiszta cirkuszi zene”, és a táncok sem mutattak túlzott eredetiséget.

¹⁴ Müller Katica (1860–1929) a Nemzeti Színház, majd a Magyar Királyi Operaház (továbbiakban csak Operaház) primabalerinája volt 1879 és 1897 között, utána tánctanárnőként dolgozott.

¹⁵ Zsuzsanics Emilia (1859–1906): magántáncosnő, a Nemzeti színház, majd az Operaház tagja 1874 és 1900 között. A *négy kérő*ben férfi szerepet, Bercsényit, a katonatisztet alakította.

¹⁶ Allaga Géza (1841–1913): gordonkaművész, cimbalomtanár, zeneszerző. 1884 és 1898 között az Operaház első gordonkása volt.

¹⁷ Kürthy Anna (? – 1934 után) az Operaház tánckarának tagja 1867 és 1894 között.

¹⁸ Enrico Pini/Pini Henrik (1844–1916): magántáncos, az Operaház tagja 1880 és 1916 között.

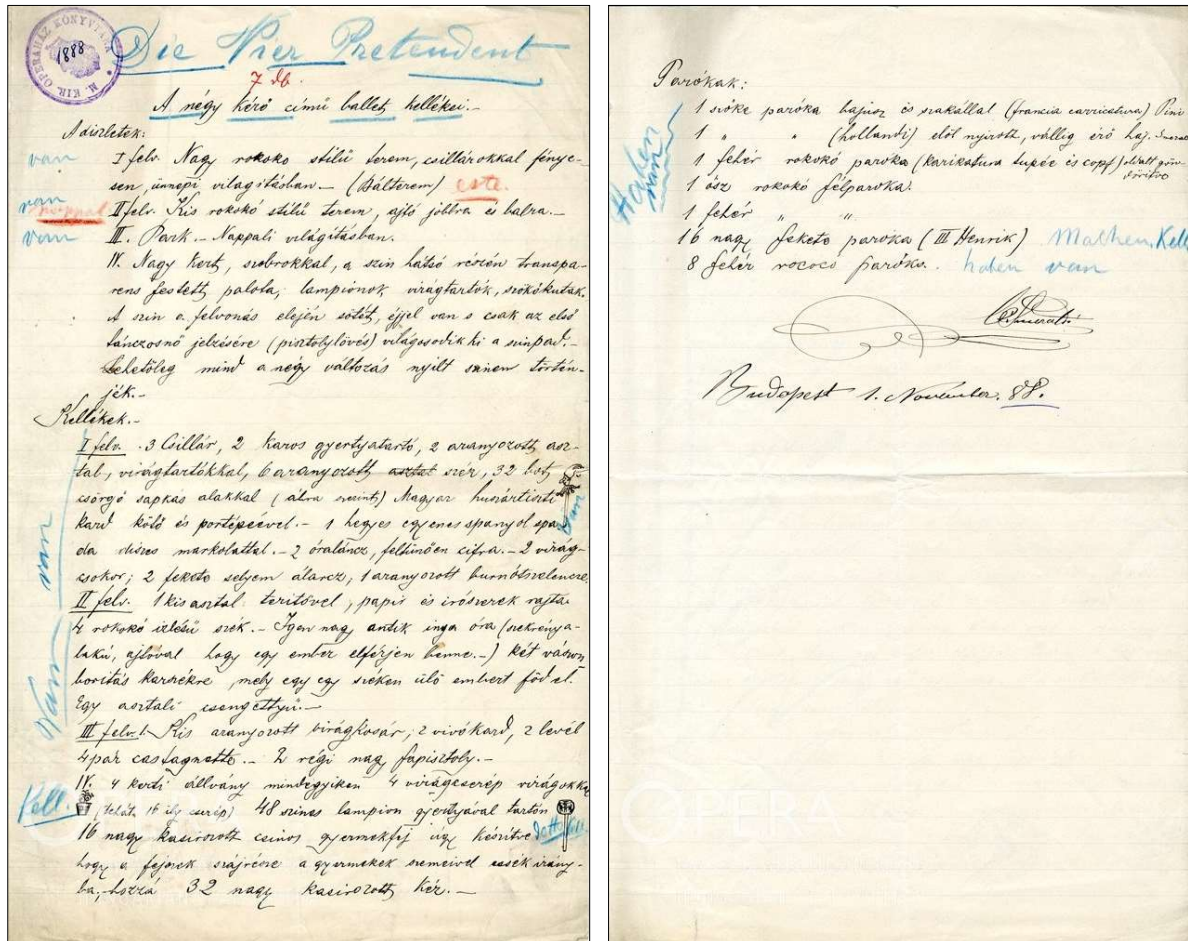
¹⁹ A *divertissement* szórakoztató táncbetét; egy nagyobb balett vagy opera része; jellemzője, hogy nincs önálló cselekménye.

²⁰ A tanulmányban közölt fordítások tőlem (U. H.) származnak.

²¹ Steiger Lajos (1862–1901) nemcsak zenei szakíróként, a *Budapester Tagblatt* zenekritikusaként volt ismert, hanem zeneszerzőként, ügyvédként, valamint a pesti zsidó hitközség helyettes titkáráként is tevékenykedett.

A legnagyobb sikert Müller és Zsuzsanits kettőse aratta, akik egy Allaga-féle csárdást jártak, melynek hangszerelése Szabados Károlyt²² dicsérte (n.n., 1888a).

Más laptárs szerint sem hozott nagy áttörést a balett; a zenéje közönséges; nem keltette fel az érdeklődést, viszont a díszletek és jelmezek elnyerték a közönség tetszését (2. ábra). A szereplők közül leginkább Müller Katica brillírozott, aki remekül meg tudta mutatni virtuóz táncteknikáját (n.n., 1888b).

2. ábra: A négy kéro kelléklisztája

(forrás: OperaDigitár, <https://digitar.opera.hu/alkotas/a-negy-keró/9456/>)

3. A párisi festők

3.1. Bécsben

A budapesti dalszínházban alig három hét múlva vitték színre *A babatündért*, majd 1889 áprilisában következett a Sztojanovits Jenő és Steiger Lajos zenéjére Mazzantini²³ által koreografált *Új Rómeó* (Ujvári, 2023b; Ujvári, 2024b). Fél év múlva, 1889. október 20-án

²² Szabados Károly (1860–1892): zongoraművész, zeneszerző, a *Vióra* című balett szerzője. Részletesen lásd Ujvári 2023b.

²³ Mazzantini Lajos (Róma, 1857 – Budapest, 1921): olasz származású táncos, koreográfus és balettmester; Bécsből került Budapestre.

volt a két képből álló táncegyveleg, *A párisi festők* premierje. A balett bécsi eredetére a budapesti bemutatóval kapcsolatban Beer Ágost (1889) utal: valójában egy régebbi szerzemény, a Strebinger jegyezte,²⁴ a császárvárosban három évtizeddel korábban színpadra vitt *Abenteuer eines Pariser Malers*²⁵ kivonata.

Az 1858-ban közölt bécsi recenziók szerint a darabot nagy sikerrel játszották, ugyanakkor a lapok zenei referensei a balett hiányosságait, elsősorban a cselekmény-nélküliségét rótták fel a szerzőnek. A *Fremden-Blatt* kritikusa a művet a kortárs viszonyok között értelmezte, ám nézetei szerint a műfaj megrekedni látszott, a koreográfia pedig, az énekművészethez hasonlóan, az utóbbi években visszafejlődött. A mitológia és a mesevilág a szilfidekkel és nimfákkal, a keleti pasákkal és odaliszkekkel, illetve Satanella és Uriella, a csábító ördöglányok már a legkevésbé sem voltak képesek felcsigázni a közönség érdeklődését. A Fanny Elßler által megformált Gizella vagy a Taglioni-féle Sylphide az évtized közepére már mítosszá nőtte ki magát,²⁶ a tánckedvelők számára a modern táncművészet egyetlen fokmérőjének az érzékek izgatása bizonyult. Ebből a szempontból nézve Borri²⁷ alkotása mestermunkának tekinthető (n.n., 1858d). Mivel a nemzeti táncokat az udvari színpadon elsősorban Golinelli²⁸ szinte unalomig kifacsarta, utódainak ezen a téren már nem sok lehetősége maradt. Borri például a párizsi kánkánhoz nyúlt, amely talán a leginkább találkozott a kor ízlésével. Ehhez hozzáadott még néhány jól sikerült jelenetet a párizsi életből, szereplőként diákokat és grizetteket, s máris eleget tett a kor nem túl magas művészi követelményeinek (n.n., 1858d).

A sovány cselekmény egy álarcosbál, egy festő műterme, egy különös éjszaka és egy divatüzlet körül mozog, ami még kiegészül egy teljesen felesleges párbajjal. A siker további kellékei a szereplők, azaz egy kedves, bájos balerina, egy bravúros férfi táncos és két jó humorú komikus. A csoportozatok is egész ízlésesek — véli a recenzens —, viszont a harmadik felvonásban a *ballabile*²⁹ a kötelező krinolinokkal és a kánkánnal feledhető lenne. A második felvonásban az álarcosbál meglepően jó volt. A nagy *pas de deux*³⁰ azonban a férfi táncos jellegtelensége miatt egy *pas de seulre*³¹ zsugorodott össze,

²⁴ Matthias Strebinger (1807–1874): osztrák hegedűs és zeneszerző.

²⁵ Teljes címe: *Karnevals-Abenteuer in Paris. Komisches Ballet in drei Akten*; szerző: Pasquale Borri; zene: [Matthias] Strebinger (Wien, 1880). Bécsi ősbemutató: 1858. október 8. Libretto: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00059443?page=,1>. A darabot 1881-ig játszották Bécsben (kivéve 1877-ben), és az Udvari Színházba is átkerült. 1884-től új betanulásban adták, majd 1885-ben lekerült a műsorról.

²⁶ A bécsi Fanny Elßler (1810–1884) és az olasz–svéd származású Marie Taglioni (1804–1884) koruk leghíresebb balerinái voltak.

²⁷ Pasquale Borri (1820–1884): olasz táncos, balettmester, koreográfus és librettista.

²⁸ Giovanni Golinelli (Bologna, 1809 – Braunschweig, 1884) 1836 és 1859 között a Bécsi Udvari Operában táncosként és rendezőként egyaránt tevékenykedett.

²⁹ Csoportos táncjelenet.

³⁰ Kétszemélyes tánc.

³¹ Egyéni tánc (szóló).

így a primabalerina meg tudta villantani minden művészi képességét, amit a közönség is hangos tetszésnyilvánítással jutalmazott (n.n., 1858d).

A publikum nagyon jól fogadta a vidám darabot. A színes, nyüzsgő párizsi élet ábrázolása jól sikerült; főleg az első két felvonás nyújtott sok látnivalót. A balett kiállítása is pazar volt: a jelmezek változatosak és festői szépségűek voltak. A díszlet Joachimowitz és Brioschi munkáját (3. ábra) dicsérte.³² Strebinger könnyed muzikája teljesen megfelelt a balettzenével szemben támasztott elvárásoknak (n.n., 1858d).

A *Morgen-Post* ugyan ennél rövidebben, de szinte ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg. Művészek, grizettek, divatárúüzlet, eladónők, operabál és vad táncokba torkolló pezsgőmámor — ebből állt az egész balett. Amit cselekmény alatt értünk, azt hiába keressük benne; még értelmetlen cselekményt sem tartalmaz — vélte a recenzens: „balettkomponistáink végre belátták és feladták, hogy olyasmivel kínlódjanak, amit soha nem tudnak megvalósítani, de élet van benne, pezsgő, sodró, féktelen élet. Időnként már nagyon, sőt túlságosan féktelen.” Nevezetesen az első felvonás, amely a párizsi diákok, művészek és grizettek életét „már majdnem valóság-hű természetességében rajzolja meg”. Ez, valamint az ezt követő felvonás színes és gyakran egészen eredeti szóló-, illetve csoporttáncokban bővelkedett (n.n., 1858e).

Az *Ost-Deutsche Post* is hasonlóan írt. A darab sikere arra engedett következtetni, hogy a szerzője, Borri „ezzel a jól sikerült dobással a nagy művészetreformátorok sorába lépett” (n.n., 1858b). Ennek azonban ellentmondott, hogy a darab tartalma nem haladta meg a modern balett szintjét — vélte a recenzens. A lelkes fogadtatás a szép, karakteres, eredeti s olykor egészen meglepő táncoknak, továbbá a tetszetős kiállításnak, és nem utolsósorban a remek előadásnak szólt. A lap ítése a témát néhány nap múlva ismét felhozta, a véleményét pedig röviden a tárcarovatban is megismételte. E szerint ahogy a háborúhoz három dolog (pénz, pénz, pénz) kell, úgy a modern baletthez is három tényező szükséges: tánc, tánc, tánc, valamint az első *quadrille*-ban „egy helyes pofika”. A cselekmény csupán egy szükséges rossz, ami mellőzhető, továbbá a mimika és az elegancia is „a lábujjhegyek ereje és rugalmassága” mögé soroltatott (n.n., 1858c).

A *Wiener Zeitung* ugyanezt írta. Noha a balett nagy tetszést aratott, a fényes siker sem zeneileg, sem a tánc tekintetében nem egy remekműnek szólt, mivel a darab híján volt az értelmes cselekménynek és újszerű zenei gondolatoknak. A hatást sokkal inkább a vidám és jókedvet árasztó táncoknak lehetett köszönni, ami a szerző érdeme, de az előadásuk talán még pajkosabbra sikeredett, mint ahogy ezt elvárta volna. A darab kiállítása nagyon díszes volt (n.n., 1858a) (3. és 4. ábra).

³² A lengyel–ukrán származású Joachimovich, valójában Theodor Jachimowicz (1800–1889), és Carlo Brioschi (Milánó, 1826 – Bécs, 1895) a császárváros legismertebb színházi festői voltak.

3. ábra: Carlo Brioschi színpadképe Bécsben, 1858-ból
(forrás: Theatermuseum, Wien, www.theatermuseum.at/de/object/962389/)

4. ábra: Bécsi színpadkép 1870-ből, Paul Gropius munkája
(forrás: Theatermuseum, Wien, www.theatermuseum.at/de/object/898555/)

3.2. Budapest

Ilyen előzmények után mutatták be Budapesten az 1889/90-es évadban Mazzantini *A párisi festők* című, két képből álló táncegyvelegét (n. n., 1889e; n.n., 1889j; n.n., 1889l). A darab újdonsága abban állt, hogy az első képben a balettkar (és maga Mazzantini) kánkánt járt. E szilaj tánc megjelenése az Operaház színpadán nem volt megszokott, így a nézőkből vegyes érzelmeket váltott ki, ugyanakkor fokozta a darab iránti érdeklődést.

A sajtóhírek szerint az új *divertissement* eredetéről annyit lehetett tudni, hogy „egy néhai bécsi balletmester zenei hagyatékából” került elő (n.n., 1889k), és vélhetően Matthias Strebing a szerző (OperaDigitár). A színlap nem nevezi új szerzeménynek, csak annyit jelez, hogy az újdonságot Mazzantini állította össze. A recenzens szerint

amelyben — a tánckar mellett — maga is részt vett, s így lehetősége nyílt „kiváló készültségét, meglepő ruganyosságát, leleményességét és sokoldalú ügyességét bemutatni”. A zajos tapsból kijutott Müller Katicának is (n.n., 1889c; n.n., 1889d).

A második kép egy álarcosbálba vezet; a szereplők (5. ábra) az előbbi társaság. Több tánc is színre kerül: keringő, mazurka, spanyol tánc és a bohóc tánca; az utóbbiban ismét Mazzantini remekelt.

A *Pester Lloyd* szakírója, Beer Ágost (1889) szerint noha a színlap *divertissement*-ként hirdette a darabot, a néző mégis elvárt valamiféle cselekményt vagy legalább egy vezérgondolatot, amelyet „az elkényeztetett kultúrember manapság már egy balettől is megkövetel”. Az első kép nem volt annyira rossz, szinte expozícióként hatott, azonban ez nem folytatódott a második képben — vélte. A helyszín egy párizsi festőműhely, ahol fiatal, vidám művészek dolgoznak szorgosan az állványaik előtt; modellt álló lányokat festenek meg. Megjelenik a normandiai nagybirtokos, Dumont úr is ártatlan vidéki lányával, akiről portrét szeretne festetni. A gyors festészet nem ismer határokat: a portré megvan egy perc alatt, a gazdag papa pedig örömmel fizet. A festők jókedvüket egy kánkánban élik ki.

Mazzantini és Müller a virtuóz előtáncosok; a közönség felől a hatás nem is maradt el. Mazzantini igazi párizsi hévvel táncolt, ami nagyon látványos volt, ugyanakkor adódott a kérdés, hogy „az ilyen erősen borsozott realizmus számára valóban a Királyi Opera színpada a legmegfelelőbb hely”-e. Ezt követően a második kép nem állt az elsővel semmilyen összefüggésben: egy álarcosbál elevenedett meg, amely szinte kínálta a lehetőséget a különböző nemzeti táncokhoz (keringő, mazurka, tarantella stb.). A kritikus szerint a kép egy sablonszerű tucat-*divertissement* volt, amit a tánckar precízen kivitelezett. A balettmuzsikáról lakonikusan csak annyit jegyzett meg: „A zenéjéről is írni kellene, ha lenne mit”.

Más szakíró (n.n., 1889i) is osztotta ezt a véleményt: a balett zenéjét nem érezte szórakoztatónak; „maga a megtestesült trivialisitás”. Ezt ellensúlyozták a Mazzantini által nagyon hatásosan koreografált táncok, melyek közül a nagy lendülettel előadott kánkán, illetve a második képben a keringő, a mazurka, a tarantella, valamint a záró galopp aratott sikert. Mazzantini és Müller produkcióját értékelte a közönség.

A cselekménynélküliséget emelte ki a *Neues Pester Journal* kritikusa is (n.n., 1889h), aki szerint Mazzantini balettje, zenéje ismeretlen eredetű, illetve a darabnak nincs tartalma. A szerző egy egyszerű recept alapján dolgozott: adott egy tetszőleges címet, és azt eltáncoltatta a balettegyüttessel. Az ugyanis nem járja, hogy bájos grizettek megszállnak egy festő műtermet, majd ott egy kánkánt adnak elő, s ezt egy sor keringő, mazurka, spanyol, olasz és francia tánc követi, ráadásul más helyen és másik jelenetben — kifogásolta a recenzens. Cselekmény híján maradt a céltalan báj mint táncművészet, a frivol kánkán, Mazzantini mesterien kivitelezett ugrógyakorlatai, amit a közönség nagy tapsal jutalmazott, „de sem festői, sem architektonikus, sem plasztikus téren nem

hozott újat a táncművészetben” (n.n., 1889h). A jelmezek nem voltak látványosak; az evolúciók és a csoportozatok a lehető legegyszerűbbek voltak.

Egy ennél jóval megengedőbb és optimistább vélemény (n.n., 1889g) szerint a balett nagyon sekély cselekmény mellett számtalan vonzó táncot vonultatott fel. A koreográfia modern irányba mozdult el; főleg a jól kivitelezett kánkán mutatott „naturalista allűröket”, amelyek elnyerték a közönség tetszését. A második képben az álarcosbálban számtalan nemzet tánca jelent meg, melyekben Müller és Mazzantini megvillanhatta kiváló tánctudását. A recenzens prognózisa — miszerint a balett valószínűleg hosszabb ideig tud majd műsoron maradni — nem igazolódott be.

4. Összefoglalás

Mahler mint a Magyar Királyi Operaház művészeti vezetője elsődleges feladatának az operajátszást tekintette; az operarepertoár alakításában volt érdekelt; a színpadi tánc alakulása kevésbé foglalkoztatta. Gedeon és Máthé (1965, 182) diszkrét magyarázata szerint „úgy Beniczky, mint Mahler erkölcsi szemléletétől távol állott a balett, amelyet akkoriban – napjainktól eltérőleg – nemcsak táncművészeti szempontból tartottak érdekesnek”, de a pénzügyi aspektusokra is tekintettel kellett lenni: mivel a balettek valóságos közönségmágnesként funkcionáltak, kedvező hatással voltak a bevételre. Nem utolsósorban annak az elvárásnak is meg kellett felelni, hogy a hazai szerzők művét szintén műsorra tűzze a dalszínház vezetése. A nemzeti táncjáték létrejöttében azonban az előzmények korántsem voltak annyira ideálisak, mint a már létező nemzeti dráma vagy opera esetében.

Noha a Magyar Királyi Operaház 1884-ben nyitotta meg a kapuit, a Nemzeti Színházban mintegy két évtizednyi csend után, az 1870-es években ismét megjelentek az egész estés balettek, melyek közül több átkerült a dalszínház repertoárjába, például a *Coppélia*, a *Naila*, valamint a kisebb táncművek közül a *Rococo*, a *Satanella* és a *Renaissance*. Az újonnan megnyílt Operaházban az első balettpremier a Josef Bayer zenéjére összeállított *divertissement*, a *Bécsi keringő* volt 1886-ban, amelyet egy évvel később az Európa-szerte hódító, revüszerű produkció, az *Excelsior* követett.

Gustav Mahler budapesti működése során is egymást érték a bemutatók; a dalszínház élén eltöltött két és fél év alatt négy balettpremierre és több felújításra került sor. Ezek között voltak kisebb művek, mint *A négy kérő* vagy *A párisi festők*, de a három évtizeddel korábban bemutatott *Robert és Bertram* is újra a repertoár részét képezte (ha nem is a teljes mű). Bécsi közvetítéssel került Budapestre a nagy sikerű *A babatündér*, valamint a *Nap és föld*. Mahler budapesti éveiben jelentek meg a nagyon várt magyar szerzőségű és/vagy tematikájú balettbemutatók is az Operaházban, az *Új Rómeó*, valamint a *Csárdás*. Ugyanakkor a sajtó által éveken át sürgetett *Vióra* bemutatója nem Mahler érdeme, hanem az már Zichy Gézához köthető; a premier egybeesett Mahler távozásával.

Irodalomjegyzék

- Antalík K. (1889). A magyar kir. opera. (Egy kis visszatekintés és egy pillantás a jövőbe). Pesti Hirlap, 11(1), január 1., 3–6.
- B[eer], A. (1888). Königliches Opernhaus. Pester Lloyd, 35(324), november 23., [7].
- B[eer], A. (1889). Königliches Opernhaus. Pester Lloyd, 36(290), október 21., [3].
- Gedeon T. & Máthé M. (1965). Gustav Mahler. Zeneműkiadó.
- Gelencsér Á. (1984). Balettművészet az Operaházban. In Staud G. (szerk.), A Budapesti Operaház 100 éve (pp. 151–164). Zeneműkiadó.
- [Herzfe]ld, V. (1888). Das Nachtlager in Granada. Neues Pester Journal, (17), november 23., 1.
- Kerényi F. (1979). A reformkori magyar táncjátékról. In Dienes G. & Pesovár E. (szerk.), Tánc tudományi Tanulmányok, 1978–1979 (pp. 123–143). Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata.
- Körtvélyes G. (1966). Balett és néptánc. Muzsika, 9(2), 34–35.
- La Grange, H.-L. de, & Werner, S. (szerk.). (2020). Gustav Mahler: The Arduous Road to Vienna (1860–1897). Brepols.
- Maác L. (1992). Rendszerváltások a magyar tánc kultúrában. In Maác L. (szerk.), Tánc tudományi Tanulmányok, 1990–91 (pp. 7–25). Magyar Táncművészek Szövetsége.
- Major R. (1987). Romantika és nemzeti tánc történet (1833–1848). In Fuchs L. & Pesovár E. (szerk.), Tánc tudományi Tanulmányok, 1986–1987 (pp. 25–45). Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata.
- [n.n.] (1858a). [c.n.] Wiener Zeitung, október 10., 3841.
- [n.n.] (1858b). Ein neues komisches Ballet. Ost-Deutsche Post, 10(232), október 9., [3].
- [n.n.] (1858c). Feuilleton. Ost-Deutsche Post, 10(236), október 14., [1–2].
- [n.n.] (1858d). K. k. Hofoperntheater. Fremden-Blatt, 12(232), október 9., [4–5].
- [n.n.] (1858e). K. k. Hofoperntheater. Morgen-Post, 8(278), október 9., [2].
- [n.n.] (1887). Dur und Moll. Signale für die musikalische Welt, 45(17), 259–264.
- [n.n.] (1888a). „Das Nachtlager in Granada”. Budapesti Tagblatt, november 23., 5.
- [n.n.] (1888b). Kön. ung. Opernhaus. Neues Politisches Volksblatt, november 23., 6.
- [n.n.] (1888c). Magyar kir. operaház. Nemzet, november 22., [3].
- [n.n.] (1889a). „A párisi festők.” Budapesti Hirlap, 9(290), október 21., 2.
- [n.n.] (1889b). „A párisi festők.” Ország-Világ, 10(44), október 26., 707.
- [n.n.] (1889c). Az operában. Pesti Hirlap, 11(290), október 21., 3.
- [n.n.] (1889d). Az operaházban. Fővárosi Lapok, 26(289), október 21., 2144.
- [n.n.] (1889e). Az opera-színházról. Pesti Napló, 40(278), október 9., [2].
- [n.n.] (1889f). Dur und Moll. Signale für die musikalische Welt, 47(55), 867–870.
- [n.n.] (1889g). Kön. ung. Opernhaus. Neues Politisches Volksblatt, október 21., 6.
- [n.n.] (1889h). Königliche Oper. Neues Pester Journal, 1889. október 21., 3.
- [n.n.] (1889i). Königliches Opernhaus. Budapesti Tagblatt, október 21., [5].
- [n.n.] (1889j). Opera. Budapesti Hirlap, 9(288), október 19., 3.

- [n.n.] (1889k). Operaház. Fővárosi Lapok, 26(287), október 19., 2129.
- [n.n.] (1889l). Ujdonságok az operában. Pesti Hirlap, 11(288), október 19., 6.
- OperaDigitár. <https://digital.opera.hu/>
- Roman, Z. (2010). Mahler és Magyarország. Geopen.
- Staud G. (1984). Előzmények. In Staud G. (szerk.), A Budapesti Operaház 100 éve (pp. 8–59). Zeneműkiadó.
- szk (1888). „A granadai éji szállás”: Kreutzer K. dalműve. Fővárosi Lapok, 25(324), november 23., 2380.
- Tallián T. (2001). A Magyar Királyi Operaház. In Gajdó T. (szerk.), Magyar Színháztörténet II. 1873–1920 (pp. 54–101). Magyar Könyvklub, & Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.
- Ujvári H. (2022). Der Pester Lloyd als Quelle musikhistorischer Forschungen: Ein Annäherungsversuch mit Beispielen aus dem 19. Jahrhundert. *Studia Musicologica*, 63(3–4), 277–298. <https://doi.org/10.1556/6.2022.00017>
- Ujvári H. (2023a). A Bécsi keringő recepció- és társadalomtörténeti kontextusa Bécsben és Budapesten. *Tánc és Nevelés / Dance and Education*, 4(1), 55–68. <https://doi.org/10.46819/TN.4.1.55-68>
- Ujvári H. (2023b). Magyar tematikájú balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler vezetése alatt a korabeli sajtó tükrében (Új Rómeó – Csárdás – Vióra). In Paál V. (szerk.), Médiatörténeti mozaikok 2022 (pp. 41–72). (Médiatörténeti könyvtár 48). Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézet. https://nmhh.hu/upload/mediatortenet_i_mozaikok_2022.pdf
- Ujvári H. (2023c). „This Musical Peace is Worse than War”: Cultural History, Musical Banality and Political Context in the Ballet *Excelsior*. *Studia Musicologica*, 64(3–4), 269–286. <https://doi.org/10.1556/6.2023.00017>
- Ujvári H. (2024a). A Nemzeti Színház balettbemutatói a Magyar Királyi Operaház megnyitása előtti utolsó években. *Theatron*, 18(1), 192–209. <https://doi.org/10.55502/the.2024.1.192>
- Ujvári H. (2024b). „A rövidség a balettköltők udvariassága”: Balett – zene – kritika Bécsben és Budapesten, különös tekintettel Eduard Hanslick bírálataira. *Hitel: Irodalmi, társadalmi és művészeti folyóirat*, 37(11), 10–124. <https://www.hitelfolyoirat.hu/2024/11/18/ujvari-hedvig/>
- Vályi R. (1956a). Nemzeti táncagyományaink sorsa a színpadon és a balett az abszolutizmus és a kiegyezés korában. In Vályi R. (szerk.), A magyar balett történetéből (pp. 92–145). Művelt Nép.
- Vályi R. (1956b). Az Operaház megnyitása előtt a Nemzeti Színházban színrekerült balettek jegyzéke (1849–1884-ig). In Vályi R. (szerk.), A magyar balett történetéből (pp. 146–147). Művelt Nép.
- Winkler, K. Th. (szerk.) (1819). *Tagebuch der deutschen Bühnen: Jahrgang 1819, No. 1. Januar. Dresden.*

Vallásos jótékonykodás vagy keresztény küldetés: A lelkiesség érvényesülése az egyházi szociális-karitatív szervezeteknél

Zagyva Richárd

Katolikus Karitás, országos igazgatóhelyettes

Religious Charity or Christian Mission: The Implementation of Spirituality in Church Social-Charitable Organisations.

Abstract: Giving, distributing aid and feeding the homeless are all stereotypes with which Christian good works are often identified. Charitable service is now a diverse and institutionalised task, the target group of which cannot be reduced to the poor; it must be universal to marginalised people. The target groups of the church's mission include the victims of humanitarian disasters as well as the disadvantaged, marginalised and less identifiable people in need. The paper presents the possibilities and concrete examples of the church's pastoral action regarding Caritas Hungarica. The activities of the organisation are motivated, guided and defined by the Holy Bible, the teaching and tradition of the Catholic Church, and a loving personal encounter with people in need. "Caritas" embodies the church's love for the poor, the excluded and marginalised, and the exercise of divine mercy. Through the example of Caritas Hungarica, this paper examines how spirituality can be made a dominant element in the functioning of an organisation, in its documents and daily practice.

Absztrakt

Adakozás, segélyosztás, hajléktalan étkeztetés mind olyan sztereotípiák, amellyel gyakran azonosítják a keresztény jószolgálatokat. A szeretetszolgálat mára sokszínű és intézményessé váló feladat, amelynek célcsoportja nem egyszerűsíthető le a szegényekre; a perifériára szorult emberekre általánosan kiterjedőnek kell lennie. Az Egyház küldetésének célcsoportjai közé tartoznak a humanitárius katasztrófák áldozatai, illetve a hátrányos helyzetű, marginalizálódott és kevésbé azonosítható rászoruló is. A tanulmányban az egyházi lelkiesség érvényesülésének lehetőségei és konkrét példái kerülnek bemutatásra a Katolikus Karitás – Caritas Hungarica vonatkozásában. A szervezet tevékenységét a Szentírás, a katolikus egyház tanítása és hagyománya, valamint a rászoruló emberekkel való szeretetteljes személyes találkozás motiválja, irányítja és határozza meg. A „caritas” az Egyház szeretete a szegények, kirekesztettek és marginalizálódott csoportok felé, illetve az isteni irgalmasság gyakorlását testesíti meg. A tanulmány a Katolikus Karitás példáján keresztül vizsgálja, miként érhető el, hogy a lelkiesség meghatározó elemmé váljon egy szervezet működésében, dokumentumaiban, valamint a mindennapi gyakorlatban. Arra is választ keresünk továbbá, hogy milyen elvekkel és eszközökkel biztosítható a lelkiesség átható jelenléte a szervezeti kultúrában és a mindennapi tevékenységben.

I. A szeretetszolgálat mint küldetés az Egyházban

I.1 Az irgalmas szeretet gyakorlása az Egyházban

A szeretetszolgálati tevékenység az Egyházban nem egyfajta jótékonykodás csupán, amelyet járulékosan végez, hanem a küldetésének lényegi része (XVI. Benedek pápa, 2005). Az Egyház minden korban a létének elválaszthatatlan részeként tekintett a krisztusi irgalmasság megvalósítására, az elesettek felkarolására. Az irgalmas szeretet gyakorlása az Egyházban már az alapító Jézus Krisztus tetteitől kezdve meghaladta a

szegények segélyezését és az adományozás gyakorlatát. Az evangéliumokban a szegénygondozás mellett a betegek, sérültek, kirekesztett személyek iránti irgalmasság is megjelenik. Krisztus egy új erkölcsi programot jelentő életeszményt mutatott meg és az emberi élet minden területén kifejezhető felebaráti szeretetre szólított fel. Ez megtalálható Krisztusnak a felebaráti szeretet gyakorlásáról hirdetett tanításaiban, amelyekben a szükségét szenvedők több csoportját is megnevezi és a követőit a megsegítésükre szólítja fel (Mt 25,32–40). Az „irgalmasság cselekedetei” a Máté evangéliumában olvasható, utolsó ítélettel kapcsolatos példabeszédre vezethetők vissza. Az éhezők, szomjazók, szegények, idegenek, betegek és börtönben lévők segítése mint a felebaráti szeretet gyakorlásának leggyakoribb formája épült be az Egyház gyakorlatába, ugyanakkor a kor jellegzetességeinek megfelelő szükségletek sokszínűségét és a szeretet gyakorlásának számtalan lehetőségét is mutatja. Az ősegyházban egyre bővültek a karitatív tevékenység formái, és a 3. századra már kialakult a karitásznak az Egyház történelmét végig kísérő kettőssége, amelyet a krisztushívő személy és az Egyház szervezett keretek között végez (Ujházi, 2020, 12–13). A szegények különböző csoportjait nyilvántartásba vették, s az özvegyek és árvák támogatása, a rabszolgák kiváltása, a szegények és betegek gondozása is szervezett módon történt. A szerzetesrendek, a lovagrendek és a középkori nagy szentek, mint Assisi Szent Ferenc, Árpádházi Szent Erzsébet, Szent Hedvig vagy Néri Szent Fülöp, példáival új irányokat jelöltek ki, illetve a rászoruló felkarolásának módjai is tovább bővültek a szegényházak, ispotályok és árvaházak megjelenésével. Az újkor századaiban, Szent Vince, Bosco Szent János és Boldog Kolping Adolf mellett, számos kiemelkedő egyházi személy emelte még magasabb szintre a szegénygondozást és a betegápolást, valamint a karitatív célú gyermeknevelés terén is új rendszerek jelentek meg (Zagyva, 2011, 14). Az Egyház intézményes kereteinek kiépülésével folyamatosan formálódott az egyházi szegénygondozás rendszere (Ujházi, 2017, 429–448). A II. világháborút követő egyházellenes állami beavatkozások következtében megszűnt egyházi karitatív tevékenység folytatására csak a rendszerváltást követően nyílt lehetőség.

1.2 Komplex egyházi szerepvállalás

Napjainkra elmondható, hogy Magyarországon az Egyháznak és szervezeteinek szociális-karitatív tevékenysége, illetve a szociális ellátórendszerben betöltött szerepe is jelentősen kiszélesedett; a komplexitás jeleit mutatva folyamatos fejlődés tapasztalható e tekintetben (Ragadics, 2019). II. János Pál pápa *Az Egyház Európában* kezdetű apostoli buzdításában kifejezően fogalmazza meg, hogy a segítő tevékenységnek mindenki felé ki kell tárulnia: „A szeretet tanúságtételének természetesen túl kell terjednie az egyházi közösség keretein, hogy minden embert elérjen...” (II. János Pál pápa, 2003, 85). Ferenc pápa napjainkban is gyakran említi a periféria kifejezést az igazságtalanság, a szegénység és a kizártság kevésbé szembetűnő formáira vonatkoztatva (Gájer, 2021). Mindez azt jelenti, az Egyháznak, a szegények és kirekesztettek hagyományos

csoportjai mellett, fel kell figyelnie a globalizáció negatív társadalmi hatásaiként megjelenő, kevésbé evidens, peremre szorult csoportokra is. Az Egyház keretein belül, az állami szociális ellátórendszer részeként is működnek egyházi fenntartású intézmények. Ilyen ellátási formák többek között a támogató szolgálatok, az idősek, pszichiátriai betegek és fogyatékkal élők számára fenntartott intézmények, a házi segítségnyújtás, a gyermekotthonok és az egyházi kórházak is. A szociálpolitikai ellátórendszeren kívül az egyházi szereplők számos szociális programot is megvalósítanak: otthoni és kórházi beteglátogatás, hajléktalanok étkeztetése és ellátása, krízishelyzeti támogatás, szociális ügyintézés, illetve felzárkóztató programok. A börtönpasztoráció, a fogyatékkal élők intézményen kívüli segítése és a cigánypasztoráció is olyan területek, ahol a keresztény szeretet megvalósításán munkálkodnak az egyházi szolgálatok. Az Egyház szeretetszolgálatát végző szervezetek felkészülten és kiépített eszközrendszerrel voltak jelen az elmúlt évtizedek nagy katasztrófáinál (vörösiszap-katasztrófa, árvizek, viharok, földrengések), hogy a kármentésben, gyorssegélyezésben és az újjáépítésben is a károsultak segítségére legyenek. A fenti szervezetek a menekültek krízishelyzeti és hosszú távú ellátásában, illetve integrációs és pszichoszociális célú támogatásában is részt vesznek.¹

2. A lelkiesség megjelenésének lehetőségei és kihívásai az egyházi szociális-karitatív szervezetekben a Katolikus Karitásztól példáján keresztül

2.1 Az egyházi lelkiesség megnyilvánulásának igénye

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, az egyházmegyék, a plébániák, a szerzetesrendek, a lovagrendek, a lelkiességi mozgalmak és az azok által létrehozott szociális, egészségügyi, gyermekvédelmi vagy egyéb karitatív célú intézmények, valamint további egyházi kötődésű szervezetek is ellátnak karitatív-szociális feladatokat. Amikor az Egyház szociális tevékenységéről beszélünk, nem pusztán emberi jócselekedetre gondolunk, hanem a krisztusi szeretetben gyökerező irgalmasság mindenre kiterjedő, módszeres megvalósítására. Ennek a lelkiességnek meg kell nyílnia az egyházi karitatív-szociális szervezetek életében és át is kell járnia a teljes működésüket. Érvényesülnie kell a szervezeti felépítésben, a munkaköri leírásokban, a szervezeti szabályzatokban, a konkrét szociális-karitatív tevékenységekben, az ellátottakkal történő kapcsolatokban, a közösségi eseményeken, a kommunikációs megnyilvánulásokban és az együttműködésekben egyaránt. A Katolikus Karitásztól a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia fenntartásában, az Egyház hivatalos segítségnyújtó szervezeteként országos szinten végez szeretetszolgálati tevékenységet, ami szociális intézmények fenntartásában, karitatív programok szervezésében, krízishelyzeti és

¹ Lásd <https://karitasz.hu/hirek/hosszutavra-rendezkedett-be-karitasz-menekulokert> és <https://karitasz.hu/karitaszrol/7-menekultek>.

humanitárius feladatok ellátásában, valamint projektek formájában valósul meg. Az, hogy egy szervezet/intézmény egyházi fenntartású, illetve egyházi jogi személyként működik, még nem jelenti azt, hogy lelkeséggel és egyházi küldetéssel rendelkezik; ezeket be kell építenie a működésébe, illetve a programjaiba.

2.2 Etikai és magatartási normák: Az egyházi alapelvek szervezeti beágyazása

Az etikai és magatartási normák központi szerepet töltenek be a Katolikus Karitászműködésében, hiszen ezek biztosítják, hogy a szervezet tevékenységei ne csupán technikai szinten legyenek hatékonyak, hanem az egyházi tanításokkal összhangban, a katolikus értékek szellemében valósuljanak meg. Az etikai irányelvek betartása elősegíti a szervezet hitelességének megőrzését, valamint hozzájárul a bizalom és a tisztelet erősítéséhez mind a belső, mind pedig a külső szereplők körében.

2.2.1 Nemzetközi etikai és menedzsmenti irányelvek

A Katolikus Karitászműködés része a Caritas Internationalis globális hálózatának, amely 165 országban működő tagszervezeteket foglal magába. A Caritas Internationalis által kidolgozott menedzsmenti iránymutatások és etikai normák minden tagszervezet számára kötelező érvényűek. Ezek az irányelvek egységes keretet biztosítanak a szervezeti felépítéshez, a belső működési szabályzatokhoz, valamint az etikai és gyermekvédelmi alapelvek érvényesítéséhez, a céljuk pedig az, hogy

- biztosítsák az egyházi alapelvek integrációját a szervezeti kultúrába és a működés minden szintjére;
- egységesítsék a szervezeti szabályokat és struktúrákat, így elősegítve a nemzetközi szinten történő összehangolt működést;
- védelmet nyújtsanak a kiszolgáltatott csoportok számára, különös tekintettel a gyermekekre, idősekre és egyéb sérülékeny közösségekre;
- biztosítsák az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot a döntéshozatali folyamatokban, valamint a szabályzatok bevezetésének és ellenőrzésének terén.

2.2.2 Az Etikai Kódex jelentősége

A Caritas Internationalis iránymutatásai alapján minden tagszervezetnek el kell készítenie a saját etikai kódexét, amely a nemzetközi normák mellett figyelembe veszi a helyi körülményeket is, elsősorban a kulturális és társadalmi sajátosságokat. A Katolikus Karitászműködés Etikai Kódexe alapvető dokumentum, amely meghatározza a munkatársak és önkéntesek magatartásával kapcsolatos elvárásokat, valamint a szervezeti működést irányító etikai alapelveket. A fő céljai a következők:

- A katolikus értékrend megjelenítése a mindennapi gyakorlatban, például az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szolidaritás, az igazságosság és a szeretet eszméinek követése.

- Az etikus viselkedés előmozdítása, ugyanis az etikai normák segítik a munkatársakat és önkénteseket abban, hogy a tevékenységüket az egyház tanításaival összhangban, felelősségteljesen és tiszteletteljesen végezzék.
- Konfliktuskezelés és a visszaélések megelőzése.
- A bizalom és a hitelesség megőrzése a szervezet partnerei, támogatói és kedvezményezettjei felé, amely hosszú távon hozzájárul a Karitászs társadalmi szerepvállalásának sikerességéhez.

Az Etikai Kódex egyetlen normatív nyilatkozatban foglalja össze azokat az irányelveket, amelyek az átfogó etikai keretet alkotják, és amelyekhez minden tagnak és munkatársnak alkalmazkodnia kell. Az Etikai Kódex rögzíti, hogy a „Katolikus Karitászs tagjai és munkatársai munkájuk során arra törekszenek, hogy ezeket az értékeket és elveket megtestesítsék, és ezáltal aktív tanúi legyenek Krisztus könyörületességének a világban” (Katolikus Karitászs, 2024, 1). A szabályzat különösen fontosnak tartja, hogy a szervezet átültesse az Etikai Kódexet a szervezeti politikába és a tevékenységekbe, illetve egy eljárási rendet is tartalmaznak a tagok megfelelésének értékelésére.

2.2.3 Az Etikai Kódex bevezetésének folyamata

A Katolikus Karitászs Etikai Kódexe a Caritas Internationalis etikai kódexének és irányelveinek, valamint az Egyház társadalmi tanításának figyelembevételével egy szervezetfejlesztési folyamat során került kidolgozásra. A Karitászs az Etikai Kódex bevezetését több lépésben valósította meg:

- Ismertetés és oktatás: a Kódex bevezetését képzések és szemináriumok kísérték, amelyek során a munkatársak és önkéntesek megismerkedhettek a dokumentum tartalmával és jelentőségével.
- Kötelező elfogadás: az új belépők számára a Kódex megismerése és aláírása a munkaszerződés részét képezi, ezzel is hangsúlyozva az etikai elvek kiemelt fontosságát.
- Rendszeres felülvizsgálat és ellenőrzés: az etikai normák betartását rendszeresen ellenőrzik, és szükség esetén a Kódexet módosítják, hogy mindig megfeleljen a nemzetközi és helyi kihívásoknak.
- Az elvek érvényesítése és érvényesülése: a Kódexben szereplő alapelvek és előírások érvényesülését a szervezet ágazati vezetői rendszeresen ellenőrzik, monitorozzák, valamint a szervezeten belüli „safeguarding” (gyermekvédelmi, panaszkezelési és visszajelzési) rendszer lehetőséget biztosít az etikai vétségek jelzésére, illetve kivizsgálására.

2.2.4 Az alapítódokumentumok és -szabályzatok szerepe

A lelkiiség egyházi szociális-karitatív szervezetekbe történő integrálása alapvetően megjelenik az adott szervezet alapító okiratában, illetve szervezeti és működési szabályzataiban. Ezek az irányelvek biztosítják a katolikus identitás folyamatos jelenlétét és érvényesülését. A Katolikus Karitászs (2020) esetében az egyházi lelkiiség

megjelenésének több formális garanciája is van: Egyrészt a Karitás egyházi jogi személyként működik; a fenntartója a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK), amely jóváhagyja az alapszabályait. Másrészt az alapító okiratban, a stratégiai dokumentumokban és az Etikai Kódexben kiemelt szerepet kap a katolikus identitás, amely minden munkatárs és önkéntes számára egyértelművé teszi a szervezet értékrendjét. Harmadrészt a Karitás szabályozási rendszereinek összhangban kell állniuk a kánonjoggal, így biztosítva, hogy a döntéshozatali és működési folyamatok egyaránt tükrözzék az egyház társadalmi tanítását.

2.3 A lelkiesség egyéb megjelenése a mindennapi működésben

A lelkiesség és spiritualitás gyakorlati megnyilvánulása szintén jelentőséggel bír. A Karitás országos és egyházmegyei központjaiban, illetve intézményeiben napi imát tartanak, amely teret ad a közösségi lelkiesség megélésének. A belső terekben megjelenő vallási szimbólumok (kereszt, bibliai idézetek² és szakrális képek) erősítik az egyházi jelenlétet.

2.4 Képzés és lelki napok

A szervezeti kultúra fenntartásában kiemelt szerepet kap a munkatársak rendszeres képzése és a lelki elmélyülés lehetősége, amelyet az önkéntesek és munkatársak számára rendszeresen szervezett lelki napok formájában biztosítunk, a püspököknek és papoknak az ezeken az eseményeken való jelenléte pedig tovább erősíti a közösségi identitást és a spirituális elköteleződést.

3. Összegzés

A Katolikus Karitás példája rávilágít arra, hogy az egyházi szociális-karitatív szervezetekben a lelkiesség nem csupán formális követelmény, hanem a működés minden szintjét átható alapelv. Az alapdokumentumok megfelelő megfogalmazása, a mindennapi gyakorlat és a munkatársak képzése egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy a szervezet ne csak szociális, hanem lelki küldetést is teljesítsen. A lelkiesség így nem teher, hanem erőforrás, amely a segítő tevékenységek mélyebb dimenzióját nyitja meg. Az etikai kódex tehát nem csupán egy formális dokumentum, hanem a szervezet kultúrájának, értékrendjének és küldetésének szerves része, amely a napi gyakorlatban is megmutatkozik. Az etikai normák betartása nemcsak a belső működés hatékonyságát növeli, hanem a szervezet társadalmi szerepvállalását és közösségi elismertségét is erősíti. A Katolikus Karitás a fenti szabályzatok és rendelkezések bevezetésével, illetve az érvényesülésének ellenőrzésével igyekszik biztosítani, hogy a tagjai és munkatársai az Egyház társadalmi tanítása és alapelvei, értékei és lelkiessége szerint végezzék a szolgálatukat.

² Erre példa a Katolikus Karitás Országos Központjának bejáratánál látható bibliai idézet: „Caritas Christi urget nos – Krisztus szeretete sürget minket” (2Kor 5,14).

Irodalomjegyzék

- Caritas Internationalis (2014). Code of Ethics & Code of Conduct for Staff. <https://www.caritas.org/wordpress/wp-content/uploads/2017/05/CodesEthicsConduct.pdf>
- Gájer L. (2021). Keresztények a periférián: Párbeszéd, misszió és szolidaritás. Egyház2030, március 18. <https://egyhazi2030.hu/keresztenyek-a-perifarian/>.
- II. János Pál pápa (2003). Ecclesia in Europa / Az Egyház Európában: II. János Pál pápa apostoli buzdítása az Egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europa.html
- Katolikus Karitás – Caritas Hungarica (2020). Szervezeti és működési szabályzat.
- Katolikus Karitás – Caritas Hungarica (2024). Etikai kódex.
- Ragadics T. (2019). Egyházi szociális tevékenység Magyarországon. Szociális Szemle, 12(1–2), 77–90. <https://doi.org/10.15170/SocRev.2019.12.01-02.05>
- Ujházi L. (2020). Az irgalmas szeretet és a karitás jelentősége az egyház hármasság – kormányzati, megszentelő és tanító – küldetésében. Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények, 8(2), 7–30. <https://doi.org/10.32566/ah.2020.2.1>
- Ujházi L. (2017). A Nemzetközi Katolikus Karitás – Caritas Internationalis – működési kerete. Hadtudományi Szemle, 10(3), 429–448.
- XVI. Benedek pápa (2005). XVI. Benedek Deus Caritas Est kezdetű enciklikája a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, az Istennek szentelt személyeknek és minden krisztushívőnek a keresztény szeretetről. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html
- Zagyva R. (2011). Lángoló szeretet – A Katolikus Karitás 80 éve. Caritas Hungarica.